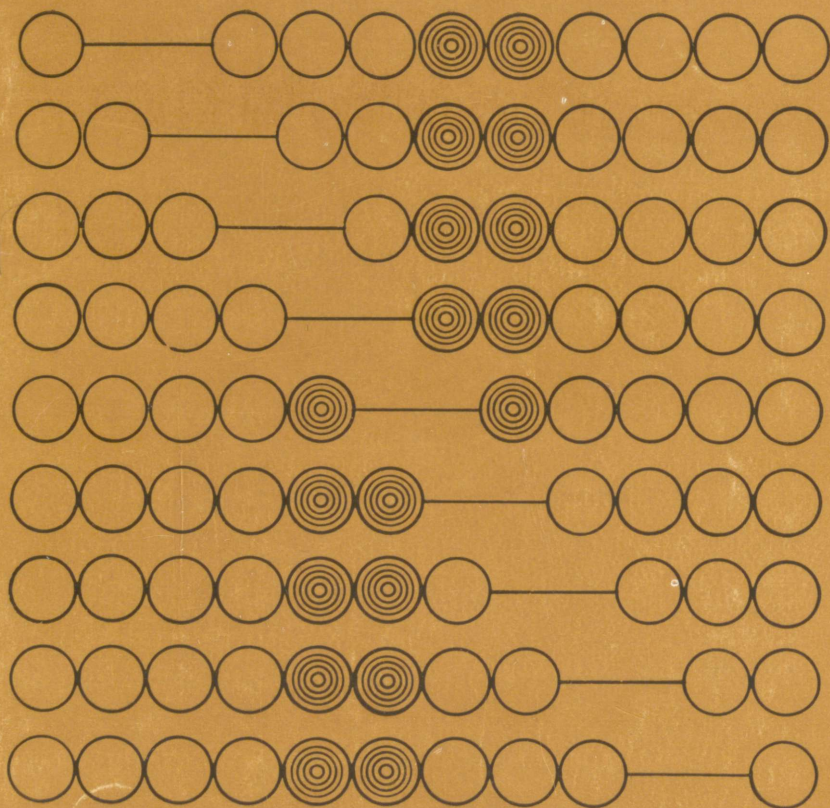

TÖÖKULUD JA NENDE EFEKTIIVSUS

H.METSA

A
31055(4) N $\frac{VII}{2118}$ 48262

H. METSA
TÖÖKULUD JA NENDE
EFEKTIIVSUS

A 31055

H. METSA

TÖÖKULUD
JA
NENDE
EFEKTIIVSUS

KIRJASTUS «EESTI RAAMAT»
TALLINN · 1970

SISUKORD

Sissejuhatus	5
Kaubatootmine sotsialistlikus ühiskonnas	8
Majanduslik eraldatus ja sotsialistlik omandus	13
Kaup ja tema omadused	19
Kauba tarbimisväärtuse koht sotsialistlikus ühiskonnas	23
Kauba tarbimisväärtuse arengut tingivad tegurid	27
Kauba tarbimisväärtus kui majanduslik kategooria	46
Tarbimisväärtuse ja väärtuse vastuolu sotsialistlikus ühiskonnas	67
Ettevõtte tegevuse hindamine ja toodangu kvaliteet	76
Mõnest kvaliteedi arengu stiimulist	83

2

Tartu Ülikooli
Raamatukogu

78262

SISSEJUHATUS

Sotsialistlik ühiskond on huvitatud toodangu hulga kiirest kasvust, sest toodetavate hüvede hulgast ja nende kvaliteedist sõltub elanikkonna vajaduste rahuldamine, meie tarbimise tase. Toodangu hulga suurendamine võib toimuda tootmise ekstensiivistamise ja tootmise intensiivistamise kaudu.

Tootmise ekstensiivistamine tähendab seda, et toodangu hulka suurendatakse tootmise kasvu ekstensiivsete tegurite arvel, uute täiendavate tootmisvõimsuste ja tööjõu rakendamise alusel, kusjuures uute täiendavate tootmisvahendite kvaliteet ning uue, täiendavalt rakendatud tööjõu kvalifikatsioon ja kogu rakendatud tootva personali tööintensiivsus jäävad endisele, seni olemasolevale tasemele.

Tootmise intensiivistamine tähendab seda, et toodangu hulka suurendatakse tootmise kasvu intensiivsete tegurite arvel, s. t. olemasolevate ja uute täiendavate tootmisvõimsuste kvalitatiivse täiustamise, seni rakendatud ja täiendavalt tootmisse võetud töötajate kvalifikatsiooni kasvu ja intensiivsema kasutamise alusel.

Toodangu hulga suurendamise ekstensiivse kasvu tegurid on kaasajal üldiselt ammendumas. Seda ennekõike vabade tööjõuressursside piiratuse tõttu. Eesti NSV-s oli 1969. aasta I poolel töövõimelise elanikkonna rakendamise aste 95 protsenti, kibedatel tööperioodidel veelgi kõrgem. Praktika näitab, et sajabrotsendilist rakendatuse astet pole võimalik saavutada. Seetõttu peab jääma edaspidi peamiseks toodangu hulga suurendamise intensiivne tee.

Seda laadi probleemid olid tõsise vaatluse ja analüüsi all NLKP Keskkomitee 1969. aasta detsembripleenumil. Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee teesides V. I. Lenini 100. sünni-aastapäevaks öeldakse: «NSV Liidu rahvamajandus on nüüd jõudnud niisugusesse staadiumi, kus tema tähtsamaks arengusuunaks muutub jär-

jest rohkem tootmise intensiivistamine. See nõuab sügavaid kvalitatiivseid muutusi kogu rahvamajanduses, igas selle lülis: tootmise organiseerimise ja juhtimise ajakohase, kõige ratsionaalsema süsteemi loomist; igakülgse tehnilise progressi tagamist, teaduse uusimate andmete praktilist kasutamist; kõigi majandusharude edasist industrialiseerimist; tootmisharudevahelise ja tootmisharusisese struktuuri ning rahvamajanduslike proportsioonide täiustamist; tootmise järjekindlat spetsialiseerimist, materiaalsete ressursside efektiivset kasutamist.»

Juba pikemat aega on kirjanduses kõne all rakendatud tööjõu intensiivsem kasutamine. Kuna tegemist on tööjõu intensiivsema kasutamisega kogu ühiskonna ulatuses, siis võime selle protsessi kanda intensiivistamise faktorite hulka. Vastavad sotsioloogilised uurimused, töökohtade pildistamised ja muud vaatlused kinnitavad, et meie töötajate tööaja kasutamine pole sajabrotsendiline ja tööintensiivsus on alla optimaalse. Seetõttu eksperimendid, mis algasid Štšokino Keemiakombinaadis ja on jõudnud juba meie vabariiki, annavad positiivseid tulemusi. Sama töötajate hulk suudab tööaja täiuslikuma kasutamisega muudel võrdsetel tingimustel anda ajaühikus tublisti rohkem toodangut, teiste sõnadega — väiksem töötajate arv valmistab sama hulga toodangut. See loob eeldused tootmise ekstensiivistamiseks — vabanenud töötajaid saab kasutada uute tootmisvõimsuste rakendamisel. Selle võimaluse kasutamine on aga piiratud. Esiteks, tööintensiivsuse tõstmisel on optimaalne piir. Selle ületamine pole kooskõlas sotsialistliku ühiskonna põhimõtetega. Teiseks, tööjõu järsk massiline vabastamine võib luua tööpuuduse, mida me sugugi näha ei taha. Liigne vaba tööjõud vähendab ka tootjate huvi tehnika täiustamise alal.

Järelikult, peamine tee tootmise intensiivistamises on tootmisvahendite kvaliteedi tõstmine ja paralleelselt sellega töötajate kvalifikatsiooni tõstmine. Ühiskondliku tootmise efektiivsust tõstab ka kõrgema kvaliteediga tarbeese (kui tema tootmis- ja tarbimiskulu kasvab kvaliteedist aeglasemalt), kuna see võimaldab vastavat vajadust täielikumalt või pikema aja jooksul rahuldada.

Millist kvaliteeti luua, kus on kvantiteedi ja kvaliteedi optimaalne suhe, kus on töökulu kõige efektiivsem — need on probleemid, mis pole tänapäeva kõrge arenguga tootlike jõudude ühiskonnas lihtsalt ja kergesti lahendatavad.

Nende küsimuste õige lahendamine eeldab omaette teadusharu olemasolu. Üldiselt on teada, mis on arstiteadus, keeleteadus, ajalooteadus jne. Kerge pole aga lahti mõtestada selle teaduse sisu, mis tegeleb toodangu kvaliteediga.

Kvaliteediga tegelev teadus on süntees paljudest teadustest. Siin on füüsikat, keemiat, matemaatikat, psühholoogiat, majandusteadust ja muud. Seetõttu on raske sellele teadusele isegi nime anda.

Lugejale esitatav brošüür käsitleb mõningaid toodangu kvaliteedi majanduslikke probleeme. Sellesuunaline probleemistik on juba saanud oma nime, mille eesti lugejatele esitas dotsent A. Kõörna raamatus «Kvaliteet on aja nõue».

Käesolevas brošüüris leiavad kõigepealt käsitlemist niisugused probleemid nagu kaubatootmine ja selle alused sotsialistlikus ühiskonnas, kauba tarbimisväärtuse koht ja tema arengut tingivad tegurid. Ulatuslikum on tarbimisväärtuse kui majandusliku kategooria käsitus. Lõpuks on juttu kvaliteedi arengu stiimulitest ja nende osast kvaliteedi efektiivsuse tõstmisel.

KAUBATOOTMINE SOTSIALISTLIKUS ÜHISKONNAS

Sotsialistliku tootmise kaubalise iseloomu küsimus on pikka aega olnud diskussiooniline. Viimasel ajal võib märgata selles diskussioonis teatud elavnemist. Seda põhjustab nähtavasti majandusteadlaste suurenenud huvi K. Marxi ja V. I. Lenini pärandi vastu seoses nende sünni-juubelitega.

Probleem ise seisneb selles, kas sotsialistliku ühiskonna tootmine on kaubaline või mitte, kas meie tootmise produkt on kaup. Klassikute sellekohaseid seisukohti ja väljendusi on hoolikalt kaalutud, sotsialistliku ühiskonna tootlike jõudude ja tootmissuhete arengut samuti. Sel alusel on kujunenud majandusteaduses üsnagi erinevad seisukohad.

Sotsialistliku tootmise kaubalise iseloomu teoreetiline interpretatsioon on praktika jaoks väga oluline. Sellest sõltuvad planeerimise ja materiaalse stimuleerimise täiustamise edasised suunad. Kui me tunnustame sotsialistliku tootmise kaubaliseks ja sotsialistliku tootmise produkti kaubaks, siis eeldab planeerimise ja stimuleerimise edaspidine areng kaubalis-rahaliste suhete intensiivsemat kasutamist. Kui me aga asume vastupidisele seisukohale, siis on loomulik ja loogiline tee kaubalis-rahaliste suhete kasutamise edasine piiramine kuni nendest täieliku loobumiseni. Tõsi, sellist lõppjärelust pole viimastel aastatel eriti arendatud, küll on aga väljendatud seisukohti, et sotsialistliku tootmise produkt pole kaup. See näitab antud kontseptsiooni esindajate argust avalikkuse ees või lihtsalt ebaloogilisust.

Kaup on töö produkt, mis rahuldab inimese mingisugust vajadust. Kaupa ei toodeta tootja enda vajaduste rahuldamiseks, vaid müügiks, seega ühiskonna teiste liik-

mete vajaduste rahuldamiseks. Produkti kaubaks muutmise tingimusi, s. o. kaubatootmise aluseid nägi V. I. Lenin selles, et «saadusi toodavad üksikud, üksteisest eraldatud tootjad, kusjuures igaüks spetsialiseerub mingisuguse ühe saaduse tootmisele, nii et ühiskondlike vajaduste rahuldamiseks on tarvilik nende saaduste ostmine-müümine turul (mistõttu need muutuvad kaubaks)».¹

Niisiis toob V. I. Lenin siin kaks produkti kaubaks muutmise tingimust: 1) ühiskondlik tööjaotus ja 2) üksikute, üksteisest eraldatud tootjate olemasolu.

Ühiskondlik tööjaotus on sotsialistlikus ühiskonnas olemas ja suureneb iga päevaga. See on sotsialistliku ühiskonna majandusliku progressi ja tööviljakuse kasvu allikas ning teatud määral selle baromeeter. Tööjaotuse süvenemine tingib üha suuremas ulatuses vajaduse toodetud produktide üleminekuks nende kätte, kellele nad on tarbimisväärtuseks. See üleminek võib aga toimuda kas vahetuse teel, ekvivalendi alusel või ilma selleta. Viimasel juhul pole produkt kaup, sest ta läheb üle väärtust vastu saamata, ostu-müügiaktita. Selleks et tööjaotuse korras toodetud produkt läheks üle ekvivalentide vahetuse teel, kaubana, on tarvis tootjate ja tarbijate teatud eraldatust, millele V. I. Lenin ka õigustatult viitas.

Siit algavadki raskused kaubatootmise põhjuste analüüsis sotsialistlikus ühiskonnas. K. Marx ütleb «Kapitalis»: «Ainult iseseisvate ja üksteisest olenematute eratööde produktid esinevad üksteise suhtes kaupadena.»² Sellest järeldub, et K. Marx sidus produkti kaubaks muutmise tootmisvahendite eraomandusel baseeruva tootjate majandusliku eraldatusega. Ainult see tootmise produkt, mis ületab eraomandi vaheseina, muutub kaubaks.

Sotsialistlikus ühiskonnas puudub tootmisvahendite eraomandus. Meil on ainuvalitsevaks ühiskondlik omandus, milles domineerib üldrahvalik sotsialistlik omandus. Seetõttu jõudsidki mõned majandusteadlased järeldusele, et sotsialistlikus ühiskonnas, eriti tema riiklikus tootmis-sektoris pole kohta kaubatootmisel. Majandusteadlane A. Jerjomin näiteks kirjutab: «Sotsialistlik kaubatootmine on ebatõepärane ja ebaloogiline», «sotsialistliku kaubatootmise mõiste on vastuolus arusaamisega sotsialist-

¹ V. I. Lenin, Teosed, 1. kd., lk. 77.

² K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn 1953, lk. 45.

likust majandusest kui ühtsest kooperatiivist, ühtsest vabrikust».³ J. V. Stalin kirjutas 1952. aastal, et kaubalis-rahalisel suhtel meie rahvamajanduse riiklikus sektoris enam ei eksisteeri, et tootmisvahendid, mis ringlevad riikliku tootmissektori raames, ei olegi enam kaubad.⁴ Põhimõtteliselt sama seisukohta jagavad veel mitmed majandusteadlased.⁵

Vaatamata sellistele küllaltki veenvatele ja loogilistele seisukohtadele, on enamik majandusteadlasi kaasajal arvamisel, et sotsialistliku tootmise produkt on kaup. Poliitilise ökonomia sõnaraamatus kirjutatakse: «Produktilise tootmine kaupadena säilib ka sotsialismi tingimustes.

Sotsialismi tingimustes on kaupadeks kõik kolhooside ja kolhoosnikute poolt riigile ja kolhoositurgudel müüda-
vad põllumajandussaadused (toiduaine, tooraine), samuti kõik riiklikes ettevõtetes toodetavad ning kaubandusvõrgu kaudu linna ja maa elanikkonnale või rahvusvahelisel turul müüda-
vad tarbeesemed. Kaupadeks on ka tootmisvahendid.»⁶ See seisukoht on väljendatud enamikus poliitilise ökonomia õpikutes.

V. I. Lenin oli enne Oktoobrirevolutsiooni arvamisel, et sotsialistlikus ühiskonnas pole kaubatootmist. «Kui jääb alles vahetus, on sotsialismist naeruväärne kõneldagi ... Mis puutub sotsialismisse, siis seisab see teatavasti kaubamajanduse hävitamises.»⁷

Need mõtted on täielikus vastavuses F. Engelsi arvamusega, et «kui ühiskond võtab tootmisvahendid oma valdusse, siis on kõrvaldatud kaubatootmine».⁸

Hiljem, pärast Oktoobrirevolutsiooni avaldas V. I. Lenin selles küsimuses feistsuguseid arvamusi. 1921. aastal ütles ta: «Eeldati vahetada enam või vähem sotsialistlikult kogu riigis tööstustooteid põllumajandus-

³ А. Еремин, Товарно-денежные формы при социализме. «Экономические науки» 1967, № 4, стр. 28—29.

⁴ J. V. Stalin, Sotsialismi majandusprobleemid NSV Liidus, Tallinn 1953, lk. 38 ja 113.

⁵ Vt. näiteks N. Hessin raamatus «Закон стоимости и его роль при социализме», Москва 1959, стр. 50—63 ja I. Malõšev raamatus «Общественный учет труда и цена при социализме», Москва 1960, стр. 72.

⁶ Политэкономический словарь, Москва 1964, стр. 259.

⁷ V. I. Lenin, Teosed, 15. kd., lk. 117.

⁸ F. Engels, Anti-Dühring, Tallinn 1954, lk. 250.

saaduste vastu ja taastada selle kaubavahetuse abil suur-
tööstus kui sotsialistliku organisatsiooni ainuke alus.
Mis aga selgus? Selgus ... et kaubavahetus läks nurja:
läks nurja selles mõttes, et ta kujunes ostuks-müügiks.»⁹

Samal aastal ilmunud artiklis «Oktoobrirevolutsiooni neljandaks aastapäevaks» kirjutas V. I. Lenin oma uuest arusaamisest kaubatootmise osas veelgi selgemalt: «Me kavatsesime ilma küllaldase arvestuseta — proletaarse riigi otseste käskudega sisse seada kommunistliku riikliku tootmise ja riikliku saaduste jaotamise väiketalupeoglikul maal. Elu näitas, et olime eksinud ... Mitte otseselt entusiasmil alusel, vaid suure revolutsiooni poolt tekitatud entusiasmil abil, isikliku huvi alusel, isikliku huvitatuse alusel, majandusliku kalkultatsiooni alusel püüdke ehitada esmalt kindel purre, mis väiketalupeoglikul maal viib riikikapitalismi kaudu sotsialismile; muidu ei jõua te kommunismini, muidu ei too te kümneid ja kümneid miljoneid inimesi kommunismile. Seda ütles meile elu. Seda ütles meile revolutsiooni arenemise objektiivne käik.»¹⁰

Millega siis põhjendada produktide kaupadeks muutmist sotsialistlikus ühiskonnas? Põhjendusi on mitmesuguseid. Üks levinenumaid on, et kaubatootmise olemasolu tuleneb kahe omandusvormi eksisteerimisest.¹¹ Sellel põhjendusel on oma positiivne tähendus. Ta kinnitab veel kord, et ei ole õige järeldus, nagu oleks kaubatootmine võimalik ainult eraomanduse alusel kujuneva tootjate eraldatuse baasil. Nagu eelnevalt nägime, sidus Marx «Kapitalis» samuti kaubatootmise eraomandusega. K. Marx tegi seda seetõttu, et tema uurimisobjektiks oli vaba konkurentsi kapitalism, s. o. eraomandusel põhineva kapitalistliku kaubamajanduse tekkimine ja arenemine. Selle ajastu analüüsimisel ei saanudki teisiti väita. Kaubatootmise ajalugu tervikuna annab näiteid kaubatootmise kujunemisest mitmesuguste omanike vahel. Ühiskondliku tööjaotuse esialgse kujunemise tingimustes olid kaupade tootjaiks ja vahetajaiks ürgkogukonnad, hiljem väikekaubatootjad, siis kapitalistlikud ettevõtted ja sotsialistlikus ühiskonnas kindlasti kooperatiivsed ettevõtted.

⁹ V. I. Lenin, Teosed, 33. kd., lk. 71.

¹⁰ Sealsamas, lk. 36.

¹¹ Vt. J. V. Stalin, Sotsialismi majandusprobleemid NSV Liidus, lk. 36—37.

Ainult kooperatiivse omanduse tunnustamine kaubatootmise tingimusena sotsialistlikus ühiskonnas viib kahele järeldusele. Esiteks, kaubatootmine pole sotsialistlikus ühiskonnas üldine; riikliku tootmisesektori produktid, mis ringlevad selle sektori raames, pole kaubad. Teiseks, kui kooperatiivne omandus kaob, kaob ka alus kaubatootmiseks. Seega maades, kus sotsialismile üleminekul tootmise kontsentratsioon on kõrge ja kooperatiivset omandust ei teki, ei kujune ka kaubatootmist.

Mõlemad järeldused tunduvad ebatõenäolistena. Tuleb nõustuda seisukohtadega, et ka riikliku tootmisesektori produktid selle sektori enda raames on sotsialismi tingimustes kaubad ning et vajalikud eeldused selleks kujunevad riiklikus tootmisesektoris endas.¹²

Sotsialistlikud riiklikud tootmisettevõtted eksisteerivad üksteisest eraldatud üksustena. Sotsialistlikus ühiskonnas võime nende eraldatuses eristada kolme momenti või astet: 1) tehnilis-tehnoloogiline, 2) organisatsiooniline ja 3) majanduslik eraldatus. Ettevõtte tehnilis-tehnoloogiline ja organisatsiooniline eraldatus on omased nii sotsialismile kui ka kommunismile. Sotsialistlikus ühiskonnas lisandub neile majanduslik eraldatus.

¹² Vt. K. V. Ostrovitjanov, Kommunismi ehitamine ja kaubalis-rahalsed suhted, Tallinn 1962, lk. 31.

MAJANDUSLIK ERALDATUS JA SOTSIALISTLIK OMANDUS

Utopistide-sotsialistide arvates pidi ühiskonna majanduse algrakuks olema täielikult iseseisev majanduslik üksus — Owenil kooperatiivühingud, väikekodanlasel Dühringil majanduskommunid jt. Selle aja mõtlejate käsitletud ühiskondliku majanduse algrakust kannavad tugevat ajastu pitserit. Ajastut aga iseloomustasid rohked naturaalmajanduslikud elemendid.

Ka tänapäeval võib kohata mõtteavaldusi selle kohta, et sotsialismile pole adekvaatne üldrahvalik, vaid grupiline, kooperatiivne omandus. Jugoslaavia majandusteadlane D. Čalič kirjutab näiteks, et sotsialismi teatud arenguastmel «hakkab riiklik kontroll majanduse üle tõsiselt pidurdama tehnikat ja ühiskonna progressi ja seetõttu peab teda asendama mingisuguses konkreetses ajaloolises vormis vahetute tootjate ühendus». Ta nimetab seda «tõiseks ühenduseks», mis muutub «sotsialismi tingimustes tootlike jõudude liikumapanijaks».¹³

Taoliste mõtteavalduste kohaselt on sotsialistlik üldrahvalik omandus etteruttamine sotsialistlikes tootmissuhetes. Sotsialistliku omanduse kõrgeimaks vormiks ei olevat üldrahvalik, vaid kooperatiivne omandus. Seda põhjendatakse peremehetundega. Kooperatiivse ettevõtte liikmed olevat suuremal määral peremehed ja hoolitsevat paremini neile kuuluvate tootmisvahendite säilitamise ja kasutamise eest kui riiklike ettevõtete töötajad.

Sääraste mõtteavaldustega ei saa nõus olla. Tõsi küll, paljudes riiklikes tootmisettevõtetes leidis minevikus roh-

¹³ Д. Ч а л и ч, Принципиальные вопросы экономических реформ в социалистических странах. Бюллетень научной информации 1968, № 8, стр. 126.

kesti ebaperemehelikkust. Nii mõnigi kord esines meeleolusid, mida võis iseloomustada väljendiga «mõisa köis, las lohiseb». Sääraste meeleolude põhjuseks võib lugeda liigset administreerimist ettevõtete tegevuse suunamisel ja juhtimisel kõrgemalseisvate organite poolt. Liigne tsentralisatsioon põhjustas asjatundmatuid otsuseid, mis olid vastuolus efektiivse majandamisega. Ettevõtte kollektiivi enda tarkus ja initsiatiiv ning vastufus jäid tagaplaanile, mis põhjustaski käegaloomise ja minnalaskmise, ebaperemehelikkuse meeleolusid.

2.) Teist ebaperemehelikkust soodustavat tegurit tuleb nähtavasti otsida jaotusest. Ettevõtete tööliste ja teenistujate huvi ettevõtte üldiste töötulemuste parandamise vastu ei olnud piisav, sest oma põhilise rahalise tulu said nad palgafondist isiklike töötulemuste eest. Ettevõtte kui teraviku poolt toodangu ja kasumi suurendamises ning tootmise rentaabluuse tõstmises, seega ettevõtte vahendite heaperemehelikus ja ratsionaalses kasutamises saavutatud edu ei andnud end ettevõtte töötajate töötasus otseselt ja küllaldaselt tunda.

Teoksil olev majandusreform likvideerib mainitud põhjused ja loob eeldused riiklike tootmisettevõtete töötajate peremehetunde avaldumiseks. Me oleme kaugel sellest, et lugeda kõik sellekohased probleemid lõpuni ja optimaalselt lahendatuks. Põhimõttelised suunad on aga olemas ning järgnevad otsingud võimaldavad leida optimaalseid lahendusi.

Üldrahvaliku omanduse poolt ning kooperatiivse sotsialistliku omanduse ainuvalitsemise vastu aga räägib üks väga tõsine argument. See on tootmise ühiskondlik iseloom.

Tänapäeva ühiskonnas on tootmise spetsialiseerimine ja kontsentratsioon väga kõrgel tasemel. Kapitalistlikus ühiskonnas avaldub see «v a s t a n d l i k k u s e n a ü k s i k u t e s v a b r i k u t e s v a l i t s e v a t o o t m i s e o r g a n i s e e r i t u s e j a k o g u ü h i s k o n n a s v a l i t s e v a t o o t m i s e a n a r h i a v a h e l».¹⁴ See vastuolu koos teiste vastuoludega viib kapitalistliku ühiskonna hukkumisele. Luuakse sotsialistlik ühiskond, mille oluliseks elemendiks on tootmisvahendite ühiskondlik, eriti üldrahvalik omandus.

¹⁴ F. Engels, Anti-Dühring, lk. 240.

Kui eeldada, et tootmisvahendite ühiskonnastamine kapitalistlikule järgnevas ühiskonnas piirdub kooperatiivse, grupilise omanduse tasemega, siis välistame sellega tsentraalse direktiivse planeerimise võimaluse üldse. Kaasaja tootlikud jõud aga arenevad harmooniliselt ja efektiivselt ainult teadusliku ettenägemise, kavandamise ja vajalike proportsioonide teadliku suunamise kaudu. Kooperatiivne omandus välistab selle. Kooperatiivse omanduse puhul sotsialistlik riik loobub oma majanduslikust funktsioonist ning kujuneb välja ettevõtete majanduslik eraldatus grupilise omanduse baasil. Ettevõtted kui antud kollektiivi omandile baseeruvad majanduslikud üksused langetavad ise otsuseid perspektiivse arengu suhtes ja kujundavad ise ühiskondliku tööjaotuse keerulistes tingimustes vastastikuseid suhteid.

Jugoslaavia majanduslikus praktikas on viimastel aastatel väga intensiivselt kasvanud ettevõtete iseseisvus ja majanduslik eraldatus. Mõningatel juhtudel räägitakse siin juba kooperatiivsest eraldatusest. Vastavalt sellele on vähendatud riigi vahendite osa kapitaalmahutustes. Kui 1961. aastal riiklike vahendite osa kapitaalmahutuste üldmahus oli 61,7 protsenti, siis 1966. aastal oli see 15,7 protsenti ja 1967. aasta kahe kvartali jooksul 18,4 protsenti.¹⁵ Nõukogude Liidus seevastu moodustasid rahvamajanduse arendamise kulutused riigieelarve ja ettevõtete omavahendite arvel 116,5 miljardit rubla, neist moodustasid riigi vahendid 58,3 miljardit rubla,¹⁶ s. o. 50 protsenti. Ettevõtete niisuguse iseseisvuse praktika (nagu Jugoslaavias) viib disproportsioonidele majanduses ja võtab kiiresti muutuva proportsionaalsuse tingimustes võimaluse optimaalsete proportsioonide operatiivseks kujundamiseks.

Järelikult kui lugeda sotsialismile adekvaatseks grupiline kooperatiivne omandus, siis sellega me tootmise ühiskondliku iseloomu ja tootmissuhete vahelist vastuolu ei likvideeri. Ainult riiklik üldrahvalik sotsialistlik omandus loob aluse kaasaja tootlike jõudude arengule vastavate tootmissuhete kujundamiseks ja edendamiseks, loob võimaluse rahvamajanduse efektiivseks plaanipäraseks arendamiseks. Marx ja Engels on selles suhtes end kindlalt väl-

¹⁵ Е. Вильковский, М. Залевски, Югославская реформа на практике. «Экономическая газета» 1968, № 38, стр. 45.

¹⁶ Vt. «Rahva Hääl», 11. detsembril 1968.

jendanud. Artiklis «Kommunismi põhimõtted» kirjutab F. Engels, et uus ühiskondlik kord «võtab kõigepealt tööstuse ja üldse kõik tootmisharud üksikute, üksteisega võistlevate isikute käest ja jätkab tootmist kogu ühiskonna arvel üldise plaani järgi ja ühiskonna kõigi liikmete kaastegevusel».¹⁷

Marksismi-leninismi klassikud ei eita kooperatiivset omandust ja tema osa sotsialistlikus ühiskonnas. Kooperaatiivne omandus tekib aga väiketootmise baasil ja tal on piiratud ulatus. F. Engels kirjutab: «Kui riigivõim meie käes on, siis ei saa me sellele mõeldagi, et väiketalupoegi vägivaldselt eksproprieerida (ükskõik kas hüvitusega või ilma selleta), nagu me seda oleme sunnitud tegema suurmaaomanikega. Meie ülesanne väiketalupoja suhtes seisab kõigepealt selles, et tema eratootmine ja eraomand kollektiivseks muuta, kuid mitte vägivaldsel teel, vaid eeskujul varal ja selleks otstarbeks ühiskondlikku abi andes. Ja siis on meil muidugi küllalt vahendeid selleks, et näidata väiketalupojale neid eeliseid, mis peaksid temale juba praegugi arusaadavad olema.»¹⁸

Kooperatiivne omandus ei tekita proletaarse riigivõimu ja üldrahvaliku omanduse valitsemise tingimustes antagonistlike vastuolusid ettevõtete vahel ja disproportsioone rahvamajanduses. Seetõttu võis V. I. Lenin öelda: «Kui riigivõim on töölisklassi käes, kui sellele riigivõimule kuuluvad kõik tootmisvahendid, meil on tõepoolest ülesandeks jäänud ainult rahva koopereerimine.»¹⁹ Nõukogude Liidus ja mitmel teisel maal on see ülesanne lahendatud ilma vähimagi kahjuta ühiskondliku majanduse plaanipärase arengule. Plaanipärase arengu peamiseks eelduseks on aga üldrahvaliku omanduse valitsev seisund. Riik kui tootmisvahendite omanik võib sel juhul arengut planeerida, ülesandeid kavandada ja nende elluviimiseks vahendeid eraldada.

Sotsialistlik riik peab ühiskonna igal arenguetapil jätma enda funktsioonidesse rahvamajanduse planeerimise ja juhtimise ülesandeid niisuguses ulatuses, mis kindlustab majanduse kõige efektiivsema arengu. Tundub, et selle

¹⁷ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 4, изд. 2, Москва 1955, стр. 329—330.

¹⁸ К. Маркс ja F. Engels, Valitud teosed, II kd., Tallinn 1960, lk. 361.

¹⁹ V. I. Lenin, Teosed, 33. kd., lk. 427.

*Riik ei planeeri
finantsi-
osad*

nõude vastu eksimist soodustab mõnikord meil hästi tuntud seisukoht, mis peab silmas ühe sotsialismi eelisena kapitalismi ees võimalust sotsialistlikku majandust planeerida. Võimalus planeerida on tõepoolest sotsialismi eelis. Seda eelist aga tuleb kasutada efektiivselt. Kui aga riik võtab planeerimise ja juhtimise ülesandeid enda funktsioonidesse liiga vähe või liiga palju, siis ei realiseeru see sotsialismi eelis ühiskonnale suurima efektiivsusega.

Tundub, et tsentraliseeritud planeerimine on tõestanud oma eluõigusi käesoleval ajal rahvamajanduse makrosfääris, s. o. niisuguste küsimuste lahendamisel, nagu rahvatulu jaotamine akumulatsiooniks ja tarbimiseks, tootmise ja tarbimise põhiproportsioonide ja kapitaalvahetuste peasuundade määramine ja kindlustamine, sealhulgas tootlike jõudude territoriaalne paiknemine, spetsialistide ja kvalifitseeritud töötajate ettevalmistamine, riigi osavõtt rahvusvahelisest tööjaotusest ja mittetootmissfääri arendamine. Riiklikule reguleerimisele ja järelevalvele peavad alluma ka maksud, krediit, hinnad jt. tootmise arengu majandusliku mõjustamise vahendid.

Otsused nendes küsimustes peavad olema igati põhjendatud ja kaalukad. Seetõttu peavad nad baseeruma tarbimise perspektiivse struktuuri tundmisel, teaduse arengu võimalikult täpsetel prognoosidel ja ühiskonna arengu sotsiaalpoliitilistel ülesannetel.

Teine osa rahvamajanduse planeerimise ja juhtimise ülesandeid kuulub lahendamisele ettevõtete tasemel. Nende lahendamine on seotud ettevõtete eraldatusega. Eraldatuse kõrgem aste — majanduslik eraldatus — tingib seda, et see osa ettevõtte tasemel teostatavatest funktsioonidest, mis haarab suhteid ühiskonna teiste eraldunud majanduslike üksustega, realiseerub kaubalis-rahaliste suhete vormis.

Sotsialistlikes riiklikes ettevõtetes kujuneb majanduslik eraldatus üldrahvaliku omanduse baasil. Selle aluseks on töötajate materiaalne huvi.

Kapitalistlikus ühiskonnas kujuneb majanduslik eraldatus kaubatootmise tingimusena erahuvi baasil. Erahuvi on materiaalse huvi antagonistlik aste ning ta loob üksteisest eraldunud tootjate kontrastsed ja vastuolulised eraldatuse. Erahuvil baseeruv majanduslik eraldatus välistab alati rahvamajanduse tsentraliseeritud planeerimise, seega riigi majandusliku osa.

Töötajate materiaalse huvi baasil kujunev majanduslik eraldatus kaubatootmise tingimusena võimaldab ühendada majanduse tsentraliseeritud ja detsentraliseeritud planeerimise ja juhtimise optimaalsel tasemel ning teostada seda kaubalis-rahaliste suhete vormis.

Seega detsentraliseeritud planeerimise ja juhtimise funktsioonid pole majandusliku eraldatuse aluseks. Võib arvata, et kunagi tulevikus realiseerub ettevõtete detsentraliseeritud tegevus kaubalis-rahaliste suhete vormita, ainult tehnilis-tehnoloogilise ja organisatsioonilise eraldatuse baasil. Sel juhul on tegemist kommunistliku ühiskonnaga, kus töö on muutunud inimese esmaseks eluvajaduseks, kus seetõttu pole töötajate materiaalsel huvi ja kaubatootmist.

Sotsialistlikus ühiskonnas on olemas töötajate individuaalne ja kollektiivne materiaalne huvi. Tootmisvahendid ja tööjõud ühinevad materiaalse huvi printsiibi alusel.

Üksikettevõtte, organisatsiooniliselt ja tehniliselt eraldunud üksuse majandusliku tegevuse tulemused sõltuvad nii selle ettevõtte üksiktöötajate tööpanusest kui ka suurel määral kogu kollektiivi kooskõlastatud tegevusest. Ühiskond on huvitatud, et iga inimeste kollektiiv kasutaks hästi ja efektiivselt tema kätte usaldatud vara, tootlikke fonde. Seetõttu stimuleerib ühiskond nii üksiktöötajaid kui ka iga ettevõtte kui terviku tegevust. Iga ettevõtte saab oma kollektiivi töö vastu (ühes naturaalses vormis) sellesama hulga tööd teises vormis. See tähendab, et toimub kaubaliste ekvivalentide vahetus. Ettevõtted vahetavad (realiseerivad) oma valmistatud tooteid kui kaupu. Kui tööde läheb ringlusse kaubana, siis on ta ka tootmises kaup. Tekibki kaubatootmine üldrahvaliku omanduse alusel.

KAUP JA TEMA OMADUSED

Kaup on tootmise produkt, ese, mis tänu oma omadustele rahuldab mingisuguseid inimtarbeid, vajadusi, olgu viimased seotud kas tootmisprotsessiga või isikliku tarbimisega. Teiseks on kaup asi, mida ei toodeta isiklikuks tarbimiseks, vaid müümiseks.

Tootmise produkti kasulikkus, mille tõttu ta võib rahuldada inimeste üht või teist vajadust, muudab ta tarbimisväärtuseks. See on üks kauba omadusi. On ka asju, mis on tarbimisväärtused, kuid pole kaup, näiteks vesi allikas, looduses metsikult kasvavad viljad jt. Kraanist tuleva vee eest me aga tasume, õunad turul ja kaupluses maksavad samuti raha. Tähendab, nii üks kui teine on kaup. Looduses esinevad inimesele kasulikud esemed (tarbimisväärtused) pole kaubad seetõttu, et nad ei ole vahendatud tööga. Et ese oleks kaup, peab ta olema töö produkt, mis on toodetud müümiseks.

Tarbimisväärtustena on kaubad üksteisest erinevad ja paljude asjatundjate arvamuste kohaselt kvantitatiivselt mittevõrreldavad. Selles suhtes on ka teisi arvamusi. Väidetakse, et tänapäeva teaduse arengutaseme juures on võimalik tarbimisväärtust mõõta, kvantifitseerida ja seega omavahel võrrelda. Sellel peatume hiljem.

Kui jätta kõrvale kaupade tarbimisväärtused, siis jääb järele üks omadus — nad on töö produktid.

Kui me abstraheerime kauba tarbimisväärtusest, jääb järele ühesugune esemelisus, «erinevusteta inimtöö lihtne kalgend», olenemata selle kulutuse konkreetsest vormist. Kaubad on selle neile ühise ühiskondliku substantsi — töö kristallidena eraldunud väärtused. Väärtus on seega kaubas asjastunud kaubatootjate ühiskondlik töö. Seetõttu on palju tööd nõudval kaubal suur väärtus ja vastupidi.

Ühiskondliku töö kulutuste efektiivsuse määravad, esiteks, toote valmistamiseks kuluv tööaeg ja, teiseks, antud toote tarbimisväärtus, tema võime rahuldada ühiskonna teatud vajadusi. K. Marx ütles: «Töö tootliku jõu tõstmise all mõistame siin üldse igasugust muutust tööprotsessis, mis lühendab antud kauba tootmiseks ühiskondlikult vajalikku tööaega, mistõttu järelikult väiksem tööhulk omandab võime toota suuremat hulka tarbimisväärtust.»²⁰ Valemina näeks see nii välja:

$$T_v \text{ (töövõiljakus)} = \frac{T}{T_h}, \text{ kus}$$

T = tarbimisväärtuse* ühikud,

T_h = antud hulga tarbimisväärtuste valmistamiseks kulunud tööhulk.

(Käesoleval juhul peetakse silmas üht ja sama vajadust rahuldavate esemete tarbimisväärtuse hulka või kvaliteeti.)

«Saavutada ühiskonna huvides kõige suuremaid tulemusi kõige väiksemate kulutustega — selline on majandusliku ülesehitustöö vankumatu seadus.»²¹ Niisugune range nõue on kehtestatud meie sotsialistlikule majandusele partei praeguses programmis.

Ühiskonna käsutuses olev ja tarbimisväärtuste loomiseks kasutatav töö hulk on igal antud momendil piiratud. Et sellistes tingimustes ühiskonna vajadusi täielikumalt rahuldada, peab ühiskondliku töö kulutus olema efektiivsem.

Ühiskondliku töö efektiivsuse edasise dünaamika määrab toodangu kvaliteedi (tarbimisväärtuse) ja selle loomise kulude (väärtuse) liikumise suhe. Nende liikumise vahel on võimalikud järgmised variandid:

²⁰ K. Marx, Kapital, I kd., lk. 276.

*Majandusteadus teeb vahet kauba tarbimisväärtuse ja kvaliteedi vahel. Kauba tarbimisväärtus on asja kasulikkus, tema kasulike omaduste summa, mis võimaldab rahuldada ühiskonna teatud vajadust. Kauba kvaliteet majandusteaduse uurimisobjektina on seotud antud tarbimisväärtuse abil konkreetse vajaduse rahuldamise määra või astmega. Seega toodangu kvaliteedi all tuleb mõista «selle toodanguga konkreetse vajaduse rahuldamise astet tema tarbimise fikseeritud tingimustes» (D. Lvov). Järelikult toodangu kvaliteet on tarbimisväärtuse kvantitatiivne hulk. Seega ühe konkreetse kaubaliigi tarbimisväärtus ja kvaliteet on kvalitatiivselt samad mõisted. See võimaldab kvalitatiivses analüüsis neid mõisteid teineteisega asendada, kvantitatiivses aga mitte.

²¹ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, Tallinn 1968, lk. 79—80.

1) kvaliteedi konstantsuse puhul kulude suurus langeb või tõuseb;

2) kvaliteedi languse puhul kulude suurus jääb muutumatuks, langeb või tõuseb;

3) kvaliteedi tõusu puhul kulude suurus jääb muutumatuks, tõuseb või langeb.

Kulude ja kvaliteedi liikumise mitmesugused variandid on võimalikud seetõttu, et kauba kvaliteet ja väärtus on erinevate tööde produktid ning alluvad erinevatele seaduspärasustele. Kauba väärtus on abstraktse töö saadus ning tema suurus sõltub kulutatud abstraktse töö hulgast (töö ajast). Kauba kvaliteet on konkreetse töö saadus. Mõlema suurus sõltub teaduse ja tehnika arengust ning nende tulemuste tootmisse rakendamisest.

Tänapäeva ühiskond on teaduslike saavutuste hulga poolest rikkam varasematest ühiskondadest. Ta kasutab eelnenud põlvkondade poolt loodut ja loob ka ise.

Teaduslik tegevus ühes oma majanduslike ja tehniliste tulemustega areneb praegu kiiremini kui muud inimtegevuse alad. Väga sageli väidetakse, et viimastel aegadel teadusliku tegevuse maht ja tulemused kümne aasta jooksul kahekordistuvad. Teadlaste arv terves maailmas moodustab praegu umbes 90 protsenti kogu teaduse arengu ajalooga varem seotud inimestest (teaduslikud töötajad). Teaduslike ajakirjade ja perioodiliste väljaannete arv näitab järgmist dünaamikat: 1800. aastal — 100, 1850. aastal — 1000, 1900. aastal — üle 10 000, 1960. aastal — ligikaudu 100 000. Kui kasv jätkub samas tempos, on käesoleva sajandi lõpuks see arv 1 000 000.²²

Üha kasvavad teaduse ja tehnika edusammud parandavad tootmistingimusi ja suurendavad konkreetse töö efektiivsust. Selle tulemusena tekib võimalus tarbimisväärtuse ühiku saamiskulude alandamiseks, s. t. kvaliteedi kuludest kiiremaks kasvuks.

Ühiskondliku töö kulutuste efektiivsus kasvab järgmistel juhtudel:

---

²² П. О же, Современные тенденции в научных исследованиях. Эффективность научных исследований, Москва 1968, стр. 9—10.

- 1) kui kulud kasvavad kvaliteedist aeglasemalt,
s. o. kui $\frac{\Delta Kv}{\Delta t} > 1$, kus $\Delta Kv =$ kvaliteedi kasv,
 $\Delta t =$ kulude kasv;
- 2) kui kvaliteedi tõstmisel jääb kulude tase endiseks,
s. o. kui $\frac{\Delta Kv}{\Delta t} > 1$, kusjuures $\Delta t = 1$;
- 3) kui kvaliteet tõuseb ja kulude tase langeb,
s. o. kui $\frac{\Delta Kv}{\Delta t} > 1$, kusjuures $\Delta t < 1$.²³

Et ühiskondliku töö efektiivsus kasvaks kvaliteedi kulu-dest kiirema kasvu teel, selleks on tarvis, esiteks, valmistatava toodangu sortimendi uuendamist vastavalt teaduse saavutuste kujunemisele ja, teiseks, toodangu sortimendi kõige efektiivsemat uuendamist, s. o. kõige paremate teaduslike saavutuste kasutamist uute tarbimisväärtuste kujundamisel.

---

²³ Siegrid Maier, Das Verhältnis zwischen dem Gebrauchswert der Erzeugnisse und der Arbeitsproduktivität. «Wirtschaftswissenschaft» 1968, N. 6, S. 917.

KAUBA TARBIMISVÄÄRTUSE KOHT SOTSIALISTLIKUS ÜHISKONNAS

Kapitalistliku tootmisviisi «absoluutseks seaduseks on lisaväärtuse tootmine ehk kasusaamine».²⁴ Tööjõud eksisteerib ja on müüdav seal selleks, et säilitada tootmisvahendeid kui kapitali, taastoota omaenda väärtust kui kapitali ja olla tasuta töö näol täiendava kapitali allikaks. Kapitalism rahuldab töötajate vajadusi, hoolitseb nende tarbimise eest niivõrd, kui võrd see on vajalik lisaväärtuse, kasumi loomiseks ja saamiseks kapitalistidele. Just sellepärast on kapitalistidel ükskõik, kas toota kahureid või võid, rakettrelvi või jalatseid, peaasi, et see tooks kasumit. K. Marx toob «Kapitali» I köites inglise majandusteadlase T. J. Dunningi tabavad sõnad: «Kapital kardab kasumi puudumist või liiga väikest kasumit, nii nagu loodus kardab tühjust. Kui aga kasum on küllalt suur, siis läheb kapital julgeks. Kindlustage talle 10 protsenti ja te võite kasutada teda igal pool; 20 protsendiga muutub ta elavaks, 50 protsendiga lausa hulljulgeks; 100 protsendi eest tallab ta jalge alla kõik inimseadused; andke 300 protsenti ja polegi enam säärast kuritegu, mida ta ei riskeeriks toime panna, isegi võlla ähvardusest hoolimata.»²⁵

Niisiis kapitalistlikus tootmises on kapitalistide kui tootmisvahendite omanike huvides esikohal kauba väärtus. Kapitalisti huvitab kauba tarbimisväärtus ainult väärtuse ja lisaväärtuse kandjana. Seega tootmise eesmärk kapitalistlikus ühiskonnas pole kooskõlas kogu rahva, töötajate, materiaalsete hüvede loojate endi hüvidega.

Sotsialistlikus ühiskonnas on tootmisvahendid ühisomandus. Seetõttu allub siin tootmise areng kogu elanik-

²⁴ K. M a r x, Kapital, I kd., lk. 537.

²⁵ Sealsamas, lk. 660.

konna vajaduste rahuldamisele, rahva tarbimise huvidele. Majandusala töötajatele 1918. aastal peetud kõnes formuleeris V. I. Lenin tootmise eesmärgi uues ühiskonnas järgmisena: «Ainult sotsialism annab võimaluse ühiskondlikku tootmist ja saaduste jaotamist laialdaselt arendada ja neid tõeliselt allutada teaduslikele kaalutlustele selle kohta, kuidas teha kõigi töötajate elu võimalikult kergeks, neile heaolu võimaldavaks.»²⁶

Ühiskondlik omandus ja sellest tulenev tootmise eesmärk tingivad, et sotsialistlikus ühiskonnas on tarbimisväärtus palju tähtsamal kohal kui väärtus. Ühiskonna vajadused ja nõudmine rahuldatakse hästi kõige mitmesugusemate tarbimisväärtuste olemasolu korral. Kuid tarbimisväärtuste (olgu need tarbeesemed või tootmisvahendid) vajalik sortiment ei kujune automaatselt.

Asi seisab ennekõike selles, et ühiskonna kui terviku huvid kauba tarbimisväärtuse suhtes realiseeruvad lõppastmes ainult ja eranditult üksikute majanduslikult eraldunud tootjate — sotsialistlike ettevõtete kaudu. Ettevõtte majanduslik eraldatus annab ühiskonna kui terviku hüville teatud värvingu, lisab eraldunud majandusliku üksuse «kolkapüüdlused». Üksiku ettevõtte seisukohalt asub esiplaanile kauba väärtuse ja selles sisalduva lisaproducti realiseerimine. Kauba tarbimisväärtuseline külg jääb siin mõnikord tagaplaanile. See on tingitud sotsialistliku ühiskonna tootlike jõudude arengutasemest, eelkõige sellest, et tootmine areneb praegustes tingimustes edukalt ainult siis, kui ühiskonna peamine tootlik jõud — inimene — ühendatakse tootmisvahenditega materiaalse huvi põhimõttel.

Seetõttu tuleb kehtestada ettevõttes valmistatavatele toodetele majanduslikult põhjendatud hinnad, mis stimuleerivad valmistama turu nõuetele vastavaid tarbimisväärtusi. Sellisel juhul saab ettevõtte teda stimuleeriva kasumi, ühiskond aga teda huvitava kauba.

Nüüd võib kerkida küsimus, milleks meil sotsialistlikus ühiskonnas kasum, meid peab huvitama ainult tarbimisväärtus. Tõepoolest, mitte väga kauges minevikus vaatasid mõned majandusteadlased kasumile kui kapitalistlikule igandile. Igandist tuleb aga vabaneda, järelikult ka kasumist.

²⁶ V. I. Lenin, Teosed, 27. kd., lk. 376.

Säärased seisukohad ja väited on täiesti põhjendamatud ning ebakohased. Nad põhinevad sotsialistliku ühiskonna arengu majanduslike aluste mittemõistmisel, nimelt selle mittemõistmisel, et kasum on rahvatulu üks osa, et kasumi suurusest sõltub akumulatsioon tootmissfääris, mittetootmissfääri areng ja ühiskondlike tarbimisfondide suurus. Järelikult kasum määrab ühiskonna progresseeruva arengu, elatustaseme.

V. I. Lenin interpreteeris kasumi osatähtsust sotsialistlikus ühiskonnas väga õigesti. See nähtub tema sellekohastest mõtteavaldustest. Toome ühe neist seoses Buhharini kirjutisega. Raamatus «Üleminekuperioodi majandus» kirjutab Buhharin: «Tootmine kapitali valitsemise tingimustes on lisaväärtuse tootmine, tootmine kasumi pärast. Tootmine proletariaadi valitsemise tingimustes on tootmine ühiskondlike vajaduste katmiseks» (sõrendus Leninilt). V. I. Lenin retsenseeris seda raamatut ning kirjutas äärel: «Ei tulnud välja. Kasum rahuldab ka «ühiskondlikke» vajadusi. Tarvis oli öelda: kus lisaproduct ei lähe omanike klassile, vaid kõigile töötajatele ja ainult neile.»²⁷

VK(b)P XII kongressi resolutsioonis on öeldud: «Suur osa riiklikust tööstusest on organiseeritud trustide, s. o. laialdast majanduslikku autonoomiat omavate koondiste kujul, kes esinevad turul vabalt kui vahetusmajandid. Nende majanduslike koondiste, nagu ka nende koosseisu kuuluvate üksikettevõtete põhiülesandeks on lisaväärtuse produtseerimine ja realiseerimine riikliku akumulatsiooni eesmärgil, sest ainult riiklik akumulatsioon suudab tagada meie maa materiaalse taseme tõusu ja kogu majanduse sotsialistliku ümberkujundamise.» Sama resolutsiooni teises kohas öeldakse: «On tarvis aidata töölistmassil aru saada, et direktor, kes taotleb kasumi saamist, on niisama palju töölistklassi huvide teenistuses, kui on seda ka ametiühingutöötaja, kes taotleb tööliste elutaseme tõstmist ja tema tervise kaitsmist.»²⁸

Niisiis üksiktöötajate ja ettevõtte kui terviku materiaalse huvi loomiseks ühiskonnale vajalike tarbimisväärtuste

²⁷ Ленинский сборник, т. XI, Москва-Ленинград МСМХХІХ, стр. 381—382.

²⁸ NLKP kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused, I osa, Tallinn 1956, lk. 690 ja 698.

vastu ja ühiskonnale väga vajaliku puhastulu suurendamiseks on tarvis kujundada elastne, paindlik ja stimuleeriv majanduslik mehhanism. Ainult selline mehhanism garanteerib ühiskonna vajaduste mitmekülgse rahuldamise.

KAUBA TARBIMISVÄÄRTUSE ARENGUT TINGIVAD TEGURID

Viimastel aastatel räägitakse väga palju tarbimisväärtuse arendamise, kauba kvaliteedi tõstmise vajadusest. Seda on tehtud mitmesugusel tasemel toimunud nõupidamistel, teaduslikel konverentsidel, tehastes, auditooriumides ja mujal. Ka NLKP programmis on kirjutatud: «Toodangu kvaliteedi süstemaatiline tõstmine on tingimata vajalik majanduse arenemise nõue.»²⁹

Aruandekõnes NLKP XXIII kongressile rõhutati: «Partei peab üheks kõige aktuaalsemaks ülesandeks põhjalikult parandada toodangu kvaliteeti. Võitluses tehnilise progressi kiirendamise eest omandavad toodangu kvaliteedi tõstmise, masinate kasutusea pikendamise ja nende töökindluse garanteerimise küsimused erilise tähtsuse. Mida kõrgem on toodangu kvaliteet, seda efektiivsem ja tootlikum on kogu ühiskondlik töö.»³⁰

Toodangu kvaliteedi tõstmise sellisest akuutsusest kaasajal tuleneb kaks küsimust. Esiteks, mis tingib selle ja, teiseks, kas kvaliteedi tõstmine jääb ka edaspidi aktuaalsena päevakorrale või on see ainult hooaja loosung.

Kauba tarbimisväärtuse arendamise ja kauba kvaliteedi tõstmise vajaduse tingivad kaks tegurite rühma. Esiteks, tegurid, mis tulenevad teaduslik-tehnilisest progressist ja, teiseks, tegurid, mis tulenevad elanikkonna tarbimise tase-
mest.

Kaasajal on teaduse areng muutunud ühiskonna progressi määravaks teguriks. Teaduse selline osa eeldab ka vastavaid kulutusi. Ja need ei ole väikesed.

²⁹ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, lk. 80.

³⁰ L. I. Brežnev, NLKP Keskkomitee aruanne Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXIII kongressile, Tallinn 1966, lk. 40.

**TEADUSLIKU UURIMISTÖÖ KULUD PEAMISTES
KAPITALISTLIKES MAADES 1963. AASTAL**

	Kulude üld- summa (miljard. doll.)	Kulud ühe inimese kohta (doll.)	Kulude osa- tähtsus rahvuslikus kogupro- duktis (%)
Ameerika Ühendriigid	17,53	93	3,1
Inglismaa	1,78	33	2,2
Jaapan	1,40	14	1,8
Prantsusmaa	1,27	27	1,6
Saksa Föderatiivne Vabariik	1,20	21	1,3
Itaalia	0,24	5	0,4

Nõukogude Liidus moodustasid kulud teadusele 1965. aastal 6,9 miljardit rubla, mis teeb ühe inimese kohta arvestatult veidi üle 30 rubla.³²

Viimastel aastakümnetel on teadusele tehtavad kulutused väga kiiresti kasvanud. Ameerikas on need järgmised.

³¹ Л. Сабельников, Некоторые экономические аспекты развития научно-исследовательской работы в США. «Вопросы экономики» 1969, № 1, стр. 60.

³² Vt. Народное хозяйство СССР в 1967 г. Статистический ежегодник, Москва 1968, стр. 7 и 888.

**TEADUSLIKU UURIMISTÖÖ KULUDE DÜNAAMIKA
AMEERIKA ÜHENDRIIKIDES**

Aastad	Kulude üldsumma (miljardit dollarit)	Kulude osatähtsus rahvuslikus kogu- produktis (%)
1921	0,15	0,2
1931	0,30	0,4
1940	0,57	0,6
1953	5,15	1,4
1960	13,89	2,8
1967	23,80	3,3
1970 (prognoos)		3,9—4,0

Viimastel aastatel kasvavad Ameerika Ühendriikides kulud teadusele keskmiselt 21 protsenti aastas (jooksvates hindades).

Nõukogude Liidus kulutati teadusele 1940. aastal 0,3 miljardit rubla, 1950. aastal 1,0 miljardit rubla, 1960. aastal 3,9 miljardit rubla ja 1967. aastal 8,2 miljardit rubla.³⁴ Teaduslike kulude osatähtsus rahvatulus oli 1960. aastal 2,69 protsenti, 1967. aastal 3,65 protsenti.

Perspektiivikalt mõtlevad majandusmehed ei pea tänapäeva tootmises kõige suuremaks väärtuseks mitte selle materiaalseid elemente — masinad, seadmed, hooned jne., vaid mittemateriaalseid elemente — teaduse loovat võimet.

Kapitalistlike monopolide ja maade vaheline konkurents on kandunud tänapäeval just sellele pinnale. Areneb aktiivne võitlus teadlaste, tootmise ajude pärast, mis enesestmõistetavalt määrab edaspidise majandusliku arengu edu.

³³ Л. Сабельников, Некоторые экономические аспекты развития научно-исследовательской работы в США. «Вопросы экономики» 1969, № 1, стр. 58; Научно-технический прогресс и хозяйственная реформа, Москва 1969, стр. 73.

³⁴ Vt. Народное хозяйство СССР в 1967 г., стр. 388.

Aastatel 1962—1964 asus Lääne-Euroopa maadest Ameerika Ühendriikidesse elama rohkem kui 6500 teadlast. Viimastel aastatel läheb Ameerika Ühendriikidesse püsivalt elama ja tööle aastakeskmiselt 5000 teadlast ja inseneri.

Ulatuslikult tegelevad kaasajal teadusega ettevõtted, firmad, koondised.

Ameerika Ühendriikide suured tööpingiehituse firmad kulutavad praegu teaduslikeks uurimisteks ja projektide koostamiseks 5—6 protsenti iga-aastasest tulust, väikesed ja keskmised firmad 1—2 protsenti. 10 aastat tagasi ei ületanud need kulud ka suurtes firmades üht protsenti.³⁵ Ameerika keemiamonopol «Young Carbide» kulutab oma kapitalimahutustest peaaegu poole teadusele. Inglise lennukifirmad suunavad üle 35 protsenti puhastoodangu väärtusest teaduslikele uurimistöödele. Paljud firmad tegelevad fundamentaalsete teaduslike uurimustega ning teaduse ja tehnika progressi prognoosimisega pikemaks perioodiks.³⁶ Arvatakse, et kapitalistlike riikide tööstuse otstarbeks tehtavast teaduslikust uurimistööst kuni 80 protsenti toimub monopolistlikes firmades.³⁷

Ka Nõukogude Liidu tehastes tehakse ulatuslikku teaduslikku tööd. Paljudel vabrikutel ja tehastel on omad teadusliku uurimise instituudid. Tehasel «Uralmaš» on teadusliku uurimise instituut, kus töötab kolm teaduse doktorit, 37 teaduse kandidaati ja mitu tuhat teaduslikku töötajat. Selle tulemusena konstrueeritakse üheksa uut toodet kümnest tehase teadlaste poolt.³⁸

Praktika jaoks kujuneb praegu ja lähemal ajal küsimus, millisele astmele tuleb meil viia teadusliku töö raskuspunkt — kas ettevõtte, ministeeriumi või veel kõrgemale astmele. See, et kapitalistlikus ühiskonnas tehakse 80 protsenti uurimistöödest monopolide tasemel, tuleneb kapitalistlikust eraomandusest ja konkurentsisist. Vajadus üks-teise eest varjata tootmisele küpseks saanud teaduslikke saavutusi viib ka teadusliku uurimistöö salastamisele ja

---

³⁵ Г. Кузнецов, Направления технического прогресса в станкостроении. «Экономическая газета» 1967, № 51.

³⁶ Vt. Проблемы современного империализма, Москва 1968, стр. 68.

³⁷ Д. ж. Бернал, Наука в истории общества, Москва 1956, стр. 385.

³⁸ П. Воронов, Институт на заводе. «Экономическая газета» 1969, № 7, стр. 8.

seega tema raskuspunkti ettevõtte tasemele. Seda tendentsi süvendavad sõjalised rakendused.

Kõik see põhjustab suuri ebaratsionaalseid lisakulusid teaduse arendamiseks ja vähendab ühiskonnas teaduse edasiviimiseks tehtavate kulutuste üldist efektiivsust.

Sotsialistlikus ühiskonnas ei ole ega pea olema tootjate vahel säärast konkurentsi oma laostavate tagajärgedega, nagu seda on konkurents kapitalistliku ühiskonna eratootjate vahel. See väldib otsese vajaduse teadusliku töö raskuspunkti kandmiseks ettevõtte tasemele. Lisaks sellele raskendab teadusliku töö massiline teostamine ettevõtetes teadusliku informatsiooni levikut, raskendab teadusliku töö juhtimist ja koordineerimist ning vähendab teadusele tehtavate kulutuste üldist efektiivsust.

Järelikult eeldab kulutuste ratsionaalne kasutamine teadusliku töö optimaalset tsentraliseerimist. Meie arvates on otstarbekas viia rakenduslik teadus ministeeriumidele otseselt alluvatesse organisatsioonidesse. Need organisatsioonid teevad ettevõtetele ja koondistele rakenduslikke uurimusi hästi ja otstarbekalt väljakujundatud isemajanduslike printsiipide alusel. Fundamentaalne teadus võib olla koondatud akadeemiatesse või spetsiaalsetesse uurimisinstituutidesse. Seejuures ei eelda me siin ranget piiri tõmbamist. Võib arvata, et paljudel juhtudel, sõltuvalt teadusharu iseloomust, on teistsugused lahendused palju optimaalsemad. Teatud juhtudel, sõltuvalt tootmise ja teadusliku uurimistöö iseloomust, on ka sotsialistlikus ühiskonnas otstarbekas luua teadusliku uurimise institute ettevõtetes.

Ühiskond on õigustatud teadusele kulutusi tegema ja teadust arendama ainult juhul, kui see ennast tasub.

Akadeemik Trapeznikovi arvutuste kohaselt annab üks rubla kulutusi teadusele rahvatulu juurdekasvu 1,45 rubla. Rahvatulu juurdekasv harilikest kapitaalmahutustest käesoleval viisaastakul on 38 kopikat rubla kohta.³⁹ Järelikult on kulutused teadusele meil ligikaudu neli korda efektiivsemad kulutuste keskmisest efektiivsusest muudel tegevusaladel. Seetõttu on akadeemik Trapeznikovi arvates otstarbekas praegu kiirendatud korras suurendada kulutusi teadusele. Sellekohaseid assigneeringuid tuleks

³⁹ Vt. В. А. Трапезников, Вопросы управления экономическими системами. «Наука и жизнь» 1969, № 1, стр. 18.

igal aastal suurendada 20—25 protsenti. Sel juhul kujuneks vahendite optimaalne jaotus teaduse ja muude tegevusalade vahel umbes viie aasta jook-sul.⁴⁰

Teadusele tehtavate kulutuste efektiivsus sõltub nende struktuurist. Suhe fundamentaalse ja rakendusteaduse vahel peab olema optimaalne. Selle proportsiooni rikku-mine vähendab kulutuste majanduslikku efektiivsust. Kujuneb alternatiiv — teoreetiliste uurimuste tulemused ei realiseeru täielikult või rakenduslikel uurimustel pole küllaldast teoreetilist baasi, mistõttu need ei saa areneda. On arvamusi, et teaduse ja tehnika progressi kaasaegsel etapil peaks fundamentaalse ja rakendusteaduse opti-maalne suhe olema 1:10.⁴¹ Uksikutel teadusaladel võib see muidugi olla erinev.

Majandusteaduse ülesanne on kujundada mehhanism efektiivsete teaduslike lahenduste loomiseks. Teadlased peavad olema parematest teaduslikest saavutustest mate-riaalselt huvitatud. Kui näiteks teadlase või konstruktori töötasu sõltub iga uurimuse või uue toote majanduslikust efektist ja nad saavad selle kätte vastavalt efekti tegeli-kule realiseerimisele, siis võime loota uue toodangu kvali-teedi kiiret paranemist. Selles osas on vaja praktikas nii mõndagi teisiti teha. Seda vajadust kinnitavad mitmed näited tegelikust elust.

Leningradi rahvakontrolliorganid uurisid sellekohast tegevust linnas. Andmed olid üsnagi kurvastavad. Kontrollitud organisatsioonides jäeti projekteerimise staadiumis pooleli töid, milleks oli kulutatud juba üle poolteise miljoni rubla.

On nõrk või peaaegu puudub rakendussfääri teadlaste vastutus tehtava töö kvaliteedi eest. Nende poolt looda-vate projektide majanduslik efektiivsus ei mõjusta saada-vat tulu. Üleliiduline Kuullaagritööstuse Teadusliku Uuri-mise Instituut valmistas koos Lihvimisseadmete Spetsiaalse Konstrueerimisbürooga tööpinkide Л-385, Л-386 jt. projek-tid. Kui Iljitši-nimeline tööpingitehas valmistas nende projektide järgi 50 pinki (kulutades selleks 1 200 000

⁴⁰ Vt. В. А. Трапезников, Вопросы управления экономическими системами. «Наука и жизнь» 1969, № 1, стр. 19.

⁴¹ И. А. Усатов, Хозяйственный расчет и контроль рублем в промышленности. «Финансы», Москва 1968, стр. 150.

rubla), selgus, et need pingid pole kasutamiseks kõlblikud.⁴²

Tartu Aparaaditehas sõlmis 1969. aastaks 6. Leningradi Spetsiaalse Tehnoloogilise Konstrueerimisbürooga lepingu tehnoloogilise taseme, tootmise organiseerimise ja uute aparaatide tootmissejuurutamise komplekssete tööde kohta. Töö ühe eesmärgina kavandati aparaatide valmistamise töömahukuse vähendamine 20 protsendi piires. Kahjuks ei olnud üheski lepingu sättes või lisan ette nähtud seost selle ülesande lahendamise ning efekti saavutamise ja büroole tehase poolt makstava tasu osas. Leping nägi ette, et büroo kohustub töö täitma aasta lõpuks ja ettevõtte kohustub samaks ajaks tasuma täielikult ettenähtud summa. Ühte lepingu lissasse oli tellija algatusel sisse võetud järgmine säte: valmisprojektide juurutamisest võtavad osa «täitja» ja «tellija». See on kahjuks ainult moraalne tegur.

On ilmne, et tuleb luua teaduse saavutuse alusel kujuneva majandusliku efekti ja materiaalse hüvituse vaheline seos. 24. septembril 1968. aastal võtsidki NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu vastu määruse «Abinõudest teaduslike organisatsioonide töö efektiivsuse tõstmiseks ja teaduse ning tehnika saavutuste kasutamise kiirendamiseks rahvamajanduses». Selle määruse 24. punktis öeldakse, et teaduslike organisatsioonide ja teadlaste materiaalse huvi suurendamiseks oma töö majandusliku efektiivsuse vastu tunnistada otstarbekaks, et «edaspidi nende organisatsioonide ja tööstusettevõtete majanduslik stimuleerimine, samuti nende töötajate materiaalne ergutamine oleks otseses sõltuvuses tegelikust majanduslikust efektist, mida rahvamajandus saab teaduse ja tehnika saavutuste ja uue tehnika rakendamisest».⁴³

Selle määruse rakendamine on praegu katsetamisel NSV Liidu Elektrotehnikatööstuse Ministriumi teadusliku uurimise instituutides. Viimaste tegevust hinnatakse nende tööga saadud tegeliku majandusliku efekti alusel.

Meie ettevõtetes on olemas uue tehnika plaanid. Nendes ettenähtud ürituste eest makstakse asjaosalistele preemiaid

---

⁴² П. ШОШМИН, Проект на полку, денги на ветер. «Экономическая газета» 1968, № 48, стр. 28.

⁴³ Собрание постановлений правительства Союза Советских Социалистических Республик 1968, № 18, стр. 483.

(vastava juhendi alusel, mis on kinnitatud 26. detsembril 1964. aastal). Preemia suurus arvutatakse uuel tehniliselt ürituselt loodetava majandusliku efekti alusel, sõltumata selle efekti tegelikust realiseerimise määrast. Ühiskonda aga ei huvita mitte tinglik, vaid tegelik majanduslik efekt.

Pärast katseeksemplari loomist ja katsetamist lubatakse välja maksta kuni 70 protsenti preemiast. See aga vähendab loojate huvi uudise kiire tootmiseseviimise vastu.

Asjaolu, et teatud juhtudel (kui majandusliku efekti arvutamine on raskendatud või pole võimalik) määratakse preemiaid sõltuvalt palgafondi suuruselt, võrdsustab sisuliselt erineva suuruselga majanduslikud efektid.

Seega on selge, et ka mainitud juhend pole kaasaja nõuetega kooskõlas ning tema sätted vajavad korrigeerimist.

Toodangu kvaliteedi parandamise vajadus tuleneb ka tarbimise tasemest, elanikkonna tulude ja nõudmiste suurenemisest. Siit kasvavad nõuded laiatarbekaupadele. Uute kaupade tootmisse juurutamisel on nende omahind mõnevõrra suurem, võrreldes hilisema tootmisperioodi omahinnaga. Nii näiteks oli sõiduauto «Pobeda» omahind auto tootmisse juurutamisel ligi kaheksa korda suurem kui ajal, mil tema tootmine lõpetati. Omahinna ajutisel kasvul on mitu põhjust: töötajate vilumatusest tingitud materjalikulu ja töötasu suurenemine, tootmistehnoloogia väljakujundamine jm.

Seega nõuab laiatarbekaupade sortimendi uuendamine, uute kaupade väljalaskmine ühiskonnalt täiendavaid töökulutusi. Ühiskonna käsutuses olev tööhulk on aga piiratud, seega on piiratud ka see osa kogutööst, mida ühiskond suunab uute kaupade tootmisse juurutamisele.

Sõjajärgsel perioodil oli selleks otstarbeks võimalik kasutada suhteliselt väikest osa ühiskonna kogutööst, sest oli vaja võimalikult palju toota põhilisi tarbekaupu. Sõda jättis inimesed ilma kõige hädavajalikumast. See kas tarbiti täielikult või hävis sõjakeerises. Seepärast nõudis ostja sõjajärgsel perioodil võimalikult palju kõige tavalisemaid kaupu ning ei esitanud uute kaupade, toodangu sortimendi uuendamise osas erilisi nõudeid.

Nüüd on olukord muutunud. Tõsi küll, elanikkonna mõistlikke (ratsionaalseid) vajadusi me veel täielikult ei rahulda. Kuid tarbimise tase on nüüd palju kõrgem.

Tähtsamate tööstuskaupade tarbimise taseme dünaamikat Nõukogude Liidus näitab järgmine tabel.

Tabel 3⁴⁴

**TARBIMISE DÜNAAMIKA NÕUKOGUDE LIIDUS
(ÜHE INIMESE KOHTA AASTAS)**

	1913	1950	1960	1967	1968
1. Kangad (siin pole arvestatud kangaste tööstuslikku kasutamist), m ²	13,4	16,5	26,1	28,2	29,5
Sealhulgas:					
puuvillased	11,6	13,9	19,2	20,2	21,4
villased	0,9	1,3	2,2	2,5	2,6
siidkangad	0,2	0,6	3,4	4,0	3,9
linased	0,7	0,7	1,3	1,5	1,6
2. Pealistrikotaaž (tükki)	—	0,3	0,6	1,2	1,4
3. Pesutrikotaaž (tükki)	—	0,8	2,3	3,6	3,7
4. Sukad ja sokid (paari)	—	2,6	4,9	6,1	6,4
5. Nahkjalsid (paari)	0,4	1,1	1,9	2,6	2,7

Mitmekordselt on kasvanud ka tähtsamate toiduainete tarbimine. Seetõttu nõuab ostja, et juurdesoetatav tarbese oleks endisest erinev, vastaks moenõuetele ja tehnika viimastele saavutustele. Ostja ei nõua nüüd mitte kaupa üldse, vaid teatud kvaliteediga, väliskujundusega, moenõuetele vastavaid kaupu. Siit tuleneb tänapäeva oluline nõue: pöörata tootmisprotsessis järjest rohkem tähelepanu toodangu kvaliteedile, väliskujundusele, moenõuetele. Ainult pidevalt muutuvate ja täiustuvate tarbimismadustega toodang rahuldab meie ühiskonna kasvavaid vajadusi ja kiiresti muutuvat nõudmist.

Revolutsioon teaduses ja tehnikas mõjustab toodangu kvaliteeti kahesuguselt.

⁴⁴ Народное хозяйство СССР в 1967 г., стр. 698; Народное хозяйство СССР в 1968 г., стр. 596.

Tehnikarevolutsioon avaldub tootmises kõigepealt selles, et tööprotsess ja elanikkonna isiklik tarbimine seonduvad üha suurema hulga ja keerulisemate tööriistadega, tehnikaga, aparaatide ja muude vahenditega. Et üha komplitseeruvad seadmed töötaksid häireteta, peab suurenenema nende töökindlus.

Kahekümnendatel aastatel koosnes elektrienergiaal töötav seade keskmiselt 100 detailist, käesoleval ajal aga umbes 10'000 (!) detailist. Järelikult võis üht protsenti praakdetaille varem väljendada arvuga «üks», nüüd aga arvuga «sada». Iga praakdetail aga võib masina rivist välja viia ...

Teiseks, teaduse ja tehnika areng lühendab toodete moraalse kulumise iga. Teadlased, insenerid ja kunstnikud loovad uusi, tootlikumaid masinaid, looduslike materjalide asemele sünteetilisi materjale, uusi nägusaid laiatarbekaupi. Siin ongi tootmise efektiivsuse kasvu üks võimalus.

Eelnevast järeldub, et kauba tarbimisväärtus, toodangu kvaliteet on muutuv, ajalooline kategooria. Kvaliteet, mis eile oli hea, võib täna olla rahuldav, homme aga koguni halb.

Ainult pidevalt muutuvate ja täiustuvate tarbimisomadustega, uue kvaliteediga toodang rahuldab meie arenevaid vajadusi. Näiteks konstrueeriti vana masina asemele uus, kõrgema tootlikkusega masin. Moraalselt vananenud masina kasutamine on nüüd ettevõtetele ja ühiskonnale kahjulik. Seetõttu nõuavad ettevõtted uue kvaliteediga masina tootmist. Moejoon muutub pidevalt. Kaubad, mis kunagi varem tunnistati isegi headeks, ei rahulda enam ostjaid, jäävad poeriulitele, või tuleb nad alla hinnata.

Praktikas on välja kujunenud toodangu kvaliteedi kahe sugune käsitlus. Esiteks, toodangu kvaliteedi kitsas, staatiline käsitlus, mis sisuliselt tähendab toodangu kvaliteedi vaatlemist muutumatuna (nii nagu see standardites või tehnilistes tingimustes on seadustatud). Need, kes hoolitsevad vaid selle eest, et ettevõttes valmistatav toodang vastaks ainult standardile (mis pahatihti on juba vananenud), ei mõista toodangu kvaliteedi muutuvat, ajaloolist iseloomu. Säärase suhtumise tõttu valmistatakse kohati veel üsna palju kaupu, mis ei vasta tänapäeva turu nõuetele.

Toodangu kvaliteedi teine käsitlus on laiem, dünaamiline ja teaduslik. Siin peetakse silmas nii kaupade kvaliteedi vastavust standardi nõuetele kui ka toodedavate kaupade sortimendi süstemaatilist ja plaanipärast uuendamist, arvestades seejuures teaduse ja tehnika arengut ning ühiskonna kasvavaid vajadusi. See on kvaliteedi-probleemi progressiivne käsitlus, mille peavad omaks võtma kõik tootmises töötavad inimesed.

See kõik tähendab, et käimasolev võitlus toodangu kvaliteedi parandamise eest pole lühiajaline kampaania, vaid püsiv nähtus. Mida kaugemale ühiskond oma arengus jõuab, seda suuremat tähelepanu nõuab toodangu kvaliteet.

Toodangu kvaliteedi peegliks, tema taseme määrajaks ja väljendajaks on riiklikud standardid (GOST-id), tehnilised tingimused ja normaalid. NSV Liidus kehtib praegu umbes 10 000 riiklikku standardit, ligikaudu 165 000 tehnilist tingimust ja tuhandeid norme.

Teaduse ja tehnika kaasaegse arengu ja organiseeritud masstootmise juures on leidnud standardiseerimine paljudes riikides üldist tunnustust kui üks efektiivsemaid progressile kaasaaitavaid vahendeid kõigis majandusharudes. Toome mõned näited, mis kõnelevad sellest erakordsest tähtsusest, mida omistatakse standardiseerimisele maailma suurimates kapitalistlikes riikides.

Ameeriklased räägivad, et nende tööstus tugineb kolmel «S»-il, need on: standardiseerimine, spetsialiseerimine ja simplifitseerimine (lihtsustamine). Ameerika Ühendriikides saavad standardiseerimisala töötajad vastava spetsiaalse rinnamärgi, mis annab neile tööle asumisel (igas ettevõttes) õiguse saada 20 protsenti kõrgemat palka. Kui Jaapani valitsus pärast Teist maailmasõda pidas aru, kuidas laostunud majandust edasi viia, otsustati lõpuks, et see on kõige lühema ajaga võimalik ainult standardiseerimise abil.

Standardiseerimine on kohustuslike või soovitatavate ühtsete normide ja tüüpide, markide, mõõtmete või toodangu ühtse kvaliteedi, samuti mõõtühikute, toodangu katsetamise ja kontrollimise meetodite, pakkimis-, markeerimis- ja säilitamiseskirjade, tootmise tehnoloogia jne. kindlaksmääramine.

Nõukogude Liidu riiklikud standardid kehtivad üleliiduliselt ja on kohustuslikud kõikidele ettevõtetele ja

organisatsioonidele. Neil on seaduse jõud. Tehnilised tingimused kehtivad tavaliselt niisuguse toodangu osas, mille kohta ei ole riiklikke standardeid, ja teatud tootmisharude või ettevõtete rühma ulatuses. Normaalsed kehtivad tavaliselt ühe ettevõtte või tootmisharu piires. Tehnilised tingimused ja normaalid ei tohi lahku minna riiklikest standarditest.

Toodangu kvaliteedi ajalooline iseloom nõuab, et need kaupade tootmise eeskirjad õigel ajal läbi vaadataks, täiustataks ja vajaduse korral uutega asendataks. Ükskõik kui progressiivne standard või tehnilised tingimused parajasti ka on, tuleb aeg, kus nad jäävad maha aja nõuetest ning nende järgi valmistatud toodang ei rahulda enam ühiskonna vajadusi. Vana standard pidurdab tehnika arengut, seadustab põhjendamatult vana ja aegunud.

Peaaegu 20 protsenti standarditest Prantsusmaal kasutatakse vähem kui 5 aastat, umbes 30 protsenti Inglise ja Lääne-Saksa standarditest on samuti kasutusel kuni 5 aastat, Jaapani standardeid kas töötatakse ümber või pikendatakse iga 3 aasta tagant. Meil on tehtud ettepanek, et standardid tuleks iga 3 aasta möödumisel läbi vaadata, mittevastavuse korral aga tühistada.⁴⁵

Kui standard on vana, jääb tema taha seisma tehnoloogia tase, inimeste meisterlikkus ja tehnika areng. Me nagu kunstlikult takistame tehnika arengut.

Aastatel 1965—1967 vaadati Nõukogude Liidus läbi 3000 vananenud standardit. 1967. aastal kinnitati meil 1689 uut standardit, nendest 59 protsenti masinaehituses ja 23 protsenti toorainetööstuses.⁴⁶

Sagedasemat läbivaatamist vajavad ka tehnilised tingimused. Ettevõtted ja ministriumid lohutavad end ja teisi vanade tehniliste tingimuste kehtivuse korral sageli sellega, et mudelid vahelduvad kiiresti, et ühe tehniliste tingimuste kompleksi taga on sageli kümnekond muutunud mudelit. Mudelite muutumine ja vahetumine on muidugi hea, kuid ei tohi unustada, et kvaliteedi raamistiku, tema karkassi kujundavad tehnilised tingimused. Ja kui

⁴⁵ В. Замамин, Стандарт — это ускоритель прогресса. «Стандартизация» 1965, № 4, стр. 12.

⁴⁶ К. Ефимов, А. Дербишер, Б. Амирджанянц, Планирование и экономическое стимулирование повышения качества промышленной продукции. «Плановое хозяйство» 1969, № 1, стр. 39.

vanade tehniliste tingimustega loodud toote põhikonstruktsioon, tehnoloogia on vana, siis ei suuda uued mudelid teaduse kaasaegseid saavutusi realiseerida.

Nähtavasti oleks otstarbekas, et ministriumid koos erialainstituutidega määraksid igale tööstusharule optimaalse kohustusliku tehniliste tingimuste läbivaatamise aja (perioodi). Kui osa tehnilisi tingimusi pole selle aja jooksul vananenud, siis võib nende kehtivust lihtsalt pikendada.

Paljudel juhtudel töötatakse standardeid välja mittekompleksselt, arvestamata tooraine, materjalide, pooltoodete ning komplekteeritavate ja valmistoodete kooskõlastamist. Kõige suuremat kasu toob ühiskonnale just kompleksne standardiseerimine. Standardid hõlmavad toodet ennast, toorainet ja materjale, mis on vajalikud komplekssete toodete valmistamiseks, seadmeid, instrumente ja tootmise organisatsiooni. Selle abil saavutatakse kvaliteedi tõus ja sobivate materjalide valik tootmises.

Esineb arvamusi, et standardiseerimises oleks vaja teha korrektiivse standardite lahtisemaks ja paindlikumaks muutmise suunas, nendes fikseeritud näitajate vähendamise suunas. See annaks ettevõtetele võimaluse kiirendada toodangu kvaliteedi arenguprotsessi ja teisest küljest mitmekesistada toodangut. On isegi arvamusi, et kerge- ja toiduainete tööstuse lokaalse iseloomuga toodetele võiks standardid hoopis ära kaotada.

On tõsi, et uue toote tehnilise ja organisatsioonilise dokumentatsiooni korraldamine ja muu asjaajamine võtab praegu liiga palju aega.

Uue tootega seotud asjaajamine nõuab praegu Tartu tekstiilivabrikus «Areng» neli kuni kuus kuud. See on tunduvalt lühem aeg kui varem. Naiste džempri artikkel 5588/1-E, mudel 87/65 hinna taotlusega alustati 3. märtsil 1966. aastal ja alles 11. märtsil 1967. aastal kinnitas Eesti NSV Hindade Komitee partii hinna. Praegu kulub hinna kinnitamiseks vabariigi tasemel umbes üks kuu, üleliidulisel tasemel ligikaudu kolm kuud. See näitab, et hea tahtmise juures on võimalik vajalikku dokumentatsiooni palju operatiivsemalt korraldada.

Standardites fikseeritud näitajate vähendamise või standardite (ja tehniliste tingimuste) hoopiski kaotamise vastu räägib üks tõsine argument. Ja nimelt. Tootjaettevõtetele avaneb siis võimalus kvaliteeditaseme allaviimi-

seks. See oht on eriti tõsine siis, kui valitseb tootja turg. Tarbija turg ja tootjaettevõtete-vaheline majanduslik võistlus vähendavad seda ohtu ja paljudel juhtudel kindlasti väldivad. Kuid ei tohi unustada, et nõudmise ja pakkumise struktuurid on väga dünaamilised, mistõttu nõudmise ja pakkumise ebakõla üksikute kaupade osas, eriti impulsiivse nõudmise puhul (viimase osatähtsus tarbimise taseme kasvuga suureneb), on ajutiselt teatud aja jooksul paratamatu. See annab tootjatele võimaluse tarbijate soove arvestamata kujundada kvaliteeditaset.

Seetõttu tundub olevat õigem, et standardites ja tehnilistes tingimustes on fikseeritud väga täpselt ja üksikasjalikult toodangu kvaliteeditase. Selle nõude vastu on praktikas pahatihti eksitud nii GOST-ide⁴⁷ kui ka tehniliste tingimuste osas. Säärased eksimused on võimalikud siis, kui standardite loomisel ei arvestata küllaldaselt tarbijate (kaubandusorganisatsioonide) arvamust. Tehnilised tingimused koostab tavaliselt tootjaettevõtte ise, mis muidugi avardab nõudmiste soodsust tema suhtes. Arvame, et tehniliste tingimuste kinnitajad peaksid siin väga tähelepanelikult suhtuma tarbijate nõuetesse ja neid täielikult arvestama.

Standardid ja tehnilised tingimused olgu kvaliteedi miinimumi piiriks. Sellest allapoole ei tohi antud liiki kaupade kvaliteeti viia. Küll aga peaks ettevõtetel olema õigus valmistada sellest tasemest kõrgema kvaliteediga kaupu. Selline nõue atesteerimisele suunatavate kaupade suhtes praktikas esitataksegi. Siis pole standardiseerimine enam mingil moel toodangu kvaliteedi arengu piduriks. Vajalike materiaalsete stiimulite puhul areneb kvaliteet intensiivselt sellest miinimumtasemest kõrgemale ja loob sellega eeldusi standardites fikseeritud näitajate tõstmiseks. Oluline on seejuures, et standardites fikseeritud nõuetest kõrgema kvaliteeditasemega kaupade ilmaltulek oleks asjaajamiselt ja paberlikult vormistamiselt lihtne.

Teaduse ja tehnika saavutuste ning moenõuete realiseerimine tootmises toimub uute tarbimisväärtuste, kvaliteetide kujundamise ning loomise kaudu. Turule ilmuvad uued tootlikumad töövahendid, senistest paremate tarbi-

---

⁴⁷ Vt. Я. Орлов, Где же строгость ГОСТА? «Известия», 10 декабря 1968.

mislike omadustega või tootmiskuludelt odavamad tööobjektid ning laiatarbekaupade uued variandid.

Seega teaduse saavutuste ja moenõuete rakendamine eeldab tootmise programmi arengut, ühiskonnas valmistatavate tarbimisväärtuste struktuuri püsivat täiustumist ja uuenemist.

Toodangu sortimenti uuendatakse ja täiendatakse üha kasvavas tempos kõigis maades. Ameerika Ühendriikides oli pärast 1957. aastat tootmisse viidud uute kaupade osatähtsus 1960. aasta tööstustoodangus 10 protsenti.⁴⁸ Ameerika Ühendriikide siseturule tuleb igal aastal umbes 27 000 uut kaupa. Ligikaudu 40 protsenti 1965. aastal realiseeritud kaupadest 15 aastat tagasi ei toodetud.

Uute kaupade osatähtsus realiseeritud toodangus ja selle dünaamika oli Ameerika Ühendriikide mõnes tööstusharus 1958. ja 1962. aastal järgmine: masinad — 14 ja 16 protsenti; elektrotehnikatööstus — 12 ja 18 protsenti.⁴⁹

Tabel 4

**TÖÖTLEVA TÖÖSTUSE UUE TOODANGU MAHU HINNANG
AMEERIKA ÜHENDRIIKIDE TURUL⁵⁰**

	Toodangu osatähtsus, mida ei toodetud 1956. aastal (protsentides 1960. aasta toodangu suhtes)	Toodangu osatähtsus, mida ei toodetud 1965. aastal (protsentides 1969. aasta toodangu suhtes)
	1	2
Kogu töötlev tööstus	10	15
Sealhulgas		
lennukitööstus	35	40
elektritehnikatööstus	12	24

⁴⁸ Jochen Thell, Technische Revolution und Erzeugnisgruppenarbeit, Dietz Verlag Berlin 1965, S. 31.

⁴⁹ Б. Додэ, «Индустрия научных исследований» и ее рентабельность. Эффективность научных исследований, Москва 1968, стр. 258.

⁵⁰ «Research and Development in American Industry». Release Mac. Graw Hill Inst., May 1966; R. Nelson, M. Peck, E. Kalachek, Technology, Economic Growth and Public Policy, p. 79.

	1	2
üldmasinaehitus	14	23
transpordimasinate ehitus	10	22
keemiatööstus	16	18
instrumentaaltöös- tus ja aparaadiehi- tus	17	17
ehitusmaterjalide tööstus	9	17
tekstiilitööstus	9	15
toiduainete tööstus	6	11

Saksa Demokraatliku Vabariigi riiklikus tööstuses oli 1959. aastal uue toodangu osatähtsus kogutoodangus üks protsent, 1962. aastal 4,2 protsenti.⁵¹ Üldmasinaehituses oli uue toodangu osatähtsus aastatel 1959—1962 26,6 protsenti, elektrotehnikatööstuses 24 protsenti.⁵²

Nõukogude Liidus loodi 1950. aastal 650 uut masina ja seadme tüüpi, 1967. aastal juba 3258 tüüpi. 1960. aastal loodi 942 uut aparaati ja automatiseerimise seadet, 1967. aastal juba 1288 uut liiki.⁵³

Sortimenti uuendatakse ja täiendatakse ka meie vabariigi, sealhulgas Tartu linna tööstusettevõtetes.

Tabel 5

**FASSONGIDE JA MUDELITE UUENDAMINE EESTI NSV
MÕNINGAS ETTEVÕTTES (PROTSENTIDES)**

	1966. a.	1967. a.	1968. a.
	1	2	3
1. Tartu Naha- ja Jalat- sikombinaat	69,3	44,2	62,8
2. Õmblusvabrik «Bal- tika»	61,7	61,0	57,9

⁵¹ Jochen Thell, Technische Revolution und Erzeugnisgruppenarbeit, S. 32.

⁵² Gerhard Schulz, Technische Revolution und Strukturwandel in der Industrie, Dietz Verlag Berlin 1966, S. 51.

⁵³ Народное хозяйство СССР в 1967 г., стр. 268—269.

	1	2	3
3. Klementi-nimeline Õmblusvabrik	62,2	64,5	62,8
4. Õmblusvabrik «Võit»	23,5	23,6	21,2
5. Õmblusvabrik «Sangar»	60,0	60,8	73,9
6. Õmblusvabrik «Virulane»	25,1	30,8	45,9
7. Kiviõli Õmblusvabrik	82,0	80,2	89,9

ENSV Kergetööstuse Ministeriumi ettevõtetes uuendati 1967. aastal 60 protsenti õmblustoodetest ja 75,5 protsenti jalanõudest.⁵⁴ Siit näeme, et Kergetööstuse Ministeriumi ettevõtetes on valmistatavate kaupade sortimendi uuendamine ja täiendamine küllaltki ulatuslik. Üheks seda mõjustavaks ja soodustavaks teguriks on toodangu iseloom — tegemist on kaupadega, mis kiiresti alluvad moe muutustele.

Tartu Kammivabrikus uuendati 1967. aastal 8,49 protsenti toodangu sortimendist, vabrikus «Tarbeklaas» 1968. aastal 15,3 protsenti, «Salvos» 20 protsenti jne.

Toodetavate kaupade sortimendi kiirenev uuenemine ja täiustumine tervikuna kinnitab teaduse saavutuste ja tarbimise taseme kasvu ning teaduslike saavutuste üha kiirenevat rakendamist.

Teaduslike saavutuste rakendamise aeg on vähenenud, ja üsna oluliselt.

Tabel 6

TEADUSLIKE SAAVUTUSTE RAKENDAMISE AEG⁵⁵

	Tekkimine	Praktiline rakendamine	Ajavahemik aastates
Fotograafia	1727	1839	112
Telefon	1820	1876	56
Raadio	1867	1902	35
Televisioon	1922	1934	12
Aatomienergia	1939	1945	6
Transistor	1948	1953	5
Maser	1956	1958	2

⁵⁴ ENSV Kergetööstuse Ministeriumi andmed.

⁵⁵ Vt. M. Borowy, Die Technik der Wissenschaft. «Wissenschaftliche Welt», DDR — Ausgabe, Heft 3/1968, S. 35.

Tundub, et ühiskonna edasises arengus teaduse saavutuse ja tema rakendamise vahel mingit surnud aega ei ole ega tohi olla. Nendevahelise perioodi sisuks on teaduslike saavutuste tootmisse rakendamise intensiivne ettevalmistamine.

Tootmisprogrammi üldise kiire ja progresseeruva arengu kõrval esineb siiski ka negatiivseid nähteid. Uue toodangu osatähtsus Nõukogude Liidu masinaehituses oli 1965. aastal 13,8 protsenti, 1966. aastal 10,4 protsenti ja 1967. aastal 9,3 protsenti. Vananenud masinate ja seadmete osatähtsus sel perioodil kasvas. Ka töökindlus ja iga pole paljudel juhtudel optimaalsed.

Kergetööstuse toodangu olulise osa kvaliteet ei vasta veel tarbijate nõuetele. Rõivaste ja jalatsite välimus, piiratud sortiment, värvide, tooraine ja materjalide madal kvaliteet tingivad selle, et õmblustooted ja jalatsid jäävad kvaliteeditasemelt sageli oluliselt välismaa parimatest maha.⁵⁶

Seega vaatamata tootmisprogrammi kiirele uuenemisele ja täienemisele ei saa toodangu kvaliteeditaset lugeda veel küllaldaselt heaks. Üks põhjus on see, et uute loodavate kaupade kvaliteet pole alati vajalikul tasemel. 1966. aastal viidi V. Klementi nimelises Õmblusvabrikus tootmisse 314 uut tootemudelit, nendest hinnati 40-pallilise süsteemi alusel 226 toodet. 37—40 palli (kui parim kodu- ja välismaine toode) said 106 toodet, 32—36 palli (hea toode) 85 toodet ja alla 32 palli (ei soovitata edasi toota) 35 toodet.

1969. aasta I kvartalis hinnati tehases «Tarbeklaas» 30-pallilise süsteemi alusel 89 toodet, nende hulgas 17 1968. aasta uudistoodet. Uudistoodetest said 7 hindeks 27 palli, üks hindeks 26 palli, viis 25 palli, üks 24 palli, kaks 23 palli ja üks 20 palli. Tartu Naha- ja Jalatsikombinaadis 1968. aasta I kvartalis hinnatud uutest kaupadest said kõrgema klassi hinde 56,3 protsenti, vabriku «Areng» 1967. aasta uudistoodangust said kõrgema klassi hinde 57,4 protsenti. Viimases ettevõttes said 6 toodet hindeks

---

⁵⁶ К. Ефимов, А. Дербишер, Б. Амирджанянц, Планирование и экономическое стимулирование повышения качества промышленной продукции. «Плановое хозяйство» 1969, № 1, стр. 42.

vähem kui 32 palli (40-palliline süsteem), s. t. need oli vaja tootmisest maha võtta.⁵⁷

Toodud näited kinnitavad, et uudistooted pole alati kül-
laldaselt uused ja progressiivsed, parima kvaliteediga. Ühiskonna progressi ja tootmise efektiivsuse huvides pole mõtet lasta turule uute siltide all kaupu, mis pole vanadest tavalistest kaupadest paremad. Seetõttu tundub, et ühiskondliku hinnangu andmine uute kaupade kvaliteedile peab olema rangem. Positiivselt toimib siin tarbija mõju tugevdamine turul. Ka sortimendi arengut ja uuendamist mõjustavaid ettevõtte materiaalseid stiimuleid on otstarbekas paremini siduda uute kaupade uudsuse ja progressiivsusega.

---

⁵⁷ Vt. vastavate ettevõtete kvaliteedihindamise materjalid.

KAUBA TARBIMISVÄÄRTUS KUI MAJANDUSLIK KATEGOORIA

Majanduslik kategooria on reaalselt eksisteerivate inimeste ühiskondlike tootmissuhete teoreetiline väljendus. Majandusteadus opereerib niisuguste üldtuntud majanduslike kategooriatega nagu kaup, väärtus, raha, kapital jt. Kauba tarbimisväärtuse kui majandusliku kategooria suhtes on majandusteaduses erinevaid arvamusi. K. Marx ütleb «Kapitali» I köites, et «kaupade tarbimisväärtused on erilise distsipliini, kaubateaduse aineks».⁵⁸

Toetudes sellele väitele on mõned meie majandusteadlased heitnud kauba tarbimisväärtuse välja majanduslike kategooriate hulgast ja sellega välistanud tarbimisväärtuse majandusliku analüüsi. «Suures nõukogude entsüklopeedias» kirjutatakse: «Tarbimisväärtust kui niisugust, s. o. asja looduslikke omadusi uurivad kaubatundmine, tehnoloogia jm. teadused. Poliitiline ökonoomia uurib tarbimisväärtust kui vahetusväärtuse materialisatsiooni.» 1858. aastal ilmunud sõnastikus «Краткий экономический словарь» ei ole üldse juttu kauba tarbimisväärtusest kui majanduslikust kategooriast. Sama võib öelda ka varem ilmunud poliitilise ökonoomia õpikute kohta.

Minu arvates (ja nii arvavad ka paljud teised majandusteadlased) pole Karl Marxi tarbimisväärtuse käsitlemise säärane interpretatsioon päris õige. Tõsi küll, K. Marx pole spetsiaalselt uurinud kauba tarbimisväärtust. Tema peamine eesmärk oli «avastada kaasaegse ühiskonna majanduslik liikumisseadus».⁵⁹ Teostatud analüüsi alusel jõuab K. Marx järeldusele, et kapitalistliku «tootmisviisi absoluutseks seaduseks on lisaväärtuse tootmine ehk kasu-

⁵⁸ K. M a r x, Kapital, I kd., lk. 40.

⁵⁹ Sealsamas, lk. 7.

saamine». ⁶⁰ Sellisele järeldusele jõudmine eeldas, et uurimistöõ tähelepanu pööratakse kauba väärtuse igakülgsel analüüsile. Selle kõrval tuli mõningatel juhtudel käsitleda ja analüüsida ka kauba tarbimisväärtust. Siis on aga K. Marx enamikul juhtudel käsitletud tarbimisväärtust majandusliku kategooriana. Toome näiteks mõned sellekohased K. Marxi seisukohavõtud: 1. «Lõpuks ei saa ükski asi olla väärtus, ilma et ta oleks tarbimise. Kui asi on kasutu, siis on kasutu ka temas sisalduv töö, mis ei tule arvesse tööna ega moodusta sellepärast mingit väärtust.» ⁶¹

Niisiis töö, mis ei loo mingisugust tarbimisväärtust, kvaliteeti, inimesele kasulikku eset, ei leia ega tohi leida ühiskonna poolt tunnustamist, ta pole väärtuse substants.

2. «Peale materiaalse kulumise on masinal nii-ütelda, ka moraalne kulumine. Ta kaotab vahetusväärtust sel määral, mil sama konstruktsiooniga masinate taastootmine muutub odavamaks, või sel määral, mil paremad masinad hakkavad temaga konkureerima. Kummalgi juhul ei ole masina väärtus, nii noor ja elujõuline kui masin olekski, nüüd enam määratud temas eneses tegelikult asjastatud tööajaga, vaid selle tööajaga, mis on vajalik tema enese taastootmiseks või parema masina taastootmiseks. Masin on järelikult suuremal või vähemal määral kaotanud väärtust.» ⁶²

Ka siinkohal tunnistab K. Marx tarbimisväärtuse majanduslikuks kategooriaks, veelgi rohkem, kogu tehnilise progressi majanduslikuks kategooriaks. Ta ju ütleb, et vana ja uue konstruktsiooniga masinate üheaegse olemasolu korral määrab masina väärtuse uue masina valmistamiseks kuluv tööaeg. See aeg, mis kulub vana masina tootmise puhul rohkem, ei tule ühiskonna poolt tunnustamisele.

3. Töö tootlikku jõudu määravate tegurite hulgas toob K. Marx ka järgmised: a) «teaduse ja ta tehnoloogilise rakendamise arenemisaste», b) «tootmisvahendite ulatus ja efektiivsus». ⁶³

Siin Marx näitab, et tootmisvahendi kui kauba tarbimisväärtus, tema kvaliteet on vahend ühiskondliku töö kokku-

⁶⁰ K. M a r x, Kapital, I kd., lk. 537.

⁶¹ Sealsamas, lk. 44.

⁶² Sealsamas, lk. 350—351.

⁶³ Sealsamas, lk. 43.

hoiuks, tööviljakuse tõstmiseks, toodetava kauba väärtuse alandamiseks. Mida suurem on tootmisvahendi efektiivsus, tootlikkus ja mida väiksem tema enda väärtus, seda kõrgem on tööviljakus, efektiivsem tootmise protsess ja madalam loodava kauba väärtus.

Üldine järeldus sisaldub juba eespool öeldus — tehniline progress on majanduslik kategooria. Selline järeldus on väga oluline sotsialistliku ühiskonna jaoks tänapäeval väga kiiresti areneva teaduse- ja tehnikarevolutsiooni tingimustes.

Kauba tarbimisväärtuse kui majandusliku kategooria tunnustamine ja mõistmine eeldab tema käsitlust «ühiskondlik-majanduslike suhete seisukohast»,⁶⁴ kus teda vaadatakse inimtöö produktina, mis on määratud ühiskonna mingisuguse vajaduse rahuldamiseks ja on seega vahetussuhete kandja. Kauba tarbimisväärtus kui väärtuse esemeline kandja, s. t. teatud inimestevaheliste majandussuhete esemeline alus on majanduslik kategooria. Kauba tarbimisväärtuse mõistmine majandusliku kategooriana eeldab kolme elemendi kooseksisteerimise ja nende analüüsi ning vastastikuse seose tunnustamist. Need on — ühiskonna vajadus, tarbimisväärtus (kvaliteet) selle vajaduse rahuldamiseks ja töökulud antud vajaduse rahuldamiseks tarviliku tarbimisväärtuse loomiseks, seega kaubamajanduse tingimustes järgmised kategooriad — nõudmine ja kaup oma kahe omaduse — väärtuse ja tarbimisväärtusega.

Mõned autorid on seisukohal, et tarbimisväärtus kui majanduslik kategooria kuulub tarbimissfääri.⁶⁵ Sel juhul tuleks kauba väärtus (tootmiskulud) tema mõistest ja majanduslikust analüüsist kõrvale jätta. Koosseisu jääks ainult tarbimisväärtus ja vajadus. Arvame, et see ei ole küllaldane tarbimisväärtuse kui majandusliku kategooria määratlemiseks ja analüüsimiseks. See ei anna meile oluliselt rohkem tarbimisväärtusest kui kaubatundmise uuri-mise objektist.

Tarbimisväärtus kui majanduslik kategooria peab meile ütleva, milliste, kui suurte ühiskondliku töö kuludega me antud vajadust rahuldame. Selle saame teada, kui võtame

---

⁶⁴ A. Kõörna, Kvaliteet on aja nõue, Tallinn 1968, lk. 5.

⁶⁵ Rita Heuer, Qualität, Kosten, Gewinn, Verlag die Wirtschaft, Berlin 1967, S. 12.

analüüsi alla ühiskonna antud vajaduse, toote kvaliteedi, tarbimise (ekspluatatsiooni) kulud ja tootmise kulud. Analüüs peab näitama, milliste tootmis- ja tarbimiskuludega antud vajadus rahuldatakse. Selle teadmine on eriti oluline tänapäeva teaduse- ja tehnikarevolutsiooni tingimustes, kus antud vajaduse rahuldamiseks on sageli mitu võimalust. Üha uusi ja uusi võimalusi loob siin teaduse ja tehnika areng.

Ühesuguse töökuluga võib valmistada sama vajaduse rahuldamiseks erineva kvaliteediga kaupu. On ju üldiselt teada, et sünteetilised kiud on odavamad looduslikest. Ühe tonni peenvilla tootmine nõuab 4—5 korda rohkem vahendeid, kui ühe tonni lavsaani tootmine.⁶⁶ Mõlemad rahuldavad oma vajadust. Töö, mis on kulutatud teaduse uusimate saavutuste alusel konstrueeritud masina tootmiseks, annab ühiskonnale suuremat efekti, kui vana konstruktsiooniga masinas sisalduv töö.

Majandusteaduse ülesanne on teaduse saavutustest ühiskonnale kõige soodsamad välja noppida. Teaduse ja tehnika progress on just sellepärast majanduslik kategooria.⁶⁷ Iga uus lahendus peab enne rakendamisele minekut läbima majandusliku analüüsi astme. Alles siis, kui analüüs ütleb, et uus teaduse ja tehnika saavutus uues kvaliteedis rakendatuna on efektiivsem senistest ja ökonoomsem kõigist pakututest, oleme õigustatud teda rakendama.

Et selles veenduda, peame teadma antud vajaduse mahtu (ulatust), iseloomu ja iseärasusi, ühesõnaga vajadust tema konkreetsuses, reaalsuses, toote kvaliteedi võimet rahuldada antud konkreetset vajadust, tema vastavust vajadusele ja lõpuks töökulutusi, mis on vajalikud antud kvaliteedi loomiseks ja tema abil antud vajaduse rahuldamiseks. Arvestada tuleb ka antud liiki vajaduse üldmahtu ühiskonnas ja vastavalt sellele valmistada tarbimisväärtusi.

Mõned majandusteadlased on arvamisel, et toodangu tarbimise (ekspluatatsiooni) kulused pole tarvis kauba tarbimisväärtuse majanduslikus analüüsis arvestada.

---

⁶⁶ А. А. Дерябин, Некоторые вопросы экономического стимулирования промышленных предприятий. «Экономика», Труды 1 Московской конференции молодых ученых, Москва 1967, стр. 164.

⁶⁷ Л. И. Итин, Технический прогресс и хозрасчет в промышленности. Формы и методы организации хозяйственного расчета в промышленности СССР, Москва 1967, стр. 31.

Tundub, et selle seisukohaga ei saa nõustuda. Erinevatel tarbimisväärtustel on erineva suurusega tarbimiskulud. Jättes esialgu kõrvale toodete töökindlusega seotud kulud, võime rääkida ühe toote puhul väga väikestest, teise puhul väga suurtest eksploatatsioonikuludest. Ka sama tarbimisliku otstarbega toodetel on sageli väga erineva suurusega tarbimiskulud. Näiteks rootortüüpi kartulivõtja tootmiskulud on palju kordi väiksemad kombaini tootmiskuludest, eksploatatsioonikulude suhe on aga vastupidine. Erinev töökindlus suurendab eksploatatsioonikulude diferentsi veelgi. Kui me võtame kauba tarbimisväärtuse majanduslikus analüüsis arvesse ainult kauba tootmiskulud ja sel alusel kujundame stiimulite süsteemi, siis pole kaugeltki välistatud võimalused tootmiskulude alandamiseks kvaliteedi arvel. Majanduslikud arvestused, mis on tehtud masinate tootmis- ja tarbimiskulude seose kohta, näitavad, et toodangu kvaliteedi tõstmisel tootmiskulud kasvavad, kasutamise kulud aga alanevad.⁶⁸ Selline tootmiskulude kasv on ühiskonnale kasulik seni, kuni toimub tarbimiskulude kiirem (ja suurem) alanemine.

Niisuguste seoste tõttu on lubamatu mitte arvestada tarbimiskulusid tarbimisväärtuse majanduslikus analüüsis. See viiks meid majanduslikes arvestustes ja majanduspoliitikas ebaõigetele järeldustele. Vana majanduslik mehhanism, mis stimuleeris tootjaid järjekindlalt omahinna alandamisele, on selle ühekülgse majanduspoliitika näide.

Niisiis oleme jõudnud järeldusele, et kauba tarbimisväärtus kui majanduslik kategooria haarab endasse antud konkreetse vajaduse, kauba tarbimisväärtuse, väärtuse (tootmiskulud) ja tarbimiskulud.

Ühiskonda huvitab siingi kulude kõige suurem efekt. See tähendab, et paljude antud vajaduse rahuldamise võimaluste seast tuleb valida niisugune, kus töökulu on kvaliteediühiku kohta kõige väiksem. Seega siis:

$$K = \frac{K_u}{K_v} \text{ min.}$$

K_u = tootmiseks ja tarbimiseks minev töökulu,

K_v = kvaliteet mõõdetud ühikutes.

Viimane pole miski muu, kui optimaalne kvaliteet antud vajaduse rahuldamiseks. Mõiste «optimaalne kvaliteet» on

⁶⁸ А. Н. Шишов, Н. Г. Бухаринов, Методы нахождения оптимального качества промышленной продукции. «Стандарты и качество» 1968, № 4, стр. 49.

sotsialistlikus ühiskonnas võrdne nõudega saavutada suhteliselt kõige väiksemate töökulutustega vajaduste võimalikult täielikum rahuldamine. Kvaliteediaste, kus inimtöö kuluühik annab tarbimises kõige suurema efekti, ongi optimaalne.

Antud põhimõtte praktilist realiseerimist soodustab järgmiste kriteeriumide kompleksne arvestamine kvaliteeditaseme kujundamisel.

Esiteks. Optimaalse kvaliteediga toode on oma tarbimisomadustelt, konstruktsiooniliselt lahenduselt ja moejuonelt tavaliselt maailma parimate näidiste tasemel või ületab selle. Kuna uue kvaliteedi loomise eeldused annab teadus, siis on optimaalne kvaliteet maailma teaduse ja tehnika parimate, tootmisele küpseks saanud lahenduste praktiline realiseerimine. Kui teadus pakub antud alal olemasolevaga võrreldes palju uusi lahendusi, siis on optimaalne nendest see, mis annab ühiskonnale kõige suurema efekti.

Seoses sellega tuleb kriitiliselt ära märkida kohati majanduselu praktikas valitsevat orientatsiooni maailma standarditele. Tallinna linna tööstusettevõtetes 1966. aastal ja Tartu linna tööstusettevõtetes 1967. aastal läbiviidud kvaliteedialase töö analüüs näitas, et väga paljudel juhtudel võetakse toodangu kvaliteedi tõstmise orientiiriks tooted, mis on rahvusvahelisel turul leidnud hea tunnustuse. Need on kaubad, mis on valmistatud kõige uuemate, progressiivsemate standardite alusel. Selle juures aga unustatakse, et standard on staatiline. Teaduse ja tehnika uued saavutused ja moe areng käivad alati standarditest ees.

Teaduslikud uurimused võib jaotada kolme rühma: fundamentaalsed, rakenduslikud ning uute kaupade näidiste ja konstruktiivsete lahenduste loomine. Praktika näitab, et kui jätta kõrvale fundamentaalsed teaduslikud uurimused ja uue ettevõtte ehitamise vajadus, on tsükli «uurimus — tootmine» ajaline kestus peaaegu 5—6 aastat ja rohkem.⁶⁹ Niisiis, kui me uute kaupade mudelite väljatöötamisel orienteerume ainult maailma parimatele standarditele ja näidistele, siis on seeriatootmise alguse momendiks toodang moraalselt vananenud ning säärase ettevõtete too-

⁶⁹ В. Соминский, Потребности социалистического производства и планирование науки. «Коммунист» 1967, № 13, стр. 79.

dangu kvaliteeditase ei jõua kunagi maailma esimestele positsioonidele. Seetõttu ei tohi pidada maailmas olemasolevaid (ükskõik kas kodu- või välismaal) standardeid ja kaubanäidiseid, olgu need nii progressiivsed kui tahes, uue toodangu väljatöötamise kõige paremaks ja ainukeseks orientiiriks.

Toodangu uute mudelite, standardite ja tehniliste tingimuste väljatöötamisel on vaja maailma parimate standardite ja kaubanäidiste kõrval arvestada tingimata ka teaduse ja insenerimõtte arengu uusi saavutusi ning tehnika ja moe arengu põhjendatud prognoose.

Kapitaalmahutuste perspektiivsete ja põhjendatud suundade määramiseks ja teaduse saavutuste kiireks realiseerimiseks on vaja pikaks ajaks ette näha võimalikud printsiipiaalselt uued tehnilised lahendused, mis on konstruktiivselt kõlblikud tootmisse juurutamiseks. See tähendab, et meil peab olema pikaajaline teaduslik-tehniline prognoos. Selle alusel tuleb koostada uute ettevõtete ja nende tehnoloogia projektid, masinate ja seadmete mudelid. Viimaste alusel kujunebki ressursside kasutamise prognoos.⁷⁰ Kõige selle alusel võime endale selgeks teha tehniliste uuenduste juurutamise majanduslike tulemuste prognoosi, nende mõju rahvamajanduse arengu edasistele proportsioonidele, ühiskondlike vajaduste struktuurile jne.

Praegu aga kahjuks pole veel sotsialistliku prognostika üldist teooriat ja metodoloogiat, prognoosid tehakse sageli tehniliste, majanduslike ja sotsiaalsete nähtuste vastastikuse seoseta. Säärased prognoosid võivad soodustada valearvestusi rahvamajandusplaanides.

Rahvamajandusplaanid, kaasa arvatud jooksvad plaanid, peavad baseeruma perspektiivsetel ülesannetel. Tänaste kapitaalmahutuste üks osa on tuleviku ehituste ja tehniliste lahenduste vundamendiks. Seetõttu need mahutused peavad olema tehtud õigel kohal ja ulatuses, nad peavad lähtuma tuleviku prognoosidest. Praktikas esineb aga juhtumeid, kus perspektiivne planeerimine lähtub jooksvatest rahvamajanduslikest probleemidest. Mingi toote defitsiitsus plaani koostamise momendil ajendab plaani koostajaid andma antud tegevusalale eelisarengut. Kui jäävad arvestamata antud vajaduse mahtu tulevikus

---

⁷⁰ Е. Иванов, Экономическое обеспечение технического прогресса. «Вопросы экономики» 1969, № 3, стр. 41.

mõjustavad tegurid, ongi disproportsioon käes. Nii juhtus mõned aastad tagasi õmblusmasinatega. 1960. aastal müüdi Nõukogude Liidus elanikkonnale õmblusmasinaid 107 miljoni rubla eest, 1965. aastal 46 miljoni, 1966. aastal 41 miljoni ja 1967. aastal 35 miljoni rubla eest.⁷¹ 1960. aasta ja varasemate aastate suur nõudmine õmblusmasinate järele ajendas ehitama mitu uut tehast. Hiljem, nagu näeme, stabiliseerus nõudmine hoopis väiksemale kogusele, mistõttu osa õmblusmasinatehaseid tuli ümber ehitada. Kui meil olnuks korralik teaduslik-tehniline ja majanduslik prognoos 10—15—20 aasta peale, poleks säärast disproportsiooni esinenud.

Seetõttu on rahvamajanduse arengu proportsionaalsuse tagamiseks, kõige uuemate teaduslike saavutuste realiseerimiseks ja selle kindlustamiseks vajalike ressursidega vaja, et meie plaani- ja majandusorganitel oleksid pikaajalised teaduslik-tehnilised ja majanduslikud prognoosid.

Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu kohustasid NSV Liidu Teaduse ja Tehnika Riiklikku Komiteed, NSV Liidu Riiklikku Plaanikomiteed, NSV Liidu Teaduste Akadeemiat ja Riiklikku Ehituskomiteed koos vastavate ametkondadega välja töötama sellekohased prognoosid juba käesoleval viisaastakul.⁷²

Toodetavate produktide kvaliteeditaseme määramisel tuleb arvestada ka tehnika parameetrite arengu ja kasutamise võimalusi. Treipinkide esimeste mudelite uuendamine suurendas kulutusi 25—35 protsenti, järgnevalt 50 protsenti. Iga üleminek uuele mudelile suurendab kapitaal-mahutuste tasuvuse aega. Kolmekümnendatel aastatel kindlustas üleminek ühelt mudelilt teisele täiendavate kapitaal-mahutuste tasuvuse 1,5—2,5 aastaga, 50—60-ndatel aastatel 16 ja rohkem aastaga.⁷³ 35 aasta jooksul kasvas meil treipinkide võimsus rohkem kui 4,5 korda, tootlikkus aga kaks korda.⁷⁴

---

⁷¹ Vt. Народное хозяйство СССР в 1967 г., стр. 723.

⁷² Vt. Собрание постановлений правительства Союза Советских Социалистических Республик 1968, № 18, стр. 466—467.

⁷³ Д. Львов, Некоторые экономические вопросы технической политики в машиностроении. «Плановое хозяйство» 1969, № 2, стр. 50.

⁷⁴ Sealsamas, lk. 48.

Sellise nähtuse põhjusi on kaks. Esiteks, antud masina töö tehnoloogiline printsiip vananeb moraalselt ja ammen-dab oma võimalused. Masina üksikute parameetrite täiustamise teatud aste on piir, kust edasi täiendavate kulutuste ja efekti kasvu suhe muutub efekti kasvu kahjuks. Teiseks, uute konkureerivate tehnoloogiliste lahenduste ilmumine muudab vana tehnoloogia järkjärgulise täiustamise majanduslikult veelgi ebasoodsamaks.⁷⁵

Seega moderniseerimise majanduslikul efektiivsusel on oma optimaalne piir. Ja mida pikem on masina tehnilise täiustamise aeg, seda vähem majanduslikku efekti see muudel võrdsetel tingimustel annab. Järelikult majandusliku efektiivsuse silmaspidamine ja saavutamine tehnika valdkonnas eeldab, et teadlased jagaksid oma jõupingutusi vana masina täiustamise ja põhimõtteliselt uute konstruktsioonide loomise vahel optimaalselt. Riiklikus plaanis sisalduvate tehnikaalaste tööde analüüs näitab, et 80 protsendil juhtumitest on siin tegemist moderniseerimisega ja ainult 1,5—2 protsendis töodes tegeldakse täiesti uute loomisega.⁷⁶ Seejuures on selge, et tehnika moderniseerimise probleem ja vastavalt sellele teaduse arengu suund tuleb lahendada konkreetse analüüsi alusel. Orientiiriks peab olema kulutuste efektiivsuse kasv, seega lähenemine optimaalsele kvaliteedile.

Sellelt seisukohalt tuleb väga positiivselt hinnata tootmise arendamise fondi ettevõttes. Amortisatsioonisummad jagunevad teatavasti kahte ossa — kapitaalremondi summadeks, millega osaliselt taastatakse põhifonde, ja asendamisfondiks, mille arvel täielikult kulunud põhifondid uutega asendatakse. Kapitaalremondisummad jäid vanas majanduslikus mehhanismis ettevõtte käsutusse, täieliku asendusfondi summad aga tsentraliseeriti ja suunati tsentraliseeritud korras kapitaalmahutusteks. Seega vanade masinate ja seadmete remondiks ja mingil määral moderniseerimiseks oli ettevõttele raha, uute soetamiseks ja tehnoloogia täiustamiseks uutel konstruktsioonilistel alustel aga mitte. Nüüd jääb üks osa täieliku asenduse summadest ettevõtte tootmise arendamise fondi koosseisu. See annab ettevõttele võimaluse optimaalselt jaotada

---

⁷⁵ Д. Львов, Некоторые экономические вопросы технической политики в машиностроении. «Плановое хозяйство» 1969, № 2, стр. 50.

⁷⁶ Sealsamas, lk. 48.

summasid olemasolevate seadmete moderniseerimise ja uute konstruktsioonide soetamise ning loomise vahel.

Niisiis tuleb kvaliteedi arendamiseks silmas pidada nii valmistatava toodangu taseme kodu- ja välismaiste parimate kaupade näidiste ja standarditega võrdlemise tulemusi kui ka teaduse uusimaid ja parimaid saavutusi. Kvaliteedi arengu esimene orientiir olgu siin võrdlus, teine teaduse areng. Ka üleliiduline majandusalane nõupidamine soovitas hinnata tööstustoodangu kvaliteeti ja jagada see klassidesse.

I klassi tuleks arvata toodang, mille kvaliteet vastab kodu- ja välismaise tööstustoodangu parimatele näidistele ja kindlustab ekspluateerimisel (kasutamisel) optimaalsed majanduslikud tulemused. Selle klassi toodangut võib esitada vajalikel juhtudel riiklikuks atesteerimiseks. II klassi kuuluks toodang, mille kvaliteet vastab standardite nõuetele ning millele on stabiilne nõudmine kodu- ja välismaisel turul. III klassi jääb niisugune toodang, mille kvaliteeti tuleb oluliselt parandada või mis tuleb tootmisest kõrvaldada.⁷⁷

Endine Eesti NSV Rahvamajandusnõukogu kohustas oma määrusega 1965. aastast kõiki temale allunud ettevõtteid välja töötama tehnilis-majanduslike näitajate kaardid kõigile toodanguliikidele, et välja selgitada meie ja vastava välismaise toodangu tehnilise taseme suhe. Teostatud töö analüüs näitab, et see tehti formaalselt, mistõttu ka järeldused kannavad subjektivismi pitsert. Tartu Aparaaditehases koostati näiteks 1966. aastal tehnilise taseme hindamise kaarte 89 aparaadi kohta. Üldse täideti 39 kaarti, mõned neist mitme aparaadi kohta, mis erinevad oma tehniliste näitajate poolest. 22 aparaadi tehnilise hinnangu kaartidel puudusid võrdlusandmed, kuid ometi on nendest 15 suhtes järeldusele jõutud, et need vastavad kaasaja nõuetele.

Taolist praktikat esines teisteski ettevõtetes. EKP Tartu Linnakomitee 1967. aasta pleenumil, kus arutati kvaliteediprobleeme, märgiti, et Tartu ettevõtetes tehakse seda tööd halvasti. Eeltoodu viib järeldusele, et kohati toimub meie ettevõtetes valmistatava toodangu tehnilise

---

⁷⁷ Рекомендации всесоюзного совещания по совершенствованию планирования и улучшению экономической работы в народном хозяйстве. «Экономическая газета» 1968, № 21—24.

taseme hindamine ja uute toodete tarbimislike omaduste kujundamine isoleeritult nii maailma uusimatest teaduse ja tehnika saavutustest kui ka isegi maailma parimatest näidistest ja standarditest.

Sellelaadiliste puuduste vältimiseks ja valmistatava toodangu tehnilise taseme kiireks edestamiseks on nähtavasti vaja parandada teaduslike uurimistööde informatsiooni. Tundub, et suuremates ettevõtetes on tarvis välja kujundada teaduslike töötajate kaader, kelle juhtimise all töötavad konstruktorid ja tehnoloogid ning kes ka vastutavad teaduse uusimate saavutuste realiseerimise eest kvaliteedi kaudu. Väiksemate ettevõtete osas võib need ülesanded panna esialgu vastavatele töötajatele koondistes või ministriumides.

Teiseks. Toodetavate kaupade vastavus sortimendilt, kvaliteedilt ja koguseliselt nõudmise struktuurile.

Rahaliste vahenditega kaetud vajadusel, s. o. nõudmisel on suur mõju kauba kvaliteedile. Ideaalne on pakumise ja nõudmise üldmahu ning struktuuri suhe, kus nad täielikult kattuvad. Selleks on tarvis toota kaupu niisugusel hulgal, sortimendis ja kvaliteediga, et see vastaks nõudmise struktuurile. Viimane eeldab tootmisprogrammi koostamisel nõudmise rahvuslike ja lokaalsete iseärasuste arvestamist. See tähendab, et kaupade kvaliteeditaseme kujundamisel tuleb arvestada, kelle jaoks me toodame ja millistes tingimustes üks või teine kaup leiab rakendamist. Võtame näiteks tsemendi ja telliste tootmise. Vajalike eelduste olemasolul võib tsemenditehas valmistada ainult kõrgema margi tsementi, tellisetehas aga ainult kõrgema margi kive. Tsementi ja kive kasutatakse aga erinevates ehituskonstruktsioonides, erinevates surve- ja eksploatatsioonitingimustes. Ühes lülis on tingimata vajalik kõrgema margi tsement ja kivi, teises peab eksploatatsioonile hästi vastu madalam mark. Kui viimasel juhul kasutada kõrgema margi materjale, siis rahuldame küll vastavad vajadused, kuid mitte optimaalsete kulude ja kvaliteediga, vaid ühiskonnale vajalikest kõrgemate kuludega.

Majanduselu praktika pakub tihti peale näiteid tootmisvahendite struktuuri ja kvaliteedi parameetrite mittevastavusest nende kasutamise tingimustele ja otstarbele. Selle tagajärjel ei saa toodangut täieliku efektiivsusega kasutada. Tekib ebakõla masinate, seadmete suuruse ja režiimi parameetrite või materjalide profiili ning nende

abil või nendest valmistatava toodangu iseloomu vahel. Näiteks viimastel aastatel on raskusi automaattreipinkide realiseerimisel, sest meie masinaehitusettevõtete enamik on alles universaalse tootmisprofofiiliga ja seetõttu vajab tavalisi treipinke. Neid aga ei jätku. Akadeemik T. Hatšaturov ja majandusteadlane D. Lvov töid 1966. aasta detsembris Moskvast toimunud kvaliteedialasel teaduslikul konverentsil tehtud ettekandes valikuliste uurimiste andmed, mis näitavad, et treipinkidel valmistatavatest detailidest on 70 protsendil diameeter kuni 100 mm ja pikkus kuni 250 mm. Vaatamata sellele toodetakse keskmiste ja suuremate mõõtmetega pinke. Orienteeruvatel andmetel oli keskmisi ja suuri pinke vaja toodetavast kogusest 2—3 korda vähem, väiksemaid aga 5 korda rohkem.

Suured on mõnikord ettevõtetes näiteks metallikaod, mis tekivad materjalide mõõtmete mittevastavusest tootmise nõuetele. Tartu Ehitusmaterjalide Tehase mehaanikatehnikas kasutati 1963. aastal 18—20 tonni metalli kuus. Sellest läks liigse treimise tõttu kaduma 10—12 protsenti. Autode Katseremondi Tehases tuli samal aastal kuumvaltsplekk 0,8 asendada plekiga 1,0 mm, mis tõi ülekulu 1500 kg.⁷⁸

Küllaltki sagedased on sortimendilised ja kvaliteeditasemest tingitud ebakõlad laiatarbekaupade nõudmise ja pakkumise vahel, mida kinnitavad ühe osa kaupade allahindlused ja liigsed laoseisud ning teise osa kaupade defitsiitsus.

Kvaliteeditaseme kujundamisel ei ole tarbimise lokaalsete ja rahvuslike iseärasuste ning toodangu kasutamise konkreetsete tingimuste arvestamine alati kooskõlas teaduse ja tehnika parimate saavutuste kasutamisega. Tundub, et enamikul juhtudel tuleb siin primaat anda tarbimise iseärasustele ja toodangu kasutamise tingimustele. See aga tähendab, et mõnel juhul tuleb lugeda optimaalseks niisugune kvaliteet, mis ei realiseeri täiel määral teaduse ja tehnika kõrgtaset, kuid vastab nõudmise struktuurile.⁷⁹

---

⁷⁸ Tartu Linna Partei- ja Riigikontrolli Komitee kontrollimise materjalid 1964.

⁷⁹ Antud seisukohta jagab Saksa Demokraatliku Vabariigi majandusteadlane Helmut Lillie. Vt. Qualität und Kosten. «Einheit» 1965, N. 11, S. 32.

Eeltoodust näeme, et tarbimise ja nõudmise struktuuri arvestamine on oluline toodangu kvaliteedi optimaalsuse kriteerium. Nõudmise struktuuri puudulik tundmine ja mitteamvestamine toodetavate kaupade kvaliteeditaseme ja sortimendi kujundamisel viib, esiteks, teatud osa kaupade ületootmisele, mittetäielikule ja ebaratsionaalsele kasutamisele, seega vajaduste rahuldamisele üleoptimaalsete kuludega, teiseks, teatud osa kaupade defitsiitsusele.

Praktiliselt on see kõik selge ja arusaadav, teoreetiliselt aga mõningatel juhtudel raskemini mõistetav. Küsimus seisneb selles, kas tarbimisväärtus, kvaliteet, mõjustab kauba väärtuse suurust ja töökulude tunnustamist ühiskonna poolt. Töökulude ja tarbimisväärtuse seose kohta kirjutas K. Marx: «Ja kuigi antud töö, näiteks meie lõuendikangru oma, on ühiskondliku tööjaotuse patenditud lülilik, siiski ei ole see veel mingi garantii, et just tema toodetud 20 küünart lõuendit omab tarbimisväärtust. Ühiskondlikul vajadusel lõuendi alal on oma piirid nagu kõigel muul; kui ta on juba rahuldanud konkureerivate lõuendikangrute poolt, siis saab meie sõbra produkt liigseks, ülearuseks ja seega kasutuks.»⁸⁰

Toodetud kaupade hinna kujunemise aluseks on ühiskondlikult vajaliku töö hulk. «Ühiskondlikult vajalik tööaeg on tööaeg, mis on vajalik mingi tarbimisväärtuse valmistamiseks olemasolevail ühiskondlikult normaalseil tootmistingimustel ning antud ühiskonnas olemasoleva keskmise tööoskuse ja tööintensiivsuse taseme puhul.»⁸¹ Ühiskondlikult vajaliku tööaja hulga ühe või teise kauba tootmiseks määrab ühiskond kui tarbija. Viimane võtab igal antud momendil tarbimisväärtusi vastu teatud kindlas proportsioonis. «See mitmesugustes tootmissfäärides otsustarbekohaselt kulutatava ühiskondliku tööaja osade kvantitatiivne piir väljendab vaid edasiarendatud kujul väärtusseadust üldse, ehkki vajalik tööaeg omandab siin teise mõtte. Ühiskondliku vajaduse rahuldamiseks on vaja ainult nii- ja niipalju tööaega. Kitsendus tuleb siin esile tarbimisväärtuse kaudu. Antud tootmistingimustes võib ühiskond kulutada antud produktiliigi tootmiseks ainult nii- ja niipalju kogu oma tööajast ... Ühiskondlik vajadus, s. o. tarbimisväärtus ühiskondlikus ulatuses ongi see, mis mää-

⁸⁰ K. Marx, Kapital, I kd., lk. 99.

⁸¹ Sealsamas, lk. 42.

rab siin kogu ühiskondliku tööaja osad eri tootmissfääride kohta.»⁸²

Siit on täiesti selge, et kauba väärtuse substantsiks pole igasugune töökulu hulk, vaid ainult ühiskondlikult vajalikud töökulud, mille suuruse ühe või teise produkti puhul määrab ühiskondlik organism tarbijana, s. o. ühiskondlikud vajadused ehk tarbimisväärtused ühiskondlikus ulatuses.

Kõigest sellest tuleneb, et ühiskonna käsutuses igal momendil olevat ja piiratud töö hulka tuleb kasutada ühiskonna vajaduste poolt objektiivselt määratud struktuuris, s. t. tuleb toota kaupu sortimendis ja kvaliteediga, mis võimaldab antud momendil ühiskonna vajadusi kõige täielikumalt rahuldada.⁸³ Ainult selliste tarbimisväärtuste (kvaliteetide) struktuuri olemasolul langeb kokku faktiliste ja ühiskondlikult vajalike töökulude maht. Mida suurem on see vastavus, seda ratsionaalsemalt ja optimaalsemalt kasutab ühiskond oma tööd ja vastupidi. Siit tulenebki rahvamajanduslike proportsioonide optimiseerimise vajadus ja mõte. Ainult optimaalsete proportsioonide puhul on ühiskonna töökulutuste efektiivsus suurem. Mitte alati ei mõisteta aga optimiseerimise vajadust õigesti.

Eelnevast järeldeb veel üks oluline moment. Kui ühiskond ei tea oma vajaduse (nõudmise) mahtu ühe või teise kvaliteedi osas, siis ei tea ta ka ühiskondlikult vajalike töökulude suurust.

Järelikult esimene ülesanne on kindlaks määrata nõudmise struktuur. Selleks on tarvis hästi tunda nii tootmisvahendite kui ka tarbeesemete turgu, nõudmist ja selle ajas muutumise seaduspärasusi, s. t. jooksva ja perspektiivse nõudmise struktuuri. Nõudmise muutumise seaduspärasuste uurimisega peavad tegelema spetsiaalsed teadusliku uurimise instituudid. Nende töö tulemused on aluseks tootmise põhiproportsioonide kujundamisel ja kapitalmahutuste suunamisel. Jooksva nõudmise struktuuri uurimise ülesanded tuleb lahendada kaubandus- ja tööstusettevõtete tasemel vastavate konjunkturiteenistuste kaudu. Tööstusettevõtte konjunkturiteenistus peaks kandma vastutust selle eest, et ettevõttes on täielik informat-

⁸² К. Марх, Капитал, III kd., Tallinn 1962, lk. 581.

⁸³ Ю. В. Сухотин, Эффективность капитальных вложений и межотраслевые связи. «Экономика», Москва 1966, стр. 7 и 12.

sioon tema tootmise profiilile vastavate kaupade nõudmise struktuuri üle.

K o l m a n d a k s. Kaupade kvaliteeditaseme kujundamisel tuleb arvestada komplekskuse nõuet.

Tänapäeva kaup on enamikul juhtudel komplitseeritud üksus. Ta koosneb paljudest algelementidest — erinevad materjalid, detailid, komplekteeritavad osad. Komplekskuse nõue realiseerub ideaalselt siis, kui tootmise lõppprodukti kõik algelemendid ja -detailid kuuluvad füüsiliselt üheaegselt, kui nad on ühesuguse kulumisega. Sel juhul langeb toode tarbimisest välja ja muutub kasutamiskõlbmatuks mitte ühe või mõne algelemendi, vaid kõikide koostisosade läbikulumise tõttu.

Komplekskuse nõude rikkumine avaldub selles, et lõppprodukti moodustavate algelementide töökindluse ja vastupidavuse ajad on erinevad. Selle tõttu läheb toode enne tema lõplikku kulumist remonti või halvemal juhul utiliseerub täielikult. Tagajärjeks on tagavaraosade suuremahuline tootmine ja remondimajanduse liigne paisumine. Näiteks traktoriehituses ületab tagavaraosade valmistamine uute traktorite tootmise väärtuseliselt 10—15 protsenti. Iga liiki remont hõlmab üle 50 protsendi kogu NSV Liidu tööpinkidest. Metallurgiaettevõtetes toodetavast metallist läheb ligikaudu 40 protsenti remondivajadusteks. Metallilõikepinkide remondiks kasutatavast metallist võiks igal aastal valmistada 150 000 uut keskmise võimsusega treipinki, autode tagavaraosadeks minevast metallist aga umbes 400 000 uut autot. Kogu rahvamajanduses kasutusel olevate masinate tehnilise korrashoiu kulud ületavad uute seadmete tootmise kulud poolteise- kuni kahekordselt.⁸⁴

Paljudel juhtudel tuleb ühe või teise detaili enneaegse kulumise tõttu toode täielikult ära visata. Selliseid näiteid pakuvad nii tootmisvahendid kui ka tarbeesemed. Tõsi-seid etteheiteid väärivad näiteks jalatsid. «Kommunaari» ning Tartu Naha- ja Jalatsikombinaadi kummitaldadega kingadel kulub kiiresti läbi tald ninaosas. Kuigi kinga ülejäänud detailid on kõlblikud, lähevad nad enamikul juhtudel utili.

Säärase kahju vältimine on võimalik. Komplekteerime kingad detailidest, millel on ühesugune kulumisperiood.

---

⁸⁴ Л. Пекарский, Экономические проблемы повышения качества продукции. «Вопросы экономики» 1967, № 3, стр. 153.

Konkreetsel juhul tulnuks tõsta talla ja kongsapleki vastupidavust kaks korda. Tänapäeva keemia annab materjalid.

Komplekssuse nõude seisukohalt tuleks ettevõtete ökonomikateenistusel hoolikalt läbi analüüsida enamik meietoodangust. Vastavate muudatuste tegemine algelementide kulumises annab rahvamajandusele suurt kokkuhoidu.

Seda nõuet tuleb silmas pidada ka kvaliteedi tõstmisel, eriti komplekteeritavate detailide osas. Krementsugi autotehas saab laagreid Kuibõševi laagritehaselt. Viimane otsustas kahekordistada üht liiki laagrite vastupidavust, mistõttu iga laagri maksumus suurenes 20 kopika võrra. Autode jaoks olid aga vanad laagrid küllalt vastupidavad. Seetõttu uute laagrite kasutamisega autode töökindlus ei kasvanud. Laagrite vastupidavuse tõstmise kulud ei andnud seega ühiskonnale täiendavat tarbimislikku efekti.

Paljudel teaduslikel konverentsidel on õigesti rõhutatud, et toodangu kvaliteedi optimaalsete parameetrite väljatöötamine peab algama lõpptoodangu optimaalsete parameetrite kindlaksmääramisest. Nende alusel tuleb määrata töövahendite, komplekteeritavate detailide, materjalide ja tooraine parameetrid.

Väga paljudel juhtudel on toodetes sõlmi ja detaile, millele pole võimalik anda teiste detailidega võrdset vastupidavust. Ka sellistele detailidele tuleb anda optimaalne kulumine arvestusega, et viimasel korral asendatud detail kulub üheaegselt teiste detailidega. Komplekssuse nõuet on vajalik arvestada ka tehnoloogiliste protsesside kujundamisel ettevõtetes. Tootmisvahendid annavad ühiskonnale vajaliku efekti ainult siis, kui tehnoloogia kõik lülid funktsioneerivad harmooniliselt ja kõikide lülide võimsused on kujundatud proportsionaalselt.

Kokkuvõttes. Me oleme kaugel sellest, et eedada kõikide algelementide täielikku üheaegset kulumist. Kuid praktika näitab, et praegu on lubamatult palju ja ühiskonnale kahjulikku ebaühtlust elementide kulumises. Seetõttu on kvaliteedi majanduslik analüüs kompleksuse aspektist äärmiselt vajalik.

Nel j a n d a k s. Toodete füüsilise ja moraalse kulumise ea vastavus. Kaupade kvaliteeditaseme kujundamisel tuleb arvestada ka nende füüsilise ja moraalse kulumise iga. Üha kiirenev teaduse ja tehnika progress mõjustab majandust kahes suunas. Esiteks avaldub tehnikarevo-

lutsioon tootmisprotsessi üha kasvavas tehnilises varustatuses.

Tehnika progressil on siin suur positiivne tähendus. Selle alusel kasvab tööviljakus. Kuid asjal on ka teine külg.

Üleminek uue toote valmistamisele on seotud suurte tehniliste ümberkorralduste ja materiaalsete kulutustega. Siit tuleneb püüdlus valmistada võimalikult palju antud toodet — masinaid, aparate jm., s. t. toota massiliselt ja võimalikult pika aja jooksul.

Teiselt poolt kutsuvad revolutsioon teaduses ja tehnikas ning elanikkonna ostujõu tõus esile valmistatava toodangu üha kiirema moraalse kulumise. Tööviljakuse kasvu huvid nõuavad, et igale uuele kapitaal mahutusele antaks käesoleva hetke insenerimõtte tippsaavutusele vastav materiaalne vorm. Iga tootmisest väljuv tarbeese peab vastama kaasaja moe ja tehnika arengu nõuetele. Seega on tehnika progress ja elanikkonna tarbimise huvid vastuolus massitootmise püüdlustega. See vastuolu tuleb lahendada optimaalselt. Masstootmine ei tohi muutuda piduriks oluliste tehnikaalaste saavutuste tootmisse juurutamisele ja moenõuete arvestamisele laiatarbekaupade juures. Samal ajal ei tohi pillavalt ümber käia tootmises kasutusel oleva tehnikaga.

Kui tootmisvahendid ja tarbeesemed on valmistatud füüsilise kulumise eaga, mis ületab moraalse kulumise ea, siis see osa tööst, mis kulub tootele füüsilise vastupidavuse andmiseks üle moraalse kulumise ea, on ühiskonnale kasutu. Kui näiteks daamide ballikingad on valmistatud viieaastase füüsilise vastupidavusega, aasta pärast on nad aga moest läinud, siis on osa nendes sisalduvat ühiskonna tööd kulutatud kasutult. Kui viieteistkümneaastase füüsilise vastupidavusega masina asemele tuleb viie aasta pärast uue konstruktsiooni ja tehnoloogiaga masin, siis läheb see masin enne täielikku füüsilist kulumist utiili.

Antud vastuolu lahendamiseks on otstarbekas kasutada kahe võimaluse kombinatsiooni. Esiteks on vaja masinate, seadmete ja muude toodete detaile unifitseerida, et nendest võiks kokku panna mitmesuguse funktsionaalse otstarbega tooteid. Meie väikestele poistele meeldivad konstruktorid. Need on klotside ja detailide komplektid, millest saab kokku laduda mitmesuguseid masinaid, mehhanisme ja muid meeldivaid asju. Sama põhimõtet saab edukalt

kasutada tootmisvahendite ja tarbeesemete valmistamisel. Näiteks tehases «Avtoelektropribor» on unifitseeritud 75—94 protsenti autode ja traktorite aparaatide sõlmedest ja osadest. Ainult rõhunäitaja detailide unifitseerimine andis aastas 150 000 rubla kokkuhoidu.

A. I. Popovi nimelises Raadiotehases (Läti NSV) andis nelja raadiovastuvõtja detailide ja blokkide unifitseerimine 700 000 rubla ökonoomiat.⁸⁵

Unifitseeritud ja tüpiseeritud detailide ja sõlmede kasutamise võimalus on eriti suur masina- ja aparaadiehituses ja mööblitööstuses. Spetsialistide arvates on võimalik kuni 80 protsenti masinate detailidest unifitseerida.

Unifitseerimisel etendavad eriti suurt osa standardid. Unifitseerimisest saadav majanduslik efekt määrabki oluliselt standardiseerimise efektiivsuse.

Unifitseerimisprotsessi arengut kahjustas omal ajal rahvamajandusnõukogude loomine. See detsentralisatsioon killustas teadlaste ja konstruktorite jõud, raskendas ühtse tehnikapoliitika teostamist rahvamajandusharudes ja pidurdas tootmise spetsialiseerimist. Masinaehituses töötas 1962. aastal ligi 400 teadusliku uurimise ja projekteerimisinstituuti ning üle tuhande iseseisva konstrueerimisbüroo, millest kõigest 7 protsenti allus Riiklikule Automatiseerimise ja Masinaehituse Komiteele.

Teadusliku uurimise ning projekteerimis- ja konstrueerimisorganisatsioonide hajutatuse viis selleni, et nad masinate loomises ja tehnoloogiliste protsesside väljatöötamises üksteist dubleerisid, kusjuures igaüks neist nuputas välja oma konstruktsioone ja tehnoloogiat, leiutas ise jalgratast.

See põhjustas tervete masinate ja mehhanismide kui ka nende üksiksõlmede tarbetu mitmekesisuse. Seadmete tüpiseerimine ning sõlmede ja detailide unifitseerimine oli kahjustatud. See tegi masinate tootmise kalliks, komplekteerimise ja ekspuateerimise aega keeruliseks.

Seetõttu otsustas NLKP Keskkomitee 1962. aasta novembrileenum tehnikapoliitika tsentraliseerida.

Teiseks tuleb lähendada ja võimalikult kokku viia kaupade füüsilise ja moraalse kulumise iga. Siis ei tarvitse utili visata tooteid (tootmisvahendeid ja tarbeesemeid),

⁸⁵ А. В. Гличев, Качество продукции и экономика, Москва 1968, стр. 17.

mis füüsiliselt võiksid meid veel teenida, kuid moraalselt on vananenud või moest läinud.

Ühe või teise toote moraalse kulumise iga on seda pikem, mida uuemad ja paremad teaduslikud saavutused selles kvaliteedis on realiseeritud. Optimaalse füüsilise kulumise ea määramine on võimalik juhul, kui konstruktoritel ja tootjatel on käepärast teaduse ja tehnika ning moe arengu reaalsed prognoosid.

Ühiskonnale pole soodne ka niisugune füüsilise ja moraalse kulumise suhe, kus füüsilise kulumise iga on moraalsest lühem. Sel juhul on tegemist suure remondi-majanduse ja -kuludega, tööjõu, materjalide ja tootmis-võimsuste halva kasutamisega.

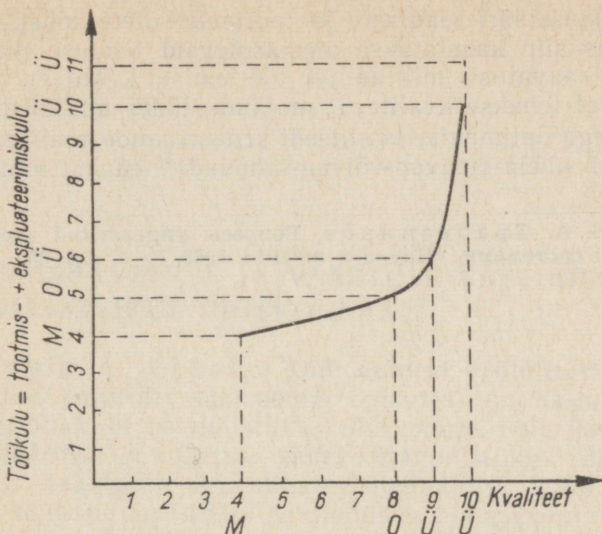
Eeltoodu võimaldab teha järgmise teoreetilise üldistuse.

Inimese töö, luues mingi vajaduse rahuldamiseks teatud liiki kaupa, võib anda sellele väga erineva kvaliteediastme. See sõltub kulutatud töö hulgast, vormist ja kvaliteedist. Mida väiksem on kulutatud töö hulk, seda madalam on kauba kvaliteet ja vastupidi. Niisugune on üldine seos kulutatud töö hulga ja toote kvaliteedi vahel. See seos avaldub igal arenguastmel eripäraselt.

Mingi toote minimaalse kvaliteediastme saamiseks, mis üldse võimaldab antud liiki vajadust mingis ulatuses rahuldada, on vaja kulutada teatud hulk tööd. Järgnevad töökulutused parandavad produkti tarbimisomadusi — muudavad ta vastupidavamaks, nägusamaks, töökindlammaks, ökonoomsemaks.

Teatud piirini kasvavad kvaliteedi parandamiseks tehtud töökulutused aeglasemalt, kui kvaliteedi parandamisest tarbimisprotsessis saadav majanduslik efekt. Edaspidi aga suhe muutub. Kvaliteedi parandamiseks tehtud täiendavad töökulutused hakkavad kasvama kiiremini kui kvaliteet, s. o. sellest saadav majanduslik efekt. See tähendab, et mõju hakkavad avaldama toodete moraalse kulumise jt. tegurid. Kvaliteedi optimaalne tase on juba ületatud.

«Optimaalne kvaliteet» on võrdne nõudega — saavutada kõige väiksemate töökulutustega vajaduste võimalikult täielik rahuldamine. Optimaalse kvaliteedi astet näeme piltlikult juuresoleval joonisel.

- M — miinimumkvaliteet ja sellele vastav töökulu,
 O — optimaalne kvaliteet ja sellele vastav töökulu,
 Ü — kvaliteet ja töökulu üle optimaalse taseme.

Skeemilt näeme, et töökulu ja kvaliteedi vahel peab valitsema õige proportsioon. Ühiskonnale pole majanduslikult vastuvõetav liiga madal ega üleliia kõrge kvaliteet. Nii näiteks on toote kvaliteet punktis 8 kaks korda kõrgem kui punktis 4, kuid kulud selle saavutamiseks kasvasid ainult ühe ühiku võrra (4-lt 5-ni). Sellele järgnevalt suurendasime kulusid nelja ühiku võrra (punktist 6 punkti 10), tulemuseks oli aga kvaliteedi kasv ühe ühiku võrra. Seega kvaliteet punktis 8 on ühiskonnale majanduslikult kõige vastuvõetavam, sest see on saavutatud suhteliselt kõige väiksemate kuludega. See ongi optimaalne kvaliteet.

Eeltoodust lähtudes tuleb pidada kauba väärtuse substantiks mitte igasuguse suurusega töökulu, vaid ainult ulatuses ja tasemel, mis loob optimaalse kvaliteediga kauba.

Kõigi kvaliteedi optimaalsuse kriteeriumide arvestamine toodete kvaliteedi kujundamisel ja täiustamisel sõltub

rakendussfääri teadlaste ja tootjaettevõtete tööst, sellest, kuidas siin kasutatakse olemasolevaid teaduse ning tehnika saavutusi, milline on töötlemise kvaliteet, millisel määral tehakse kvaliteedi majanduslikku analüüsi.

Seega optimaalse kvaliteedi kriteeriumide realiseerimine eeldab ahela «teavad-võivad-tahavad»⁸⁶ edukat toimet.

---

⁸⁶ В. А. Трапезников, Вопросы управления экономическими системами. «Наука и жизнь» 1969, № 1, стр. 85.

TARBIMISVÄÄRTUSE JA VÄÄRTUSE VASTUOLU SOTSIALISTLIKUS ÜHISKONNAS

Vastuolust üldse. Kõik autorid (põhiliselt on seda tehtud poliitilise ökonomia õpikutes) on üksmeelselt seisukohal, et sotsialistlikus ühiskonnas pole kauba tarbimisväärtuse ja väärtuse vahel antagonistlikku vastuolu,⁸⁷ mis avalduks perioodilistes ületootmise kriisides, toodetud kaupade massilises hävitamises, töötajate alarbitimises ja muudes ühiskonna majanduselu tõsiselt häirivates nähtustes.

Sellega tuleb kahtlemata nõustuda. Sotsialistliku tootmise ühiskonnastatuse aste on kapitalistlikust palju kõrgem. Tootmisvahendite ühiskondlik omandus lubab riiklikel plaani- ja majandusorganitel luua plaanilises korras ja mitmesuguste majanduslike hoobade abil vajalikud põhiproportsioonid tootmisharude, samuti nõudmise ja pakkumise vahel. Sellega on välistatud kaupade massiline ja suhteline ületootmine.

Leidub aga ka autoreid, kes üldse eitavad tarbimisväärtuse ja väärtuse vastuolu sotsialistlikus ühiskonnas. Majandusteadlane I. Malõšev kirjutab, et seda vastuolu «ei ole ja ei saa olla sotsialistlikus ühiskonnas toodetud produktis, sest ühiskond määrab juba ette plaaniliselt kindlaks nii produktide tootmise kui ka realiseerimise mahu ... Sotsialistlikus ühiskonnas müüakse kaubad riigi poolt kehtestatud hindade alusel ... ja kui neid toodetakse plaani kohaselt, siis nad müüakse täielikult riiklike hindade alusel. Sotsialistlikus ühiskonnas saab produkt oma

---

⁸⁷ Vt. näiteks P. Nikitin, Poliitiline ökonomia, Tallinn 1960, lk. 193; Курс политической экономики, т. II, Москва 1963, стр. 221; Н. Спиридонова, Товарное производство, закон стоимости и деньги при социализме, Москва 1956, стр. 25.

lõpliku ühiskondliku tunnustuse mitte turul, vaid tootmisplaanis.»⁸⁸ «Sotsialismi tingimustes planeeritakse produktide tootmist, jaotamist ja realiseerimist. Tõsi, plaani täitmisel võivad ilmneda üksikud ebakõlad, mida tema koostamisel ei märgatud. Kuid see pole seaduspärane, vaid juhuslik, ning on kõrvaldatav plaani parandamisega, plaanialase töö parandamise ja täiustamisega. Seda liiki ebakõlasid esineb, kuid nad ei kujuta endast sotsialistliku produkti majanduslikus olemuses sisalduvaid vastuolusid.»⁸⁹

Niisiis sotsialistlikus ühiskonnas toodetud kaubas seemisi vastuolusid ei ole. Ja kui mõnel juhul tekib ebakõla tootmise ja tarbimise mahu vahel, siis tuleneb see ebatäiuslikust plaanist, mille parandamisega kõik jälle laabub.

Sel ajal polnud I. Malõševil muidugi teada, et 1960. aastal loodi Nõukogude Liidus kaupade allahindluse fond 0,2 protsenti jaekäibe mahust. Vastavalt pakkumise ja nõudmise üldmahu lähenemisele kasvas selle fondi suurus. 1961.—1962. aastal moodustas ta 0,4 protsenti ja alates 1963. aastast 0,5 protsenti jaekäibe mahust. 1. jaanuaril 1963 moodustasid ülenormatiivsed kaubavarud Nõukogude Liidu kaubanduses 2,3 miljardit rubla ja 1964. aastal hinnati alla kaupu 437 miljoni rubla suuruses summas. Allahindamisele läks 62 protsenti rõivaste ja pesu, 47 protsenti nahkjalatsite ja 56 protsenti galanteriikaupade ülenormatiivsetest varudest. Keskmise allahindluse määr oli 49 protsenti allahinnatud kaupade esialgsest maksumusest.⁹⁰ Seega jäi Nõukogude turul 1964. aastal ligikaudu 20 protsenti ülenormatiivsete kaupade väärtusest ja ligikaudu 1,3 protsenti kaubamassi koguväärtusest (1964. aasta lõpu seisuga) ostja poolt tunnustamata niisugusel määral, et see tuli maha kirjutada.

See räägib mõnevõrra rohkemast kui ebatäiuslikust plaanist, seega rohkemast kui «üksikutest ebakõladest» tootmise ja tarbimise struktuuris. Sääraste nähtuste aluseks, mis on sisuliselt kauba tarbimisväärtuse ja väärtuse vastuolu avalduseks, ei saa olla ainult planeerimise puudused.

⁸⁸ И. С. Малышев, *Общественный учет труда и цена при социализме*, Москва 1960, стр. 34.

⁸⁹ Sealsamas, lk. 35.

⁹⁰ Е. Каневский, Я. Орлов, Карандаш — оружие экономиста, Москва 1965, стр. 78.

Seetõttu on enamik majandusteadlasi seisukohal, et sotsialistlikus ühiskonnas on kauba tarbimisväärtuse ja väärtuse vahel vastuolu.⁹¹ Nimetatud vastuolu olemuse ja põhjuste käsitlemisel esineb aga mitmeid erinevaid seisukohti.

Subjektivistlik käsitlus. Alustame kauba tarbimisväärtuse ja väärtuse vastuolu põhjuste subjektivistlikust käsitlusest. Poliitilise ökonomia õpiku esimeses väljaandes kirjutatakse: «Sotsialistliku ülesehitustöö praktikas võivad majandusseaduste, eriti rahvamajanduse plaanipärase arengu seaduse nõuete rikkumiste tagajärjel tekkida vastuolud kauba tarbimisväärtuse ja väärtuse vahel. See toimub näiteks juhtudel, kui üksikute ettevõtete juhid rahalise plaani täitmise jahil väljastavad pingutult üksikuid, ettevõttele rohkem tulusaid toodanguliike ja ei täida tootmisplaani kogu sortimendi ulatuses. Seda liiki vastuoludel pole antagonistlikku iseloomu ja nad lahendatakse majanduse plaanilise juhtimise korras.»⁹²

Esiteks räägivad ju autorid siin ise otseselt ainult kauba tarbimisväärtuse ja väärtuse vastuolu «tekkimise» võimalusest. Kui see vastuolu aga tekib plaaniliste ülesannete rikkumise korral, siis ta taoliste rikkumiste puudumise korral ei teki. Sellega eitatakse kauba tarbimisväärtuse ja väärtuse vastuolu püsivat olemasolu, tema sisemist ja püsivat kuuluvust kaubasse.⁹³

Teiseks, lähtudes oma teadvuses kujunevatest majanduslikest kaalutlustest, täidavad ja ületavad ettevõtete juhid ühe osa toodete valmistamise plaani ning jätavad plaani täitmata teiste toodete alal. Plaanidistsipliini rikkumine ja sortimendiplaanide mittetäitmine viib rahvamajanduse plaanipärase arengu seaduse nõuete rikkumiseni ning tarbimisväärtuse ja väärtuse vastuolu tekkimiseni.

Kui eeldada (ja seda siin tehakse), et riiklik plaan loob õiged ja vajalikud proportsioonid tootmise kõikide lülide vahel, siis kõigi plaaninäitajate täitmise korral kauba tarbimisväärtuse ja väärtuse vahel vastuolu ei teki. Ka ettevõtete juhtide teadvuses kujunevad majanduslikud kaalut-

⁹¹ Vt. näiteks P. Nikitin, Poliitiline ökonomia, lk. 194; Н. Спиридонова, Товарное производство, закон стоимости и деньги при социализме, стр. 23.

⁹² Политическая экономия. Учебник, Москва 1954, стр. 444.

⁹³ М. Ф. Макарова, О товарном производстве и законе стоимости при социализме, Москва 1958, стр. 81.

lused sortimendiplaani osaliseks ületamiseks ja osaliseks alataitmiseks seostatakse majandusseaduste nõuete rikumiseega. Tuleb välja, et kui planeerimise teistes lülides oleks kõigi majandusseaduste nõudeid täielikult arvestatud (nõuete mittearvestamine tuleneb aga subjektiivsest faktorist), siis poleks ettevõtetes tulusaid ja mittetulusaid tooteid. Sel juhul täidetaks kõik plaanid ning kauba vastuolu ei tekiks.

Taalise, nagu ka I. Malõševi käsitluse juures fetišeeritakse riiklikku plaani ning eeldatakse, et selle abil on võimalik tootmise ja tarbimise, nõudmise ja pakkumise struktuur detailideni kooskõlla viia. Lähtutakse tuntud eeldusest, et iga plaaniline tööalane liigutus tootmissfääris on ühiskonna poolt ette tunnustatud ning turul, kauba ostu-müügiaktil ja ostjal ei jää enam midagi öelda. P. Nikitin kirjutab, et «sotsialistliku ühiskonna inimeste töö — see on kogu riigi ulatuses plaanipäraselt organiseeritud tegevus. Säärase muudatuse tulemusena sotsialistliku töö iseloomus esineb individuaalne töö tootmisprotsessis tehases, vabrikus, kolhoosis, sovhoosis jne. vahetult ühiskondliku tööna.»⁹⁴

Iga kaubandusliku ettevõtte laos, riulitel ja väga sageli ka vaateakendel (viimast soovitavad eriti juhtivad kaubandustöötajad) on kaupu, mis vastavad kvaliteedilt täielikult riiklikele standarditele, kuid ei leia ostjaid. Enamik neist on valmistatud tootmisplaani ülesannete normaalse täitmise korras. Seega nende tootmiseks kulutatud töö on plaani kaudu juba «ette saanud» ühiskondliku tunnustuse. Kuid ometi jäävad need kaubad aastast aastasse realiseerimata.

Seda protsessi iseloomustavast kaupade allahindlusest oli eespool juttu. Teatud määral iseloomustab seda ka kaubavarude jaekäibemahust kiirem kasv. Ajavahemikus 1950—1964 kasvas kooperatiivse ja riikliku kaubanduse jaekäive (ilma ühiskondliku toitlustamise ettevõtete käibeta) 2,78 korda, kaubavarud jae- ja hulgikaubanduses väärtuselises väljenduses 3,47 korda, päevades 1,25 korda. Aastatel 1955—1964 oli see kasv vastavalt 1,96, 2,67 ja 1,3 korda.⁹⁵

⁹⁴ P. Nikitin, Poliitiline ökonomia, lk. 194.

⁹⁵ Народное хозяйство СССР в 1963 г. Статистический ежегодник, Москва 1965, стр. 530, 536; Народное хозяйство в 1964 г. Статистический ежегодник, Москва 1965, стр. 626, 633.

Siit järeldub, et turu ja kaupade realiseerimise probleem muutub teatud tingimustes järjest aktuaalsemaks. Kirjanduses on juba avaldatud mõtteid tururiski olemasolust sotsialistlikus kaubatootmises.⁹⁶

Subjektiivsete tegurite abil selle protsessi olemust ja aluseid enam ei suudeta põhjendada.

Majanduselu praktika on kinnitanud, et tsentraliseeritud plaani abil ei saa kaasajal detailselt reguleerida nõudmise ja pakkumise struktuuri. Sotsialistlikes riikides teoksil olevad majanduslikud reformid vähendavad tsentraliseeritud plaani osatähtsust selles valdkonnas. NLKP Keskkomitee 1965. aasta septembripleenumi otsuste kohaselt säilitatakse lähemas tulevikus plaaninäitajate süsteemis veel teatud ülesanded toodete tähtsaima nomenklatuuri alal. Edaspidi hakatakse riiklikus plaanis järjest rohkem piirama valmistatavate toodete nomenklatuuri ning minnakse üle rühmalise nomenklatuuri planeerimisele.⁹⁷ Ungari Rahvabariigis loobuti alates 1968. aastast täielikult toodangu nomenklatuuri ja sortimendi riiklikust planeerimisest.⁹⁸

Uued lahendused. Kõigel sellel on tagasimõju ka majandusteooriale, mis antud valdkonnas on seni kahjuks küll ainult praktilise elu järel sammunud. Viimastel aastatel on teooria hakanud siin otsima uusi lahendusi kahes suunas, nimelt töö vahetult ühiskondliku iseloomu (1) ja kaubas peituva vastuolu põhjuste (2) uurimise valdkonnas.

Turul ilmnenud uued nähtused on seadnud kahtluse alla teesi tootmisprotsessis kulutatava töö vahetust ühiskondlikust iseloomust sotsialistlikus ühiskonnas. Mitmedki autorid on sattunud töö iseloomu käsitlemisel vastuoludesse. Ühelt poolt väidetakse, et töö sotsialistlikus majanduses on «otsest ühiskondlik töö». Samas aga lisatakse, et «ühiskondlik töö sotsialismi staadiumis ei ole veel täiel

---

⁹⁶ H. Kunde, Zur erhöhten Bedeutung des Marktes unter den Bedingungen der technischen Revolution. «Wirtschaftswissenschaft» 1966, N. 6, S. 953.

⁹⁷ Tööstuse juhtimise parandamisest, planeerimise täiustamisest ja tööstusliku tootmise majandusliku stimuleerimise intensiivistamisest, Tallinn 1965, lk. 18.

⁹⁸ Реже Ньерш, Реформа хозяйственного механизма в Венгрии. «Проблемы мира и социализма» 1966, № 10.

määral otseselt ühiskondlik töö, niisugune, nagu ta saab olema kommunismi kõrgemal faasil»,⁹⁹ või et sotsialistlikus ühiskonnas on tegemist «vahetult ühiskondliku töö arengu madalama astmega»,¹⁰⁰ mis «pole veel täielikult ja lõpuni vahetult ühiskondlik». ¹⁰¹

Vahetult ühiskondliku töö mõiste kõrvale on ilmunud uus mõiste «abstraktselt ühiskondlik töö», mida põhjendatakse sellega et tööd tehakse sotsialistlikus ühiskonnas «majanduslikult eraldatud ühiskondlike tootjate poolt, ja selle töö produkt, mis on valmistatud teiste jaoks, saab lõpliku ühiskondliku tunnustuse vahetuse, ostu-müügi kaudu». ¹⁰² Töö lõpliku ühiskondliku iseloomu avaldumist alles turul tunnistavad juba mitmed majandusteadlased. ¹⁰³

«Sotsialistlikus plaanimajanduses toimub töö produkti ühiskondlik tunnustamine kahes etapis: planeerimise etapil ja produkti realiseerimise, ostu-müügi momendil.» ¹⁰⁴

Sotsialistliku ühiskonna kaubas sisalduva vastuolu käsitluses on hakanud arenema mitmeid majanduslikult senisest rohkem põhjendatud suundi. Üks nendest otsib kauba vastuolu aluseid sotsialistliku majanduse põhivastuolust — vastuolust tootmise saavutatud taseme ja ühiskonna ning tema liikmete kasvavate vajaduste vahel. ¹⁰⁵ Tuleb märkida, et selle käsitluse alused ja argumentatsioon pole antud kuigi arusaadavalt. Tõlgendada võib seda kahte moodi. Kui kauba vastuolu seotakse siin kaupade mitteküllaldaste kogustega, s. t. nõudmise ja pakkumise üldmahu mittevastavusega ja selle tagajärjel ettevõtete hoolimatu suhtumisega toodangu kvaliteeti ja sorti menti, siis tekib küsimus — aga mis saab siis, kui kaupade toodetakse küllaldaselt, kui nõudmine ja pakkumine on vastavuses. Nõudluse täieliku rahuldamise puhul ei saa

⁹⁹ Poliitiline ökonomia. Õpik, Tallinn 1963, lk. 437.

¹⁰⁰ Социалистический способ производства. Выпуск 2, Москва 1962, стр. 267.

¹⁰¹ Политическая экономия. Коммунистический способ производства. Учебник, Москва 1963, стр. 241.

¹⁰² С. Янченко, А. Скуман, От социалистической к коммунистической экономике, Минск 1966, стр. 227.

¹⁰³ Г. С. Лисичкин, План и рынок, Москва 1966, стр. 68—69.

¹⁰⁴ Проблемы экономического управления качества и промышленной продукции. Материалы Всесоюзного совещания 27 января 1969 г. (Ротапринт Института экономики АН СССР.) Москва 1969, стр. 81—82.

¹⁰⁵ Poliitiline ökonomia. Õpik, lk. 438—439.

ettevõtted eriti ükskõiksel suhtuda toodangu kvaliteedisse ja sortimenti. Sellega kaob teatud eeldustel kauba tarbimisväärtuse ja väärtuse vastuolu alus ära. Ja jälle jõuame järeldusele, et sotsialistlikus ühiskonnas pole kaubas püsivat vastuolu, see tekib ajutiselt, ainult teatud tinigmustes. Tõsi küll, see vastuolu ei avaldu ka siis, kui nõudmine kasvab pakkumisest kiiremini, s. o. üldise «kaubanälja» oludes.

Teine võimalus on põhjendada kauba vastuolu laiemas plaanis — tootmise saavutatud taseme ja vajaduste piiramatut kasvu ja muutumisega. Teaduse, tehnika ja tootmise areng toob kaasa uute kaupade turuleilmumise. Sellega ühiskonna vajaduste hulk ja maht kasvavad. Võimalused uute vajaduste täielikuks rahuldamiseks tekivad aga järkjärgult. Nii kujuneb teatud püsiv majanduslik pind tarbimisväärtuse ja väärtuse vastuolule. Kuid ka see käsitlus satub ummikusse. Niisugune vastuolu eksisteerib ka kommunistlikus ühiskonnas, kus üldiselt valitseva arvamuse kohaselt pole produkti kaubavormist koos tema vastuoluga isegi mälestust.¹⁰⁶

Majandusteadlane M. Makarova on seisukohal, et «sotsialismi tingimustes on kauba vastuolu kaubale seesmiselt omane ja eksisteerib püsivalt nagu teisteski formatsioonides, kus esineb kaubatootmine».¹⁰⁷

Tarbimisväärtuse hindamise kriteerium ostja seisukohalt on vajaduse rahuldamise astme ja hinna vaheline suhe. Väärtuse hindamise kriteerium tootja aspektist on hind, mida ta saab, ja tootmiskulud. Vastuolu seisneb siin selles, et tarbija (ostja) nõuab madalat hinda ja kõrget tarbimislikku efekti, vajaduse rahuldamise kõrgemat astet, tootja (müüja) aga taotleb kõrgemat hinda ja madalaid tootmiskulusid ning sel alusel suuremat tootmise rentaablust.¹⁰⁸

Kauba tarbimisväärtuse ja väärtuse vastuolu on liikuv. Tema liikumist ja selle teravust mõjutavad teaduse ja tehnika ning moe areng ja nende kvaliteedis realiseerimise aste. Kui üks jalatsivabrik valmistab kingi, mis olid moes kaks aastat tagasi, siis vaatamata isegi tema monopool-

¹⁰⁶ М. Ф. Макарова, О товарном производстве и законе стоимости при социализме, стр. 82—83.

¹⁰⁷ Sealsamas, lk. 83.

¹⁰⁸ Б. Миңц, Политическая экономия социализма, Москва 1965, стр. 86.

sele seisundile turul tekib tal raskusi toodangu realiseerimisega.

Mida suurem on erinevus ja ajaline vahemaa teaduse saavutuste ja moe arengu ning tarbimisväärtuse (kvaliteedi-) taseme vahel, seda teravam on tarbimisväärtuse ja väärtuse vastuolu. Optimaalse kvaliteeditaseme juures on see vastuolu kõige väiksem ja ta peaaegu ei avaldu.

Iga kvaliteediaste järk-järgult vananeb, mis viib kauba vastuolu teravnemisele. Vastuolu teravusele mõjub ka väärtuse suurus. Kui mingit hea, teaduse parimaid saavutusi kajastava kvaliteediga kaupa valmistada käsitsi, lihtsate töövahendite kaasabil, siis on tema väärtus väga kõrge. Tarbija põlgab antud kaupa tema kõrge väärtuse tõttu ja otsib turul asendajaid. See sunnib tootjaid kujundama kaasaegsemaid tootmistingimusi, mis vähendab väärtust ja lahendab ajutiselt kaubas peituvat vastuolu.

Kirjanduses leidub arvamusi, et optimaalse kvaliteediga toodangut pole üldse võimalik valmistada.¹⁰⁹

Kui hinnata kvaliteeti kaupade kogumassi seisukohalt, siis ainult optimaalseks seda lugeda ei saa. Nõustuda ei saa aga ka sellega, et ühiskonna kaupade massis pole üldse optimaalseid kvaliteete. Ühiskonnas luuakse iga päev uusi kaupu. Üks osa nendest on loomise momendil kindlasti optimaalse kvaliteediga. Teatud aja möödumisel nad seda enam pole (teadus areneb), sest tulevad uued ja ajakohasemad. Nii toimub pidev areng kaupade valdkonnas, toimub kaupades sisalduva tarbimisväärtuse ja väärtuse vastuolu areng, selle teravnemine ja lahenemine, uuesti tekkimine, teravnemine ja lahenemine.

Teaduse ja tehnika progress oma arenguga ühelt poolt soodustab tarbimisväärtuse arengut, muudab kvaliteedi efektiivsemaks, teiselt poolt loob püsivalt tingimusi väärtuse alanemiseks. Seega peaks kauba vastuolu teravus nagu järk-järgult vähenema. Tegelikult see pole nii. Tootja ja tarbija hindavad kauba omadusi alati oma ajastu tasemel, seega ka nende nõudmised kauba omaduste suhtes on kaasaja teaduse arengutasemest tulenevad, mistõttu kauba vastuolu teravuse vähenemist eeldada ei saa.

Kauba tarbimisväärtuse ja väärtuse püsivalt eksisteeriva vastuolu aluseks on kaubatootmise säili-

---

¹⁰⁹ Качество продукции и профсоюзы Чехословакии, Профиздат, 1966, стр. 83.

mise üldised alused sotsialistlikus ühiskonnas, sealhulgas kahe omandusvormi olemasolu, ettevõtete majanduslik eraldatus ja nende materiaalne huvi oma tegevuse tulemuste vastu, kollektiivi tööprodukti võimalikult suurema heastamise vastu. Seega väljendab kauba tarbimisväärtuse ja väärtuse vastuolu sotsialismi tingimustes ühiskonna kogutöö ja tema osade vahelist vastuolu.¹¹⁰ Seda vastuolu võiks sel juhul määratleda kui ühiskondlikul omandusel baseeruvate, majanduslikult eraldunud ettevõtete individuaalselt kollektiivse ja ühiskondliku töö mitteantagonistlikku vastuolu, mis avaldub ühiskondlikus mastaabis tootmise ja tarbimise, konkreetsemalt, nõudmise ja pakkumise vastuoluna. K. Marx kirjutab: «Kaupade nõudmise ja pakkumise vahekorras kajastub esiteks tarbimisväärtuse ja vahetusväärtuse, kauba ja raha, ostja ja müüja vahekord, teiseks kajastub selles tootja ja tarbija vahekord, kuigi kolmandad isikud, kaupmehed, võivad neid mõlemaid esindada.»¹¹¹

---

¹¹⁰ Б. Минц, Политическая экономия социализма, стр. 86; Политическая экономия социализма, Москва 1960, стр. 191.

¹¹¹ К. М а r x, Капитал, III kd., lk. 181.

ETTEVÖTTE TEGEVUSE HINDAMINE JA TOODANGU KVALITEET

Ühiskond tervikuna on huvitatud sellest, et saada suurim tarbimislik efekt suhteliselt väiksemate töökulutustega kõigis tootmise lülides, kõigis ettevõtetes. Selleks tuleb ettevõttele luua niisugused tingimused, et nad oleksid üheaegselt huvitatud nii tootmiskulude vähendamisest kui ka kauba tarbimislike omaduste suurendamisest. Praktiliselt tähendab see seda, et ettevõtete kollektiivide tegevust ei tule hinnata ja materiaalselt ergutada mitte ainult väärtuselist, vaid üheaegselt nii väärtust kui ka tarbimisväärtust (kvaliteeti) peegedavate näitajate alusel.

Planeerimise ja materiaalse stimuleerimise vana süsteemi puhul oli ettevõtte tegevuse hindamise peamine kriteerium kogutoodang. See oli puhtväärtuseline näitaja. Kogutoodangut kui kriteeriumi arvustati mitmest aspektist. Ta ei soodustanud kaasaja turu nõuetele vastava kauba tootmist. Kogutoodangusse läks nii see kaup, mis oli ostjatele üle antud, kui ka see, mis oli valmis, kuid seisis tootjaettevõtte laos. Kauba kiire realiseerimise kohustuse puudumine võimaldas ignoreerida turu nõudeid, vähendas tähelepanu kvaliteedile ja soodustas vahendite kinnikülmumist rahvamajanduses.

Mõnel juhul hinnati ettevõtte tegevust nn. naturaalsete näitajate (tükk, tonn, meeter jt.) alusel. Lihtsustatud lähenemisel võidakse öelda, et need iseloomustasid tarbimisväärtust. Iseloomustasid, kuid ei mõõtnud, ja kui mõõtsidki, siis mitte kauba ühiskonnale kasulikkuse astet, vaid «esemelisust». Ühiskonda aga ei huvita see, mitu tuhat paari kingi toodab jalatsikombinaat, kui palju kartulivõtmisma-

sinaid valmistab tehas, vaid hoopis see, mitu kilomeetrit nende kingadega võib kõndida ja kui palju tööd nõuab ühe kilomeetri käimine (sellele lisaks ka muidugi moele vastavus). Kartulivõtmismasinade puhul aga tunneme huvi, mitu hektarit ja milliste töökuludega jõuab masin koristada.

Vana süsteemi teised olulisemad näitajad olid omahind, kasum, tööviljakus ja kulud kaubatoodangu rublale. Kõik nad peegeldasid ühel või teisel viisil väärtust või selle üksikuid osi. Omahind ja kulud kaubatoodangu rublale (ka kasum) stimuleerisid tootmiskulude alandamist, kuid kauba kvaliteedist isoleeritult. Seetõttu juhtuski mõnikord, et omahinda alandati kvaliteedi halvenemise arvel. Kvaliteedi tõstmine, mis suurendaks mingil määral tootmiskulusid, ei tulnud samuti kõne alla. Nii kujuneski kunstlik vastuolu toodangu kvaliteedi ja tootmiskulude vahel.

Planeerimise ja materiaalse stimuleerimise uue süsteemi puhul on ettevõtte majandusliku tegevuse hindamise ja materiaalse ergutamise peamised kriteeriumid realiseeritud toodangu maht ja rentaablus. Toodangu kiire realiseerimise nõue kohustab ettevõtet silmas pidama realiseerimise tingimusi. Nõudmise ja pakkumise üldise vastavuse korral sunnib see ettevõtet pöörama suuremat tähelepanu kauba kvaliteedile ja sortimendi uuendamisele. Rentaabluse näitaja (kasumi suhe fondide maksumusse) kohustab ettevõtet hoolitsema tootmisvahendite kõrgema kvaliteedi eest. Uue tehnika soetamisel ja materjalide ostmisel peetakse silmas majanduslikku efekti, mida nad annavad. Siit kujuneb positiivne surve — tootmisvahendite ostjad nõuavad tootmisvahendite tootjatelt kvaliteeti. Kaupade hinnad, mille kujundamisel arvestatakse nende tarbimislikku efekti, loovad tootjatele kvaliteedi tõstmise stiimuli.

Kuid nagu näitab praktika, pole kvaliteediprobleem lõpuni lahendatud. Seda ennekõike seepärast, et ettevõtte tegevuse hindamise ja materiaalse ergutamise peamised kriteeriumid on ka uutes tingimustes väärtuselised näitajad. Need on kauba kvaliteediga ainult kaudses seoses. Kvaliteediprobleemi kaasaja nõuete kohaselt lahendamiseks on meie arvates tarvis ettevõtte tegevuse hindamise alused paremini siduda toodetavate kaupade kvaliteediga.

Kauba kvaliteedi muutmine või tõstmine võib toimuda kahes suunas. Esiteks, kaupade tarbimislike omaduste

muutmise või parandamine; teiseks — uute kaupade loomine. Mõlemal juhul tuleb tootmissfääris teha teatud kulusi. Ühiskond on aga huvitatud kvaliteedi muutmise või uuendamise niisugustest kuludest, kus töökuulu hulk toodangu kvaliteediühikule väheneb.

Uute kvaliteetide saamise kulude majandusliku efektiivsuse kriteeriumi suhtes lähevad majandusteadlaste seisukohad lahku. Üks osa majandusteadlasi pakub kriteeriumiks rentaablust, teine osa tootmis- ja tarbimistingimuste seisukohalt minimaalset omahinda, kolmandad minimaalseid taandkulusid. Viimane kujutab endast tootmise omahinna ja tootmisfondide väärtuse teatud protsendi summat.¹¹² Kuna tootmise ja tarbimise summaarne omahind peegeldab ainult antud toote valmistamise ja eksploateerimise kulusid, siis tuleb tõenäoliselt õigemaks ja põhjendatumaks pidada taandkulude kriteeriumi, sest siin arvestatakse ka kapitaalmahutusi.

Kvaliteedikulude määramisest kergem pole ka kvaliteedi enda määramine. Ometi on see vajalik. Ettevõtte kui terviku aspektist huvitab meid kulude tase kogu väljastatava toodangu kvaliteedi- (ühiskonnale kasulikkus) ühikule. Stimuleerida tuleb seda, et kulud kvaliteediühikule aastast aastasse langeksid. Selleks et ettevõtte kollektiiv oleks huvitatud toodangu majanduslikult põhjendatud kvaliteedi kasvust ja selle kaudu kulutuste efektiivsuse tõusust, tundub olevat otstarbekam lülitada ettevõtte tegevuse hindamise ja ergutamise kriteeriumide hulka näitaja, kui palju kulub tööd kvaliteediühiku kohta. Isemajandamise praeguse mehhanismi juures tähendab see, et ergutusfondide suurus ei sõltuks mitte ainult rentaabluste ja realisatsiooni kasvust, vaid ka kvaliteediühiku kohta tulevate kulude alanemisest. Sel juhul tundub rentaabluste näitaja ettevõtte kollektiivi tegevuse hindamise ja ergutamise alusena isegi liigne olevat.

Probleemi üks raskustest seisneb kvaliteedi mõõtmises. Mõnikord väidetakse, et kauba kvantiteeti ja kvaliteeti mõõdab ja väljendab üheaegselt tööviljakuse näitaja.

Praegu on tööviljakuse näitaja lugejas toodangu hulk rahalises väljenduses, nimetajas aga tootjate arv, mida

---

¹¹² Taandkulude kriteeriumi efektiivsuse arvestamisel pooldavad näiteks D. Lvov ja A. Kõörna. Vt. «Tehnika ja Tootmine» 1969, lk. 3.

võib taandada tööajale. Sellise näitaja dünaamika iseloomustab teatud määral seda, millist efekti annab elav töö, kui palju suudab luua üks töötaja ajaühiku jooksul käesoleval hetkel rohkem kui varem. Kuid ka siin on ebatäpsus. Kui tootjal on võimalik valmistada ja realiseerida samaotstarbelist toodangut kallimast materjalist, siis tööviljakus näiliselt kasvab, sisuliselt võib ta aga mitte kasvada (eriti, kui kallimast materjalist toodang ei rahulda meie vajadusi paremini). Toome näite. Kümme töölist valmistab 1000 ühikut toodangut, kusjuures materjali maksumus moodustas sellest 500. Ühe töölise tööviljakus oli siis 100 ühikut toodangut, millest 50 ühikut langes materjali arvele. Eeldame nüüd, et sama otstarbega toodangut valmistatakse kallimast materjalist (näiteks 700), kusjuures moraalne kulumine ei luba vajadusi paremini rahuldada. Töömahukus ja rentaablus jäävad samaks. Nüüd on kümme töölise valmistatud toodangu väärtus 1200. Ühe töölise tööviljakus on 120 ühikut, millest materjali arvele langeb 70.

Niisiis näiliselt kasvas töölise tööviljakus 20 toodanguühiku võrra, tegelikult aga ei kasvanud üldse. Mõnedki ettevõtted aga just niiviisi «suurendavad» oma tööviljakust. Uus majandussüsteem on seda tendentsi võib-olla veidi pidurdanud, kuid mitte likvideerinud.

Peamine oht peitub selles, et tehnika progressi tingimustes võib praegune tööviljakuse näitaja muutuda uute ja ökonoomsete materjalide kasutamise piduriks. Näiteks on teada, et 1965. aastal oli lavsaani ühe võrreldava ühiku omahind ainult 14 protsenti pestud villa omahinnast, kaprooni omahind 3,7 protsenti toortäissiidi omahinnast.¹¹³ Nende kasutamine peaks kaasa tooma toodangu hindade alandamise. See aga viib alla tööviljakuse näitaja (kuigi ühiskondlik tööviljakus just kasvas asjastatud töö vähenemise tõttu omahinnas).

Kasutatav tööviljakuse näitaja soodustab ka kõrgema rentaablusega toodete valmistamist. Sellised tooted annavad materjali- ja töökulu ühiku kohta rohkem puhastulu, mis omakorda suurendab kogu- või realiseeritavat toodangut ja tõstab tööviljakuse taset.

---

¹¹³ А. А. Дерябин, Некоторые вопросы экономического стимулирования промышленных предприятий. «Экономика», Труды 1 Московской конференции молодых ученых, стр. 164.

Tööviljakuse näitaja ei peegelda õigesti ja täpselt ka tarbimisväärtust (toodangu kvaliteeti). Hindades ja nende dünaamikas ei peegeldu ju reaalne kvaliteeditase ja selle muutumine. Miks? E s i t e k s. Hindade tase ei korrespondeeri paljudel juhtudel üksikkaupade kvaliteedi dünaamikale. See on hinnakujundamise põhilisi puudusi, mille likvideerimiseks on tarvis teha muudatusi nii hinnakujundamises kui ka sellega seotud valdkondades (kvaliteedi mõõtmine, toodangu atesteerimine jt.).

T e i s e k s. Isegi kui hindade dünaamika korrespondeeriks kvaliteedi dünaamikale, ei esinda kogutoodang (realiseeritud toodang) ja tööviljakuse näitaja tervikuna kõike, mida kvaliteedi tõstmise ühiskonnale annab. Kvaliteedi tõstmisest saadav efekt läheb ju jagamisele tootja ja tarbija vahel, sõltuvalt uue kauba nõudmise ja pakkumise vahekorra. See osa uue kauba efektist, mis läheb tarbijale, ei peegeldu hinnas. Seetõttu võib ka kõige paremal juhul tekkida ebaõige ettekujutus ühe või teise ettevõtte osast ühiskondliku tootmise efektiivsuse suurendamisel. See asjaolu võib põhjustada ebaõiget ergutamist, mis omakorda lähendab huvi edaspidisteks headeks saavutusteks.

Seega tööviljakuse praegune näitaja olemasolevas majanduslikus mehhanismis ei väljenda kvaliteeti kuigivõrd täpselt. Tuleb nõustuda ka seisukohtadega, et seni pole teadlased pakkunud meetodeid, millega on võimalik kindlaks teha toodangu ühiskondliku kasulikkuse ehk nn. tarbimiskvaliteedi efektiivsust ja välja selgitada ühiskonna vajaduste rahuldamise astet iga toodanguliigi osas, sõltuvalt toodangu kvaliteedist.¹¹⁴ See on aga äärmiselt vajalik nii ettevõtte tegevuse hindamiseks ja ergutamiseks kui ka üksiktoodete puhul majanduslikuks analüüsiks, ühiskonnale vajalikku kvaliteeti stimuleerivate hindade kehtestamiseks ja lõpuks optimaalsete proportsioonide kujundamiseks rahvamajanduses.

Majandusteadlane D. Lvov on arvamisel, et lähema 15—20 aasta jooksul pole võimalik lahendada kõiki optimaalse kvaliteedi kriteeriume arvestavat mudelit.¹¹⁵ Kui sellega nõustuda (vastupidist me praegu väita ei saa), siis jääb esialgu üle võimalus mõõta ja võrrelda üksikute too-

¹¹⁴ Vt. A. K ö ö r n a, Kvaliteet on aja nõue, lk. 69.

¹¹⁵ Проблемы экономического управления качеством промышленной продукции, Москва 1969, стр. 19.

dete tehnilisi parameetreid ning nende alusel teha analüüsi. Teisi tegureid tuleb kuni sügavama teadusliku tunnetamiseni arvestada empiiriliselt.

On selge, et ettevõtte tegevuse hindamiseks pole tarvis viia ühtse nimetaja alla näiteks elektrimootori ja naiste kübara kvaliteeti. Aitab, kui me mõdame ja võrdleme antud ettevõtte tooteid. Need on mõnikord vägagi erinevad. Kuid enamikul juhtudel siiski ühetüübilised. Hea on, kui me suudame viia ühe ettevõtte toodangu tervikuna ühtsetesse kvaliteedinäitajatesse. Sel juhul saame välja tuua ettevõtte toodangu kvaliteediühiku loomise kulud erinevatel perioodidel, mis võimaldab objektiivselt hinnata ettevõtte kollektiivi edu või ebaedu kvaliteedi arendamisel.

Halvemaks võimaluseks jääb see, kui me suudame ainult üksikuid samaliigilisi (otstarbelisi) tooteid omavahel võrrelda. Sel juhul me saame kindlaks teha ühe või teise uue toote progressiivsuse vanaga võrreldes ja õigesti (sõltuvalt ka kvaliteedist) kehtestada talle hinna.

Tundub, et antud võimalus on praegu praktiliseks kasutamiseks kõige reaalsem. Üksikute toodete kvaliteedi tehnilis-majandusliku hindamise meetodid täiustuvad pidevalt. Suuri teeneid kvaliteeditaseme mõõtmisel on matemaatilisel statistikal.¹¹⁶

Kuna üksikute toodete kvaliteedi tehnilis-majanduslik võrdlemine annab võimaluse ainult uue ja vana toote majanduslikuks analüüsiks ning kvaliteedi aspektist põhjendatud hinnakujundamiseks, tekib sel alusel ka võimalus ettevõtte tegevuse kaudseks hindamiseks ja ergutamiseks sõltuvalt kvaliteedist. Kui toote kvaliteet peegeldub nende hinnas, siis on ettevõttele laekuv kasum suurem parema kvaliteedi puhul ja vastupidi. Kuigi hind ei korrespondeeri kvaliteedile täpselt, jääb siin vajalik suhe püsima.

Seetõttu tuleb suhtuda väga positiivselt teadlaste soovitusesse otsida teid toodangu tarbimislike omaduste kvantifitseerimiseks. Moskva Töõpunalipu ordenit omavas G. V. Plehhanovi nimelises Rahvamajanduse Instituudis 1968. aasta veebruaris toimunud isemajandamisealasel teaduslikul konverentsil kirjutati soovitusesse järgmised

¹¹⁶ В. И. Сисъков, Статистическое измерение качества продукции, Москва 1966; Schindovski/Schürz, Statistische Qualitätskontrolle, Verlag Technik Berlin, 1964; Б. Хэнсен, Контроль качества. Перевод с английского, Москва 1968.

sellekohased mõtted: «Hinnakujundamise süsteemi korrastamiseks ja hinna osa tugevdamiseks, toodangu kvaliteedi tõstmiseks ning tarbimislike omaduste arvestamiseks tootmisvahendite ja tarbeesemete hinnakujundamise praktikas taotlema, et vastavad ministeeriumid lülitaksid tootmisharude teadusliku uurimise tööde plaani:

- toodangu tarbimislike omaduste kvantitatiivse mõõtmise ja nende näitajate integreerimise meetodid, samuti
- kulude ja hindade taseme tõusu optimaalsed piirid, sõltuvalt toodangu usaldatavuse, efektiivsuse ja vastupidavuse suurendamisest.¹¹⁷

---

¹¹⁷ Sama eesmärki taotlemaid ettepanekuid tehti näiteks 1966. aasta septembris Saraatovis toimunud üleliidulisel kõrgemate koolide vahelisel masinaehituse toodangu kvaliteedi tõstmise alase konverentsi soovitustes, samuti Mosvas 1966. aasta detsembris toimunud tööstustoodangu kvaliteedi tõstmise majanduslike probleemide alase üleliidulise konverentsi soovitustes.

MÖNEST KVALITEEDI ARENGU STIIMULIST

a) **HIND JA TOOTMISKULUD.** Majandusteaduslikus kirjanduses on saanud üldise tunnustuse seisukoht, et hindade süsteem peab stimuleerima nõudmise struktuurile vastavate kaupade, s. o. ühiskonnale vajaliku sortimendi ja vajaliku kvaliteediga kaupade tootmist.

On kujunenud arvamus, et kvaliteedi arengut stimuleeriv hind peab häälbima väärtusest (tootmiskuludest), et hindade häälbimisega on tarvis stimuleerida uute kvaliteetide kujunemist ja vanade tootmisest väljalülitamist. Seejuures ei tohiks muidugi eeldada hindade ülisuuri häälbeid.

Vaatleme häälbeid ja sellest tulenevat üksikute toodete rentaablust neljas meie vabariigi ettevõttes.

Tartu Kammivabrikus oli 1968. aastal tootmises 136 toodanguliiki. Kõige kõrgem rentaablus oli 351,9 protsenti, kõige madalam aga miinus 96,1 protsenti. 136 tootest oli 33 toodet (s. o. 23,6 protsenti) kahjumis. Kui astendada tooted rentaabluse teatud diapasoonega, siis saame järgmise pildi (vt. tabel 7).

Tabel 7

TARTU KAMMIVABRIKU TOODETE JAGUNEMINE GRUPPIDESSE SÕLTUVALT 1968. AASTA RENTAABLUSEST

Grupp ja rentaabluste diapsoon (%-des)	Toodete arv antud grupis (tk.)	Antud grupi toodete osatähtsus ettevõtte toodetes (%-des)
1. 250—100	3	2,24
2. 80—100	2	1,5
3. 60—80	8	5,9
4. 40—60	6	4,4
5. 20—40	10	7,3
6. 0—20	75	55,1
7. —20—0	28	19,8
8. —40— —20	2	1,5
9. —60— —80	2	1,5
10. —100— —80	1	0,74

Tartu Kammivabriku kaubatoodangu keskmine rentaablus oli 1968. aastal 20,2 protsenti. Rentaablusega +15 kuni +25 protsenti (s. o. kaubatoodangu keskmisele lähedase rentaablusega) tooteid oli 1968. aastal vabriku sortimendis 11, s. o. 8,09 protsenti toodete üldarvust. 29 toote (21,36 protsenti) rentaablus oli üle kaubatoodangu keskmise rentaabluse või selle tasemel. 75 toote (55,1 protsenti) rentaablus oli 0—20 protsendi piires, seega madalam kui kaubatoodangu keskmine rentaablus. 108 toote (78,64 protsenti) rentaablus oli alla keskmise kaubatoodangu rentaabluse (s. t. alla +20 protsendi).

21,36 protsenti Tartu Kammivabriku toodetest, mille rentaablus oli üle kaubatoodangu keskmise rentaabluse või selle tasemel, andis 73,7 protsenti vabriku 1968. aasta kaubatoodangu kasumist. See tähendab, et oluline osa kaubatoodangus puhastulu seisukohast kuulus kõrgema rentaablusega toodetele, et Tartu Kammivabrik saavutas 1968. aasta kaubatoodangu rentaabluse taseme suhteliselt väikese osa kõrgema rentaablusega toodete abil. Kaubatoodangu rentaabluse keskmisel tasemel ja üle selle olevate toodete (need moodustasid 21,4 protsenti kõigist toodetest) omahinna osa kaubatoodangu omahinnas oli 31,6 protsenti.

Kunstsarvetehestes oli 1968. aastal tootmises 53 toodanguiliiki (kaubatoodang). Kõige kõrgem rentaablus oli 585,1 protsenti, kõige madalam aga miinus 33 protsenti. 53 toodetest oli 10 kahjumis, s. o. 18,9 protsenti. Grupeerime nüüd tooted rentaabluse järgi. (Vt. tabel 8.)

**KUNSTSARVETEHASTE TOODETE JAGUNEMINE
GRUPPIDESSE SÖLTUVALT 1968. AASTA RENTAABLUSEST**

Grupp ja rentaab- luse diapasoos (%-des)	Toodete arv antud grupis (tk.)	Antud grupi toodete osatahtsus ettevõtte toodetes (%-des)
1. 500—100	6	11,3
2. 80—100	2	3,8
3. 60—80	7	13,2
4. 40—60	7	13,2
5. 20—40	7	13,2
6. 0—20	14	26,4
7. —20—0	7	13,2
8. —40— —20	3	5,7

Kunstsarvete haste kaubatoodangu keskmine rentaablus oli 1968. aastal 31,14 protsenti. Rentaablusega +25 kuni +35 protsenti (s. o. kaubatoodangu keskmisele lähedase rentaablusega) tooteid oli 1968. aastal tehase sortimendis 3, s. o. 5,7 protsenti toodete üldarvust. 24 toote (45,3 protsenti) rentaablus oli üle kaubatoodangu keskmise rentaabluse või selle tasemel.

29 toote (54,7 protsenti) rentaablus oli alla kaubatoodangu keskmise rentaabluse (s. t. alla 31,14 protsenti). Seega saavutasid ka Kunstsarvete hased 1968. aastal kaubatoodangu rentaabluse taseme suhteliselt väikese osa kõrgema rentaablusega toodete abil.

45,3 protsenti Kunstsarvete haste toodetest, mille rentaablus oli üle kaubatoodangu keskmise rentaabluse või selle tasemel, andis 98,5 protsenti tehase 1968. aasta kaubatoodangu kasumist. See tähendab, et oluline osa kaubatoodangu puhastulus kuulus kõrgema rentaablusega toodetele, et Kunstsarvete haste 1968. aasta kaubatoodangu rentaabluse taseme saavutamisel oli määrav osa suhteliselt väiksemal arvul, kuid kõrgema rentaablusega toodetel. Kaubatoodangu rentaabluse keskmisel tasemel ja üle selle olevate toodete (45,3 protsenti) omahind moodustas 94,3 protsenti kaubatoodangu omahinnast.

Plastmasstoodete vabrikus «Salvo» oli 1968. aastal tootmises 199 toodanguliiki. Kõige kõrgem rentaablus oli 226,9 protsenti, kõige madalam aga miinus 44,2 protsenti. 199 tootest oli 20 toodet (10,1 protsenti) kahjumis. Kui grupeerida tooted rentaabluse teatud diapasoniga, siis saame järgmise pildi. (Vt. tabel 9.)

Tabel 9

VABRIKU «SALVO» TOODETE JAGUNEMINE GRUPPIDESSE SÖLTUVALT RENTAABLUSE TASEMEST 1968. AASTAL

Grupp ja rentaabluse diapason (%-des)	Toodete arv grupis (tk.)	Antud grupi toodete osatähtsus ettevõtte toodetes (%-des)
1. 250—100	5	2,5
2. 80—100	9	4,5
3. 60—80	13	6,5
4. 40—60	30	15,1
5. 20—40	50	25,1
6. 0—20	72	36,2
7. —20—0	18	9,0
8. —40— —20	1	0,55
9. alla seda	1	0,55

Plastmasstoodete vabriku «Salvo» kaubatoodangu keskmine rentaablus oli 1968. aastal 38,05 protsenti. Rentaablusega +33 kuni +43 protsenti (s. o. kaubatoodangu keskmisele lähedase rentaablusega) tooteid oli 1968. aastal vabriku sortimendis 21, s. o. 10,6 protsenti toodete üldarvust. 58 toote (29,1 protsenti) rentaablus oli üle kaubatoodangu keskmise rentaabluse või selle tasemel.

141 toote (70,9 protsenti) rentaablus oli alla kaubatoodangu keskmise rentaabluse (s. t. alla 38,05 protsenti). Seega saavutati ka siin 1968. aasta kaubatoodangu rentaabluse tase suhteliselt väiksema osa kõrgema rentaablusega toodete abil.

29,1 protsenti vabriku «Salvo» toodetest, mille rentaablus oli üle kaubatoodangu keskmise rentaabluse või selle tasemel, andis 84 protsenti vabriku 1968. aasta kaubatoodangu kasumist. Ka siit tuleneb, et oluline osa kaubatoodangu puhastulus kuulus kõrgema rentaablusega toodetele, et «Salvo» 1968. aasta kaubatoodangu rentaabluse taseme saavutamisel etendas määravat osa suhteliselt väiksem arv, kuid kõrgema rentaablusega tooteid. Kaubatoodangu rentaabluse keskmisel tasemel ja üle selle olevate toodete (29,1 protsenti toodete üldarvust) omahind moodustas 57,9 protsenti kaubatoodangu omahinnast.

Tehases «Tarbeklaas» oli 1968. aastal tootmises 385 põhitoodet (sordinõud ja puhutud tooted), kõige kõrgem rentaablus oli 189,8 protsenti, kõige madalam aga 41,89 protsenti. 385 tootest oli 75 toodet (19,4 protsenti) kahjumis. Kui grupeerida tooted rentaabluse järgi, saame järgmise pildi. (Vt. tabel 10.)

Tabel 10

**TEHASE «TARBEKLAAS» TOODETE JAGUNEMINE
GRUPPIDESSE SÕLTUVALT RENTAABLUSE TASEMEST
1968. AASTAL**

Grupp ja rentaabluse diapasoon (%-des)	Toodete arv antud grupis (tk.)	Antud grupi toodete osatähtsus ettevõtte toodetes (%-des)
1. 250—100	17	4,4
2. 100—80	15	3,9
3. 80—60	15	3,9
4. 60—40	33	8,6
5. 40—20	110	28,6
6. 20—0	120	31,2
7. 0— —20	53	13,8
8. —20— —40	20	5,2
9. —40— —60	2	0,4

Tehase «Tarbeklaas» kaubatoodangu keskmine rentaablus oli 1968. aastal 24,6 protsenti. Rentaablusega +20 kuni +30 protsenti (s. o. kaubatoodangu keskmisele lähedase rentaablusega) tooteid oli 1968. aastal tehase sortimendis 61, s. o. 15,6 protsenti toodete üldarvust. 155 toote (40,2 protsenti) rentaablus oli üle kaubatoodangu keskmise rentaabluse või selle tasemel ja need andsid 80,8 protsenti «Tarbeklaasi» 1968. aasta kaubatoodangu kasumist. 230 toote (59,8 protsenti) rentaablus oli alla kaubatoodangu keskmise rentaabluse (s. t. alla 24,6 protsenti).

Siit näeme, et ka «Tarbeklaas» oli 1968. aastal ettevõtte, kus kaubatoodangu keskmisel või sellest kõrgemal tasemel oleva rentaablusega tooted moodustasid toodete üldarvust vähemuse (40,2 protsenti), nendest saadud kasum aga moodustas põhiosa kaubatoodangu kasumist. Kaubatoodangu rentaabluse keskmisel tasemel ja üle selle olevate toodete omahinna osa kogu kaubatoodangu omahinnas oli 43,3 protsenti.

Nelja ettevõtte materjalide baasil tehtud analüüs lubab kindlalt väita, et hindade hälbed tootmiskuludest on praegu kohati põhjendamatult suured nii üksikutes ettevõtetes tootmisharude piires kui ka üksikutel toodanguliikidel ühes ja samas ettevõttes. Säärased suured hindade hälbed, eriti üksikutel toodanguliikidel ühes ja samas ettevõttes, viivad tõsistele ettevõtte ja ühiskonna huvide vahelistele vastuoludele.

NLKP Keskkomitee 1965. aasta septembripleenumi otsuses on öeldud: «Majandus- ja plaaniorganitelt nõutakse suuremat painduvust ja operatiivsust tootmise planeerimises ja juhtimises, oskust õigeaegselt arvesse võtta muutuvat majanduslikku olukorda, manööverdada ressursidega, kooskõlastada tootmist elanikkonna kasvanud vajaduste ja nõudmistega ... »¹¹⁸

Lühidalt, NLKP septembripleenumi otsuste eesmärk oli pakkumise ja nõudmise struktuuri lähendamine, keskorganite poolt planeeritavate nomenklatuuri- ja sortimendinäitajate vähendamine, tootjaettevõtete tegevuse paindlikumaks muutmine, et tootmisprogrammi kiiremini ja operatiivsemalt vastavusse viia muutustega turunõudmise struk-

---

¹¹⁸ Tööstuse juhtimise parandamisest, planeerimise täiustamisest ja tööstusliku tootmise majandusliku stimuleerimise intensiivistamisest, lk. 51.

tuuris. Seda eesmärki me aga seni täielikult saavutanud ei ole.

See tuleneb esiteks sellest, et uues majanduslikus mehhanismis on kasumil ja rentaablusel ettevõtte tegevuse hindamise ja ergutamise kriteeriumina tähtsam koht kui varem, teiseks planeeritakse nomenklatuuri ja sortimenti tsentraliseeritult senisest tunduvalt vähem, kolmandaks ei võta praegune hindade süsteem arvesse kõiki hinnakujundamise objektiivseid seaduspärasusi ja ennekõike tootmis-tingimusi.

Meie hinnakujundajatele kuulub keskne koht majandusreformi edasisel elluviimisel. Seetõttu peavad nad oma ülesannetesse väga tõsiselt suhtuma.

Nagu eespool nägime, prevaleerivad praegustes tingimustes enamikul juhtudel ettevõtte majanduslikud huvid. Viimane avaldub selles, et ettevõtte tootmisprogrammi struktuur orienteerub üha rohkem kõrgema rentaablusega toodetele. See loob, esiteks, pakkumise, mis ei ole struktuurilt kooskõlas nõudmisega, teiseks, tendentsi hindade üldise taseme tõusuks.

Olukord turul on praegu küllaltki pingeline. Viimastel aastatel ületab kaupade müügi maht (eriti tööstuskaupade osas) kaubavarude kasvu. Näiteks Eesti NSV-s kasvas aastail 1965—1968 (incl.) kaubanduse jaekäibe maht 35,5 protsenti, kaubavarud summaliselt 21,5 protsenti, varud päevades aga vähenesid 9,4 protsenti. Ligilähedaselt samasugune dünaamika on nimetatud näitajatel üle kogu Nõukogude Liidu.¹¹⁹ Säärane olukord aga soodustab ülalnimetatud tendentside süvenemist.

Taoliste tendentside vältimiseks peavad mõned majandusteadlased otstarbekohaseks anda ettevõtetele kõrgendatud nõudmisega toodete osas vastavad ülesanded (s. t. planeerida nende tootmise maht) ja stimuleerida nende täitmist seda liiki toodete kasumist ergutusfondidesse tehtavate eraldiste kõrgendatud määraga.¹²⁰

Arvame, et pakutud teed pole otstarbekohased. Esiteks, valmistatavate toodete nomenklatuuri ja sortimendi kõrgemalseisvate organite poolt planeerimise taastamine ei

¹¹⁹ Народное хозяйство ЭССР в 1968 году. Статистический ежегодник, Таллин 1969, стр. 176, 193; Народное хозяйство СССР в 1967 году. Статистический ежегодник, Москва 1968, стр. 711.

¹²⁰ Я. Чадаев, Планирование и эффективность производства. «Коммунист» 1968, № 15, стр. 62.

kindlusta tänapäeval nõudmise ja pakkumise struktuurilist vastavust, sest toodete sortiment on väga lai ja nõudmine nende järele väga dünaamiline. Tänapäeva turgu iseloomustab juba küllaltki sageli esinev impulsiivne nõudmine, mille rahuldamine eeldab tootmisprogrammi kiiret ümberkujundamist. Teiseks, meie poolt analüüsitud ettevõtete toodangu rentaablus on niivõrd kirju, et siin on väga raske leida olukorda leevendavaid ja rahuldavaid diferentseeritud eraldiste määrasid. Pealegi peaksid need, sõltuvalt olukorrast turul, väga sageli muutuma. Kolmandaks, väga kirju rentaablusega hulgihindade taga seisab enamikul juhtudel jaehindade suur eraldatus ja kirjusus tootmiskulude suhtes, mis omakorda kujundab turul nõudmise deformeerunud struktuuri.

Nimetatud asjaolude tõttu tundub olevat õigem korrigeerida hulgi- ja jaehindade taset üheaegselt, sõltuvalt toodete valmistamise kuludest ning nõudmise ja pakkumise vahekorra, samuti toodete kvaliteeditasemest. Hindade korrigeerimise sagedus peab sõltuma hindade taset mõjutavate seaduspärasuste ja tegurite vastastikusest mõjust ja osatähtsusest.

b) **UUE JA VANA TOODANGU RENTAABLUS.** Järgnevalt võrdleme ja analüüsime uute ja vanade toodete rentaabluse suhet.

Tabel 11

UUE JA JUBA VAREM TOOTMISES OLNUD TOODANGU RENTAABLUS 1968. AASTAL

Ettevõtte ja tootegrupp	Vana toodangu keskmine		Uue toodangu keskmine	
	hinne (pallides)	rentaablus (%-des)	hinne (pallides)	rentaablus (%-des)
1	2	3	4	5
1. «Tarbeklaas» — kogutoodang	24,4	39,3	25	40,3
2. Vabrik «Salvo»:				
a) plastmassid	26,9	34,1	26,2	49,5
b) mänguasjad	30,3	34,8	—	—
c) suveniirid	22,8	21,1	24,5	20,7

	1	2	3	4	5
3. Kunstsarveteased:					
a) muud tooted		27,4	53,5	31,4	5,8
b) orgaanilisest klaasist nõõbid		19,4	51,8	—	—
c) polüstüroolnõõbid		19,0	54,1	21,1	28,8
d) kopolümeernõõbid		21,3	34,6	24,5	20,5
4. Tartu Kammivabrik:					
a) tselluloidist kammid		28,2	14,9	28,3	18,8
b) polüstüroolist kammid		32,6	18,5	32,3	23,1
c) muud tooted		28,4	17,4	34,5	40,5

Nagu tabelist 11 näeme, on üheksast võrreldavast kaubarühmast neljas (vabriku «Salvo» suveniirid, Kunstsarveteaste muud tooted, kopolümeer- ja polüstüroolnõõbid) uute toodete rentaablus keskmiselt madalam kui samaliigiliste vanemate toodete grupil. Kolme grupi (Kunstsarveteaste muud tooted, kopolümeer- ja polüstüroolnõõbid) uute toodete keskmine rentaablus on märgatavalt madalam vanemate toodete keskmisest rentaablust. Kõigi nelja grupi puhul on uue toodangu kvaliteedi keskmine efektiivsus vanade toodete kvaliteedi keskmisest efektiivsusest kõrgem. Juba see asjaolu oleks vastavas proportsioonis õigustanud uute toodete kõrgemat rentaablust.

Ülejäänud viiest võrreldavast tootegrupist, kus uute toodete rentaablus osutub vanade toodete rentaablustest kõrgemaks, on ka kahel juhul («Salvo» plastmasstooted ja Tartu Kammivabriku polüstüroolist kammid) uute toodete keskmine kvaliteedihinne madalam kui vanade toodete keskmine kvaliteedihinne. See oleks eeldanud nende gruppide vanade ja uute toodete keskmise rentaabluste praegusele vastupidist suhet. Nende tootegruppide uute toodete keskmisena on tegemist hindade põhjendamatu tõusuga.

«Tarbeklaasi» uue toodangu keskmine kvaliteedihinne on vana toodangu keskmisest kvaliteedihindest ainult 0,6 palli võrra kõrgem, uute toodete keskmine rentaablus aga vanade keskmisest ainult ühe protsendi võrra kõrgem. Seega võime antud juhul öelda, et hindade dünaamika on ligilähedasel korraldunud kvaliteedi dünaamikale

(keskmise kvaliteet kasvab 2,46 protsenti, rentabluse tase 2,54 protsenti).

Tartu Kammivabriku uute tselluloidist kammide keskmine kvaliteedihinne kasvas ainult 0,1 ühiku võrra (s. o. 0,35 protsenti), nende rentablus aga 3,9 protsenti (s. t. rentabluse kasv moodustab vanade toodete keskmisest rentablusest 26,1 protsenti). Siin esineb kvaliteedi ja hindade liikumise ilmne ebavastavus — uute toodete hinnad on tõusnud põhjendamatult palju.

Tartu Kammivabriku uute muude toodete keskmine kvaliteedihinne kasvas 6,1 palli võrra (s. o. 21,48 protsenti). keskmine rentablus aga 23,1 protsenti (s. t. rentablus moodustas vanade toodete keskmisest rentablusest 132,75 protsenti). Ka siin on tegemist kvaliteedi ja hindade liikumise ilmse ebavastavusega — uute toodete hinnad on keskmiselt tõusnud kvaliteedist kiiremini. See pole seaduspärane. Üksikute toodete rentablus vanade ja uute toodete gruppides on väga kõikuv.

«Tarbeklaasi» vanema toodangu (mida valmistati tehases veel 1968. aastal) hinne kõikus 28,8 ja 22,7 palli vahel (keskmise hinne 24,4 palli). Üle keskmise hindega toodetest oli neli toodet kahjumis. 27 vana toote rentablus (52-st) oli tehase kaubatoodangu keskmisest rentablusest kõrgem, 25 vana toote rentablus aga madalam. Alla keskmise hindega vanadest toodetest oli ainult üks kahjumis.

«Tarbeklaasi» uue toodangu kvaliteedihinne kõikus 27,1 ja 20,8 palli vahel, seega olid äärmused vana toodangu äärmustest madalamad. Uues toodangus oli kaks toodet kahjumis. Rentabluse äärmused olid 120,5 protsendist kuni 4,43 protsendini. 16 uue toote (31-st) rentablus oli tehase kaubatoodangu keskmisest rentablusest kõrgem, 15 uue toote rentablus aga madalam (kaubatoodangu keskmine 24,6 protsenti).

Vabriku «Salvo» vanema toodangu (mida valmistati vabrikus 1968. aastal ja varem) hinne kõikus plastmass-toodetel 35 ja 16 palli vahel (keskmise hinne 26,9 palli), mänguasjadel 40 ja 25 palli vahel (keskmise hinne 30,3 palli), suveniiridel 28 ja 19 palli vahel (keskmise hinne 22,8 palli). Üle keskmise hindega plastmasstodetest oli üks, mänguasjadest kolm kahjumis. Suveniiride grupis kahjumit ei esinenud. 26 vana toote rentablus oli tehase kaubatoodangu keskmisest rentablusest kõrgem, 52 vana toote rentablus aga madalam. Alla keskmise hindega

plastmasstootetest oli kaks, mänguasjadest kolm ja suveniiridest kaks kahjumis.

Vabriku «Salvo» uue toodangu kvaliteedihinne kõikus plastmasstootedel 32 ja 20 palli vahel, suveniiridel 28 ja 19 palli vahel, seega olid plastmasstootete osas äärmused vana toodangu äärmustest madalamad, suveniiridel aga samal tasemel. Uue toodangu osas kahjumiga tooteid ei esinenud.

Rentaabluse äärmused olid plastmasstootedel 76,3—14,1 protsendi vahel ning suveniiridel 97,7—1,05 protsendi vahel. Nelja uue toote (15-st) rentaablus oli tehase kaubatoodangu keskmisest rentaablusest kõrgem, 11 uue toote rentaablus aga madalam (kaubatoodangu keskmine 38,05 protsenti).

Kunstsarvetehaste vanema toodangu (mida valmistati tehases veel 1968. aastal) hinne kõikus orgaanilisest klaasist nõopide osas 23,8 ja 15,4 palli vahel (keskmine hinne 19,4 palli), kopolümeerist nõopide osas 28,4 ja 17,6 palli (keskmine hinne 21,3 palli), polüstüroolist nõopide osas 25,2 ja 14,8 palli (keskmine hinne 19 palli) ning muude toodete osas 34 ja 20,6 palli (keskmine hinne 27,4 palli) vahel. Üle keskmise hindega toodetest oli kahjumis ainult üks toode (polüstüroolist nõop P-45). 40 vana toote (58-st) rentaablus oli tehase kaubatoodangu keskmisest rentaablusest kõrgem, 18 vana toote rentaablus aga madalam. Alla keskmise hindega vanadest toodetest oli ainult kaks kahjumis.

Kunstsarvetehaste uue toodangu kvaliteedihinne kõikus kopolümeernõopide osas 27,9 ja 19,3 palli, polüstüroolnõopide osas 26,0 ja 16,5 palli ning muude toodete osas 36,1 ja 29,5 palli vahel. Seega olid äärmused kopolümeernõopide osas vana toodangu äärmustest madalamad, polüstüroolnõopide ja muude toodete osas aga vana toodangu äärmustest kõrgemad. Uues toodangus esines viis toodet kahjumiga. Rentaabluse äärmused olid kopolümeernõopidel 96,89 protsendi ja —75,86 protsendi, polüstüroolnõopidel 152,8 protsendi ja —11,52 protsendi ning muudel toodetel 44,34 protsendi ja —6,71 protsendi vahel. 16 uue toote (25-st) rentaablus oli tehase kaubatoodangu keskmisest rentaablusest kõrgem, 9 uue toote rentaablus aga madalam (kaubatoodangu keskmine 31,14 protsenti).

Tartu Kammivabriku vana toodangu (mida valmistati vabrikus 1968. aastal) kvaliteedihinne kõikus tselluloi-

dist kammide osas 35,3 ja 19,3 palli (keskmine 28,2 palli) vahel, polüstüroolist kammide osas 37,3 ja 23,3 palli (keskmine 32,6 palli) ja muude toodete osas 35 ja 20 palli (keskmine 28,4 palli) vahel. 16 vana toote (68-st) rentaablus oli tehase kaubatoodangu keskmisest rentaablusest kõrgem, 52 vana toote rentaablus aga madalam. Alla keskmise hindega vanadest toodetest oli ainult viis kahjumis.

Tartu Kammivabriku uue toodangu kvaliteedihinne kõikus tselluloidist kammide osas 32 ja 24,7 palli vahel, polüstüroolist kammide osas 34 ja 31,3 palli, muude toodete osas 35 ja 34 palli vahel. Seega olid äärmused kammide osas vana toodangu äärmustest madalamad, muude toodete osas aga kõrgemad. Uues toodangus esines üks toode kahjumiga. Rentaabluse äärmused olid 351,9 protsendi ja — 3,9 protsendi vahel. 4 uue toote (7-st) rentaablus oli vabriku kaubatoodangu keskmisest rentaablusest kõrgem, 3 uue toote rentaablus aga madalam (kaubatoodangu keskmine 20,2 protsenti).

Uute ja vanade toodete rentaabluse ja hindade diferents uue toodangu kõrgemate hindade kasuks ei pea ega tohi kujuneda ainult sel teel, et uuele toodangule kehtestatakse suhteliselt kõrgemad hinnad. See viib hindade üldise taseme tõusule. Uute ja vanade toodete hindu tuleb mõistlikus ulatuses diferentseerida nn. libisevate hindade põhimõtte rakendamise alusel. Need on hinnad, mis muutuvad sõltuvalt tootmise mastaabi kasvust, toodangu juurutamise ajast ja toodangu moraalsest vananemisest.

Meie hinnakujundamise praktikas kasutatakse juba vähe- sel määral libisevaid, astmelisi hindu. Näiteks kondensaa- torite (tüüp K-50) hindu alandati 1. juulil 1967. aastal, 1. märtsil 1968. aastal ja 1. jaanuaril 1969. aastal. Hinnad alanesid igal etapil keskmiselt 18—25 protsenti.¹²¹

Hinna alandamise etapid on juba hinnakirjas ette mää- ratud. Libisevate hindade kasutamine ütleb ettevõttele aeg- sasti, missuguse toote valmistamise rentaablus millisel ajal väheneb ja millal see hoopiski kahjutoovaks muutub. See sunnib ettevõtet aegsasti otsima uusi lahendusi, looma uusi häid kvaliteete. Seega stimuleerib libisev hind kvali- teedi arengut ja välistab hindade üldise taseme tõusu. Hin-

¹²¹ Вопросы ценообразования. Реферативно-информацион- ный сборник № 3, Москва 1968, стр. 34—35.

nakujundajad peavad libisevate hindade kasutamist üheks lähema hinnakujundamise oluliseks suunaks.¹²²

Libisevate hindade kehtestamine eeldab toodangu moraalse kulumise astmete ja toodangu uuendamise optimaalsete perioodide kindlakstegemist. Siin peavad hinnakujundajaid ja hinnataotlejaid aitama teaduse ja moe prognoosid. Vastasel korral saame eluvõõrad lahendused.

Siinjuures võib aga tekkida tõsine kahtlus, kas hinnataotlejad ja -kujundajad suudavad kõigi kaupade osas õigesti ette näha toodete moraalse kulumise astmed ja vastavalt sellele kehtestada hindade astmed. On muidugi hea ja planeerimise seisukohalt vajalik, kui seda suudetakse. Kui aga astmelised hinnad ei ole kooskõlas tegeliku moraalse kulumisega, siis muutuvad need kvaliteedi arengu soodustajatest arengu piduriteks.

Kaubaliike on tänapäeval miljoneid (4—5 miljonit) ja seetõttu tundub see kartus üsnagi reaalsena. Majandusteaduslikus kirjanduses on küllalt palju räägitud hinnakujundamise detsentraliseerimisest, analüüsitud selle positiivseid ja negatiivseid külgi.¹²³ Enamikuga sellekohastest arvamustest tuleb nõus olla. On teada, et hinnakujundamise organid tahavad lahendada hinnakujundamise keerulisi probleeme tsentraliseeritud korras. Oleme täiesti veendunud, et tsentraliseeritud hinnakujundamine pole oma võimalusi paindliku hinnamehhanismi loomisel ammandanud. Aga kui täielikult tsentraliseeritud hinnad muutuvad mingil määral teaduse saavutuste rakendamise ja kvaliteedi arengu piduriks, kui tsentraliseeritud hinnakujundamine ei suuda vajalikult paindlikke ja stimuleerivaid hindu luua, siis tuleb kahest halvast valida parem.

---

¹²² Вопросы ценообразования. Реферативно-информационный сборник № 6, Москва 1968, стр. 8; Вопросы ценообразования. Реферативно-информационный сборник № 3, Москва 1969, стр. 8.

¹²³ Vt. näiteks: Б. В. Рагитский, Некоторые вопросы ценообразования в связи с проблемой реакции цен на конъюнктуру. Материалы предстоящей научной конференции «Хозяйственная реформа и проблемы оптимального планирования», Москва 1967; Н. Федоренко, Реформа в промышленности, первые итоги, проблемы повышения ее действенности. «Плановое хозяйство» 1967, № 4; П. Волин, Люди и экономика. «Новый мир» 1969, № 3; Р. Локшин, Хозяйственная реформа и планирование производства товаров. «Советская торговля» 1966, № 12; А. Бачурин, Хозяйственная реформа, проблемы, первые итоги. «Экономическая газета» 1966, № 45.

Sel juhul on nähtavasti otstarbekohane anda osa hinnakujundamise funktsioone kohalikele organitele ja ettevõtetele. Hinnakujundamise keskorganid peavad hoolega jälgima ja suunama, määrama vajalikud limiidid, normatiivid, meetodika. Detsentraliseeritud hinnakujundamine eeldab muidugi nõudmise ja pakkumise vastavat suhet.

c) **TOODANGU KVALITEEDI EFEKTIIVSUSE JA RENTAABLUSE TASEME SEOS.** Järgnevalt analüüsime toodangu kvaliteeditaseme ja rentaabluse seost. Tabel 12 annab selles osas huvitavaid andmeid kaubagruppide lõikes.

Tabel 12

**TOODANGU KVALITEEDIHINNE JA RENTAABLUS
1968. AASTAL**

Ettevõte ja tootegrupp	Kogu 1968. aasta toodangu			1968. aasta uue toodangu		
	keskmine kvaliteedihinne (pallides)	üle keskmise hindega tootegrupi rentaablus (%-des)	alla keskmise hindega tootegrupi rentaablus (%-des)	keskmine kvaliteedihinne (pallides)	üle keskmise hindega tootegrupi rentaablus (%-des)	alla keskmise hindega tootegrupi rentaablus (%-des)
«Tarbeklaas»	24,7	44,4	35,9	25	42,2	38,8
Vabrik «Salvo»:						
a) plastmasstooted	26,8	40,7	10,1	26,2	50,1	38,5
b) mänguasjad	30,3	28,7	39,2	—	—	—
c) suveniirid	23,5	15,7	29,0	24,5	17,9	41,5
Kunstsarvetehased:						
a) muud tooted	27,9	28,4	48,5	31,4	19,1	—1,78
b) orgaanilisest klaasist nõöbid	19,4	51,2	52,4	—	—	—
c) kopolümeernõöbid	23,6	53,9	12,9	24,5	29,3	12,3
d) polüstüroolnõöbid	19,7	30,3	64,8	21,1	33,5	25,9
Tartu Kammivabrik:						
a) tselluloidist kammid	28,2	8,15	22,2	28,3	—3,9	—
b) polüstüroolist kammid	32,5	20,6	19,1	32,3	10,1	39,2
c) muud tooted	28,8	22,9	10,4	34,5	—	—

«Tarbeklaasi» 1968. aasta kogu hinnatud toodangu keskmine kvaliteedihinne oli 24,7 palli. Üle keskmise hindega toodete keskmine rentaablus (44,4 protsenti) oli kõrgem alla keskmise hindega toodete keskmisest rentaablust. 1968. aasta uue toodangu keskmine kvaliteedihinne oli 25 palli (0,3 palli kõrgem kõigi toodete keskmisest). Üle keskmise hindega uute toodete keskmine rentaablus (42,2 protsenti) oli kõrgem alla keskmise hindega toodete keskmisest rentaablust (38,8 protsenti), kuid madalam kui kogu 1968. aasta hinnatud toodangu üle keskmise hindega tootegrupi keskmine rentaablus (44,4 protsenti). Seega uute kõrgema efektiivsusega toodete valmistamine polnud mainitud aastal hinnaga vajalikult stimuleeritud.

Vabriku «Salvo» plastmasstoodete kogu 1968. aasta hinnatud toodangu keskmine kvaliteedihinne oli 26,8 palli. Üle keskmise hindega toodete keskmine rentaablus (40,7 protsenti) oli kõrgem alla keskmise hindega toodete keskmisest rentaablust (10,1 protsenti). 1968. aasta uue toodangu keskmine kvaliteedihinne oli 26,2 palli (kogu toodangu keskmisest hindest 0,6 palli võrra madalam). Üle keskmise hindega uute toodete keskmine rentaablus (50,1 protsenti) oli alla keskmise hindega uute toodete keskmisest rentaablust (38,5 protsenti) kõrgem, samuti kõrgem kui kogu 1968. aasta toodangu üle keskmise kvaliteedihindega toodete rentaablus. Kuna aga uute plastmasstoodete keskmine kvaliteedihinne oli 0,2 ühiku võrra madalam kõigi toodete keskmisest hindest, siis uute toodete keskmine hind sisuliselt stimuleeris nii üle kui ka alla keskmise kvaliteediga tootegrupis uute, kuid vanadest keskmiselt väiksema progressiivsusega toodete juurutamist.

«Salvo» uute mänguasjade grupis 1968. aastal tooteid (vähemalt hinnatuid) ei olnud. Kõigi hinnatud toodete keskmine hinne oli 30,3 palli, nendest üle keskmise kvaliteedihindega mänguasjade keskmine rentaablus oli 28,7 protsenti, alla keskmise kvaliteedihindega mänguasjade keskmine rentaablus aga 39,2 protsenti. Seega «Salvo» mänguasjadele 1968. aastal kehtinud hinnad stimuleerisid suhteliselt väiksema progressiivsusega toodete valmistamist.

Vabriku «Salvo» suveniiride kogu 1968. aasta hinnatud toodangu keskmine kvaliteedihinne oli 23,5 palli. Üle keskmise hindega toodete keskmine rentaablus (15,7 protsenti) oli madalam kui alla keskmise kvaliteedihindega

toodete rentaablus (29 protsenti). Seega hinnad siin keskmiselt stimuleerisid suhteliselt väiksema progressiivsusega tooteid. Samasugune olukord oli uute toodete grupis. Üle keskmise hindega suveniiride rentaablus (17,9 protsenti) oli tublisti madalam kui alla keskmise hindega suveniiride rentaablus (41,5 protsenti).

Kunstsarvetehaste muude toodete keskmine kvaliteedihinne oli 1968. aastal 27,9 palli. Kõigi hinnatud toodete üle keskmise hindega grupi rentaablus oli 28,4 protsenti, alla keskmise hindega grupi rentaablus aga 48,5 protsenti, seega hinnad stimuleerisid komisjoni poolt madalamalt hinnatud tooteid. Muude toodete grupis oli üle keskmise hindega uute toodete rentaablus (19,1 protsenti) kõrgem kui alla keskmise hindega uute toodete rentaablus (—1,78 protsenti). Mõlemad rentaablused olid aga madalamad kui 1968. aasta kogu üle ja alla keskmise hindega toodangu rentaablus. Kuna uute toodete keskmine kvaliteediate oli vanade keskmisest kvaliteediasemest kõrgem, siis on selge, et keskmised hinnad polnud kooskõlas toodangu kvaliteedi ja uudsusega.

Orgaanilisest klaasist nõopide keskmine kvaliteedihinne oli 1968. aastal 19,4 palli. Üle keskmise kvaliteedihindega tootegrupi rentaablus oli 51,2 protsenti, alla keskmise hindega grupi rentaablus aga 52,4 protsenti, seega polnud gruppide keskmised hinnad kooskõlas keskmiste kvaliteedihinnetega.

Kopolümeernõopide (hinnatud) keskmine kvaliteedihinne oli 23,6 palli. Kogu üle keskmise hindega tootegrupi keskmine rentaablus oli 53,9 protsenti, alla keskmise hindega grupi keskmine rentaablus aga 12,9 protsenti. Üle keskmise hindega uute kopolümeernõopide rentaablus oli 29,3 protsenti, alla keskmise hindega nõopide rentaablus aga 12,3 protsenti. Kuna uute toodete keskmine kvaliteedihinne oli kõrgem kõigi toodete keskmisest kvaliteedihinnest, siis oli hindade ja toodete kvaliteedi mittevastavus ilmne.

Polüstüroolnõopide keskmine kvaliteedihinne oli 1968. aastal 19,7 palli. Kogu 1968. aasta hinnatud üle keskmise hindega tootegrupi keskmine rentaablus oli 30,3 protsenti, alla keskmise hindega grupi keskmine rentaablus 64,8 protsenti. 1968. aasta üle keskmise hindega uue toodangu keskmine rentaablus oli 33,5 protsenti, alla keskmise hindega tootegrupi keskmine rentaablus aga 25,9 protsenti.

Seega antud tootegrupis ilmnes see, et 1968. aasta kõigi hinnatud toodete alla keskmise hindega grupi rentaablus oli rohkem kui kaks korda kõrgem üle keskmise hindega grupi rentaablustest.

Tartu Kammivabriku hinnatud tselluloidist kammide keskmine kvaliteedihinne oli 28,2 palli. Üle keskmise hindega tootegrupi rentaablus oli 8,15 protsenti, alla keskmise hindega grupi rentaablus aga 22,2 protsenti. Seega oli rentaabluste suhe normaalsele vastupidine. Üle keskmise hindega uute toodete rentaablus oli koguni miinusega (—3,9 protsenti).

Hinnatud polüstüroolist kammide keskmine hinne oli 32,5 palli. Üle keskmise hindega toodete keskmine rentaablus (20,6 protsenti) oli veidi kõrgem alla keskmise hindega toodete keskmisest rentaablustest (19,1 protsenti). 1968. aasta üle keskmise hindega uute toodete rentaablus oli 10,1 protsenti, alla keskmise hindega toodete rentaablus aga 39,2 protsenti. Seega normaalsele vastupidine suhe. Üle ja alla keskmise hindega muude toodete rentaablus oli enam-vähem õiges proportsioonis.

Üldine järeldus: meie poolt analüüsitud üheteistkümnest tootegrupist oli viies grupis üle keskmise kvaliteedihindega toodete keskmine rentaablus kõrgem alla keskmise kvaliteedihindega toodete keskmisest rentaablustest. Kuues tootegrupis oli olukord vastupidine («Salvo» mänguasjad ja suveniirid, Kunstsarvetehaste muud tooted, orgaanilisest klaasist nõõbid ja polüstüroolnõõbid ning Tartu Kammivabriku muud tooted) — alla keskmise kvaliteedihindega tootegruppide keskmine rentaablus oli kõrgem kui üle keskmise kvaliteedihindega toodete keskmine rentaablus.

1968. aasta uute toodete osas oli see suhe ebaõige kahes tootegrupis — «Salvo» suveniirid ja Tartu Kammivabriku polüstüroolist kammid.

Selle alusel võime kindlalt väita, et 1968. aastal kehtinud üksikute kaupade hindade taseme ning toodete progressiivsuse ja kvaliteedihinde vahel nimetatud ettevõtetes seaduspärast seost ei olnud.

Mida tuleks teha, et hind stimuleeriks ainult uut, progressiivset, kõrge efektiivsusega toodangu turuleilmumist.

Sõltuvalt majanduslikest tingimustest võib siin välja pakkuda kaks lahendust.

Esiteks. Nõudmine ja pakkumine tervikuna või antud kaubagrupi osas ei ole vajalikus tasakaalus.

Sel juhul on otstarbekas seostada hinnakujundamine rangelt toodangu progressiivsusega, efektiivsuse ja uudsusega administratiivsel teel. Hinnad peavad soodustama ja stimuleerima uute kaupade tootmist ja kvaliteedi parandamist ning täiustamist. Uue kauba hind peab olema majanduslikult nii tootjale kui tarbijale soodsam, võrreldes olemasolevate kaupade hindadega. See on võimalik ainult juhul, kui uuel tootel on olemasolevatega võrreldes teatud eelised. Need eelised võivad avalduda selles, et:

a) uutel toodetel on suurem kasulikkus (kõrgem tootlikkus, suurem vastupidavus, suurem kasuliku aine kontsentratsioon jms.), s. t. uues tootes on rohkem kasulikkuse ühikuid, tema kvaliteediühiku valmistamise kulud on väiksemad;

b) uus toode on tarbimisel ökonoomsem. Kui see on tootmisvahend, siis alaneb tema abil valmistatava toodangu omahind või siis vähenevad toodangu tarbimisfääri kapitaal mahutused. Tarbeeseme puhul alanevad isikliku tarbimise vastavad kulud. Tingimata tuleb arvestada ka tarbeesemete moraalsel kulumist.

Uus toode saab olemasolevaga võrreldes olla tootjale ja tarbijale soodsam ainult juhul, kui tal on teatud eelised, eelkõige majanduslikku, aga samuti ka moraalsel ja esteetiliselt laadi eelised. Viimased realiseeruvad tootjale ainult majanduslikult, s. o. tootja hindab uue kauba eelist rublades, tarbija mõnikord aga ka moe jm. teguri kaudu. Kui uuel tootel olemasolevatega võrreldes mingeid eeliseid ei ole, siis ei saa ta olla soodsam ei tootjale ega tarbijale.

Uute toodete majandusliku efektiivsuse määramiseks (võrreldes olemasolevatega) on kasutatud ja soovitatatakse edaspidiseks mitmesuguseid meetodeid ja kriteeriume. Võrdlemisi laiaulatusliku tunnustuse uue toodangu kvaliteedi majandusliku efektiivsuse määramisel on käesoleval ajal saanud nn. taandkulud.¹²⁴

Kuna vaadeldud neljas ettevõttes on tegemist võrdlemisi lihtsate laiatarbekaupadega, siis pole siin tarvis ja võima-

---

¹²⁴ Vt. A. Kõörna, Kvaliteedi parandamiseks tehtavate töökulutuste efektiivsusest. «Tehnika ja Tootmine» 1969, nr. 3, lk. 119—121.

lik sedalaadi kriteeriume kasutada ja arvestusi teha. Tundub, et laiatarbekaupade (välja arvatud aparaadid ja masinad) efektiivsuse, progressiivsuse ja uudsuse kõige lihtsam ja operatiivsem kindlaksmääramise tee on nende kvaliteedi hindamine pallisüsteemi alusel, s. t. tee, mida praegu võrdlemisi laiaulatuslikult kasutatakse kergetööstuse ettevõtetes ja mida on kasutatud ka vaadeldud neljas ettevõttes. Võib-olla ainult, et on otstarbekas täpsemini piiritleda ja astendada kvaliteedigrupid, s. t. missuguse hinde saanud tootele omistatakse missugune ühiskondlik tunnustus (NSV Liidu ja välismaa parim, hea toode, halb toode).

Kui objektiivse hindamiskomisjoni poolt vanadest toodetest halvema hinde saanud uus toode tuleb turule suhteliselt kõrgema hinna ja rentaablusega, siis kannatab majanduslikult tarbija. Uue toote majanduslik kasulikkus tootjale kujuneb tarbija kahjuna. See on ühtlasi kahju ühiskonnale.

Säärase praktika olemasolu näitab, et uute ja heade kaupade kõrval tuleb uue sildi all turule üsnagi tavalisi, kohati isegi alla keskmise taseme kaupu. Seda võimaldab tootjatele toodangu kvaliteedist, progressiivsusest ja uudsusest mittesõltuv hinnakujundamine. Viimase majanduslikud tingimused kujunevad nõudmise ja pakkumise teatud vahekorra juures. Kui tooteid on vähe, on tarbija sunnitud ostma kauba, sõltumata selle uudsusest ja progressiivsusest. On aga kaupu rohkesti, siis dikteerib tarbija oma tahet ja tootja saab realiseerida ainult häid kaupu.

Nõudmise ja pakkumise ebaõigel vahekorral ning keskmise ja alla keskmise kvaliteediga kaupade turuletulekul on veel kaugemale ulatuv tähendus. Tootjad pole majanduslikult huvitatud ja sunnitud realiseerima uute kaupade tarbimisväärtustes teaduse ja tehnilise mõtte arengu ning moe kõige uuemaid ja paremaid saavutusi. See aga mõjub ühiskonna majanduslikule arengule halvasti. Kui heade teaduslik-tehniliste saavutuste kasv ületab nende praktikas rakendamise, siis see tähendab, et ühiskond teeb teaduse valdkonnas kulutusi, kuid sellest saadav majanduslik efekt jääb teatud määral potentsiaalseks.

Nende väga tõsiste ja ühiskonna arengule halvasti mõjuvate tagajärgede vältimiseks on tarvis hindade kujundamine rangelt ja järjekindlalt siduda toodangu kvaliteediga. Seetõttu on vajalik, et ettevõtetes töötaksid re-

gulaarselt toodangu kvaliteedi hindamise komisjonid. Vastavalt komisjoni poolt antud kvaliteedihinnetele tuleb kehtestada hinnad uuele toodangule ning korrigeerida ja reguleerida varem tootmises olnud toodete hindu.

Eeldame nüüd, et tootjad lasevad välja hästi efektiivseid, progressiivseid tooteid. Kuidas jagada efekti tootja ja tarbija vahel. Olgu meil näiteks tegemist tootega, mille kvaliteeti aja jooksul täiustatakse. See aga nõuab teatud juhtudel ka kulude kasvu, mis on kvaliteedi paranemisest aeglasem. Kui hind tõuseb samal määral kvaliteediga, siis saab kogu efekti tootja. Tarbijal kaob uue toote vastu eriline huvi. Kui hind tõuseb samal määral tootmiskuludega, siis saab kogu efekti tarbija. Tootjale korvatakse ainult täiendavad tootmiskulud. Seetõttu pole tal uue toote vastu suurem huvi kui teiste toodete vastu. Et aga uue toote tootmiseks ettevalmistamine ja juurutamine nõuab ettevõtte kollektiivilt palju täiendavat tegemist ja energia kulu, mis tootmiskuludes täielikult ei peegeldu, siis on selge, et ainult otseste tootmiskulude korvamisest ei piisa uue toote vajalikuks stimuleerimiseks. Tootja peab saama mingisuguse osa uue toote efektist.

Tundub õige olevat, et mingit ettekirjutatud, kõikide kaupade ja kõigi aegade suhtes keskmist täiendava efekti jaotamise määra ei ole ega saa olla. Täiendava efekti jaotamise aluseks peab nähtavasti olema antud kauba nõudmise ja pakkumise vahekord. Seega on tootjal võimalik rohkem tulu saada, kui kaup on uudsem ja progressiivsem, kui ta on saanud tarbijate poolt kõrgema kvaliteedihinde.

Teiseks. Nõudmine ja pakkumine on vajalikus tasakaalus.

Üleliidulise hinnakujundamisala töötajate nõupidamise soovitustes palutakse «Riiklikku Hindade Komiteed ja NSV Liidu Teaduse Akadeemia Hinnakujundamise Probleemide Teaduslikku Nõukogu välja töötada ettepanekud ettevõtetele, ministriumidele ja ametkondadele huvi loomiseks kõrgendatud rentaabluusega vananenud toodanguliikide hulgihindade õigeaegseks alandamiseks».¹²⁵

---

¹²⁵ Вопросы ценообразования. Реферативно-информационный сборник № 3, Москва 1969, стр. 7.

Eelnevalt pakutud seos hindade ja kvaliteeditaseme vahel loob ettevõtetes teatud huvi kvaliteedi efektiivseks arendamiseks ja selle kaudu ka teatud mõju hindadele. Kuid huvi vanade kaupade hindade õigeaegse ja küllaldase alandamise osas jääb ikkagi ebapiisavaks. Oleme arvamusel, et mingisugune kunstlik mehhanism siin täit efekti ei anna. Ettevõtete vajalik huvi hindade ühiskonna poolt soovitud taseme suhtes tekib täiel määral ainult nõudmise ja pakkumise vastava vahekorra tingimustes. Nõudmise ja pakkumise vastav vahekord eksisteerib siis, kui tarbija dikteerib toodangu realiseerimise tingimused, nende hulgas uue ja vana toodangu hinna ülemised piirid. Tootjaettevõtted on asetatud majanduslikesse tingimustesse, kus ühe või teise toote hinna põhjendamata tõstmine või juba teatud aja tootmises olnud ja moraalselt kulunud kaupade hindade mitteõigeaegne ja mitteküllaldane alandamine lööb majanduslikult ettevõtet ennast — kaubad ei leia realiseerimist.¹²⁶

Praegu esinev mõnede kaupade defitsiit ja kohati väga kõrge, monopoolse seisundini ulatuv tootmise kontsentratsioon loovad tootjaettevõtetele head võimalused tegutseda ettevõtte huvides, arvestamata rahvamajanduse ja turu nõudeid ning vajadusi. Säärane olukord kujundab tootjates taotlusi uute kaupade kõrgendatud hindade kehtestamiseks, sõltumata kvaliteeditasemest, ja vanade kaupade hindade mittealandamiseks. Olukorra muutumine eeldab meie arvates järgmiste tingimuste kujunemist. Esiteks, rahvamajanduses peab olema küllaldaselt (nõudmisele vastavalt) tootmisvahendeid ja tarbeesemeid. Teiseks, tootjad ei tohiks olla monopoolses seisundis. Tootmise kontsentratsiooniastme kasv aja jooksul on teatud määral paratamatu. Selle taga seisab ühiskondliku tootmise efektiivsus. Kontsentratsiooni kasv soodustab monopoolse seisundi kasvu. Kuid seda protsessi pole mõtet kunstlikult ja liigselt forsseerida. Viimase puhul kujundame välja tootjate monopoolse seisundi, ilma et see ühiskonnale mingit täiendavat efekti annaks. Avalduvad ainult monopoolse seisundi negatiivsed küljed. Küsimus tootjaettevõtete monopoolse seisundi plussidest ja miinustest ühiskondlikul tasapinnal on meil alles kujunemas diskussiooniobjek-

---

¹²⁶ П. Волин, Люди и экономика. «Новый мир» 1969, № 3.

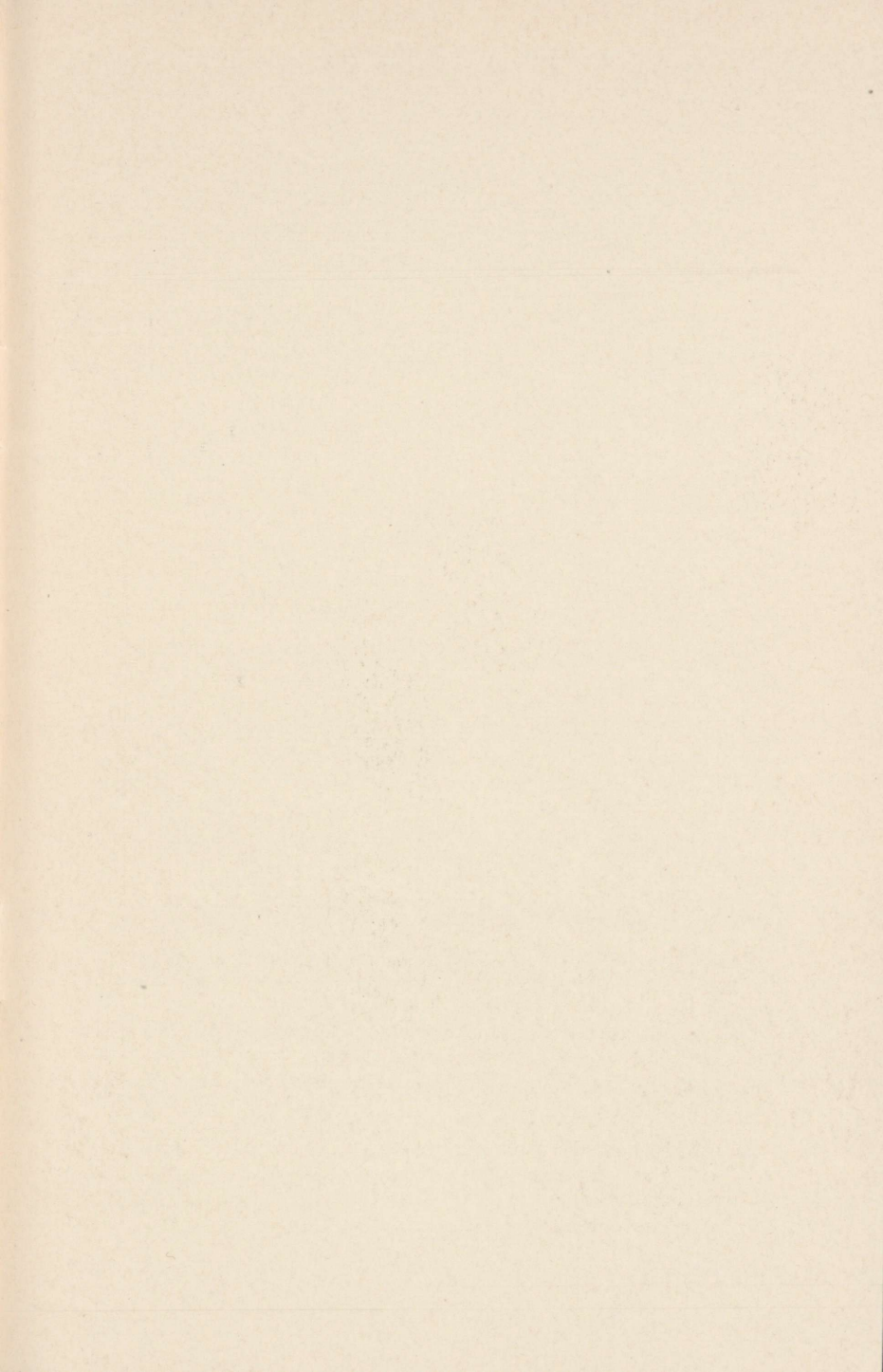
tiks. Objektivse ja igati põhjendatud hinnangu andmine eeldab siin iseseisvat teoreetilist ja konkreetset analüüsi.

Nimetatud tingimuste olemasolu kindlustab tarbijate vajaliku mõju tootjatele ning sunnib viimaseid hoolikalt analüüsima toodangu realiseerimise tingimusi. Nendes tingimustes kaob tootjaettevõtete ja hinnakinnitajate «sõda» hindade taseme pärast. Tootjaettevõtted teevad ise õigeaegselt põhjendatud ettepanekuid hindade liikumiseks ja hindu kehtestavatel riiklikel organitel jääb üle vastav hindade tase ainult vormistada ja registreerida. See ongi majandusliku ja administratiivse hinnakujundamise meetodi ühendamine. Tundub, et just see ühendamine tagab kaasaegse tootmise kiire progressi.

Метса Херберт. Трудовые затраты и их эффективность. На эстонском языке. Обложка: Э. Тали. Издательство «Ээсти Раамат». Таллинн, Пярнуское шоссе, 10.

Toimetaja H. Seping. Kunstiline toimetaja S. Stern. Tehnilised toimetajad M. Brulmann ja K. Kallaste. Korrektorid K. Roger ja E. Saag. Laduda antud 23. III 1970. Trükkida antud 23. X 1970. Paber 54×84/16. Trükipaber nr 2 — Kohila Paberivabrik. Trükipoognaid 6,5. Tingtrükipoognaid 5,46. Arvestuspoognaid 5,63. Trükiarv 2000. MB-08555. Tellimise nr. 659. Trükikoda «Kiir», Viljandi, V. Kingissepa t. 31. Hind 19 kop. 1—7—1

19 kop.

A

31055

78262

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00496712 3